پنجاب

او

پښتانه

(سکھ شاہی دور)

لیکوال

خواجه محمد سائل بهادر کلے

پېښور

پنجاب

او

پښتانهٔ

(سکھ شاهي دور)

لیکونکے

خواجه محمد سائل بهادرکلے

پېښور

خیبر بازار پشاور

فون: 212534

ټول حقونه د ليکونکي په حق کښې محفوظ دي .

د کتاب نوم ——— پنجاب او پښتانهٔ

د ليکونکي نوم ——— خواجه محمد سائل

د چاپ کال ——— جنوري سن ۲۰۰۰ نهٔ

شمېر ——— پينځه سوه (۵۰۰)

بيعه ——— شپېتهٔ (۶۰) روپۍ

پرېس ———

دَ بیکو نکی نور چاپے کتابونہ

۱: عبدالحمید بابا ــ ژوند او شاعری

۲: رومانویت او عبدالحمید بابا

۳: "کوری اسپی"
دَ بارہ مومند تاریخ جلد اول

۴: دَ بارہ مومند تاریخ جلد دوم

۵: هندکی او هندکو

فهرست

شمېره	سرلیک	مخ
۱	پنجاب	۵
۲	سکه مت	۱۵
۳	بنده بېراګی	۲۷
۴	یوه جائزه	۳۴
۵	رنجیت سنګه	۳۸
۶	سکهان او پښتانه	۶۱
۷	سید احمد بریلوی	۱۱۱
۸	فیض الله خان مومند	۱۱۹
۹	د افغانستان اولنی جنګ	۱۴۵
۱۰	یو سرسری جائزه	۱۵۶
۱۱	کتابیات	۱۶۳

پنجاب

قدیم تذکره نګاران او مؤرخین که هر څو د پنجاب په سیمه د ملتان او لاهور ذکر کوي. او شاهنامه نویسي او لئ کتاب ښکاري چې د دغه دوو ښارونو ذکر په ځینو اشعارو کښې راوړی. خو دغه لیکونکي د پنجاب په نوم د اوسني خاص علاقې ذکر نه کوي. د آئینِ اکبري په صفحات چې هم د کوم پنج دوآب تحریر ونو نو دغه پنج دوآب هم اوسني پنجاب سره څه خاص مطابقت نه خوري. د پنجاب نوم هغه وخت رواج او شهرت بیا موندی چې سکه مت د دوآبه پنج، رچنا، باري ریا مانجهه) او بست جالندهر یعنی پنځه دریا بونو (۱)، جهلم چناب (۱۱) چناب راوي (۱۱۱) راوي بیاس او (۱۷) بیاس ستلج ترمنځ

---

۱ پورس ریو روا) د جهلم او چناب ترمنځ دوآب پنج حکمران وو چې سکندر اعظم سره د جنګ دوران ګرفتار شو.

لیرته علاقه باندې قابض شي او دلته دَ سکهمت یو مستقل حکومت قائم شی. خوشحال خان خټک دَ پښتو ادب اولنے لیکونکے معلومیږی. چې دَ پنجاب ذکر پخپل یو شعر کښې په دې ډول راوړی:

ه

ملک یې وو راکړے په پنجاب کښې متصل
حُکم دَ بادشاه وو صادر شوے په پرېښول

دَ پښتو ادب بو بل شاعر رکن الدین ابنِ حافظ مُنیر دَ خپل پیر مُرشد په ستائینه کښې دَ پنجاب ذکر داسې کوی.

ه

خود فانی، په دهٔ آباد شهٔ
په پنجاب جلوه بخه ادشهٔ

پښتانهٔ شعراء څلورم ټوک
ص ۹۷۵

گوپال داس لیکی:

"اگرچہ پنجاب اُس ملک کا نام ہے جس میں پانچ دریا ستلج، بیاس، راوی، چناب، جہلم بہتے ہیں اور دریائے سندھ جو درمیان ہندوستان وافغانستان کے حائل ہے. پنجاب کے دریاؤں سے نہیں ہے لیکن بہ عہد سرکار انگریزی جو حدود ملک پنجاب مقرر ہوئی ہے

اُن سے معلوم ہوتا ہے کہ یہ ضلع منجملہ اضلاع پنجاب سمجھا گیا ہے "

(تاریخ ضلع پشاور ص)

دَ مغل په دورِ حکومت کښې مُلتان او لاهور اهم مقام حاصل کړي وو. دا دواړه ځایونه چې یو وخت محض باندې وې او هندوستان ته دَ اټک راتګ دَوران دَ تجارتي کاروان پړاؤ او منزل وو. دَ لویو ښاریو شکل اختیار کړو. دا دواړه ځایونه دَ دوو صوبو مرکز شول چې حدود یې تر جهلم محدود وو. او جهلم نه دا پور ته افغانستان وو. دَ محمودِ غزنوي راسې پنجاب دَ مُسلم شاهانو ماتحت وو. او مختلف اَدوار کښې مُسلمانان امیران او جاګیرداران په دې سیمه قابض وو.

دَ دریاب سنده او دریابې جهلم ترمینځ پر ته علاقه " سنده ساګر " دَ قدیم آریائي دور نه غیر آباد شاړه، اوُچه برخه یې ریګستاني اوُچه غرنۍ وه. دَ ګندهارا شاهانو دَ ټیکسلا په مقام دَ خپل حفاظت په غرض ګرمائي صدر مقام جوړ کړے وو. چې دَ دریابې سنده دَ موجونو په سبب تر ډیره حده دَ بهرني قوتونو دَ حملونه محفوظ وو. دَ سنده ساګر په زمکه ایبټ آباد، مری، حضرو، حسن اَبدال، راولپنډۍ،

فتح جنګ، رهتاس، جلال پور، پنډ دادن خان
چکوال، خوشاب، لیّه، کوټ ادو، مظفرګړه، خانګړه
او رنګپور وغیره ښارونه ډېر وروستنوی بادشوی
دی. او لکه د ټېکسلا قدیم تاریخی حیثیت نه لري
د سنده سا کرنه علاوه پښتانه د چچ، رچنا، باري
او جالندهر په دوآب هم قابض وو. ملتان، قصور
سرهند، جالندهر، فرخ آباد، بوپال، ټونک او
روهیلکنډ وغیره ځایونه خو پرېږدئ چې د مالوه، ګجرات
او دکن په علاقه هم کښې شمیر پښتانه آباد وو، او
بنګال، بهار خو یوه زمانه د پښتنو ګړه او خاص جاګیر وو

د تاریخ پنجاب ځینې مؤرخین لیکوال د پنجاب
نوم قدیم تواریخو نو کښې د لټولو کوشش کوی. او
فشا قسم دلائل پیش کوی. خو ځوی داحقیقت
بیخي هېر وی:

۱: د قدیم تاریخ نه مخه د ګندهارا مستقل سرحدات
تر دریابې جهلم یقیني دی. دریابې جهلم نه
ښکته ژیات ته علاقه د ګندهارا او هندوستان
ترمینځه No Man Land او شاذونادر
د یو بل حکومت ماتحت وه. او ښایه که دلته خلق
آباد وو.

٢: دَ پنجاب سیمه دریابي جهلم نه تر دریابي چنا
مېدانی وه او دَ غشی تورې په زمانه جنګ آبادیه
او ښارونه دَ غرونو په سر یا خوا کښې جوړېدل.

٣: دَ پنجاب مېدانی سیمې دَ هند په لار پرتې وې او
هره لمحه بهرنی پوځونه فتوحونو پائمال کولې.

٤: دَ پنجاب سیمه دَ زیات سېلابونو په سبب
غېرآباده او ځنګل وه.

٥: دَ موجوده افغانستان نه دَ بنوں، کومل او بولان
په لار "ملتان" دَ تجارتی کاروان پړاو او منزل وو. او
دغه ځائې نه دَ سند هـ په لار هندوستان ته
تګ راتګ او تجارت عام وو.

٦: دَ خیبر او کرم په لار "لاهور" هندوستان ته
دَ آمدورفت پړاو او منزل وو.

٧: دَ ملتان او لاهور حیثیت محض دَ یو بانډې
او کاروان سرائې وو. او دَ هند سرحدات سرهند
نه شروع کېدل.

دَ تاریخ لوستونکو ته څرګندېږي چې دَ غرونو
دَ پښتنوالي یا زیات سېلابونو په سبب دَ
دریابي جهلم (دَ رِګ وېد "تاستنا") او دریابي
راوي (دَ رِګ وېد "پاروسني = پوروشني، پوښني)

تر مېنځ دوآب کښې ډېر کم خلق وسېدل. راجه پورس
که هر څو د دریابې جهلم او د دریابې چناب د
کوښتس کرتيئس ± اسېنو او د مهابهارته = چندرا
بهاګا) تر مېنځ په دوآب حاکم او بادشاه وو. خو اندازه
ده چې د هغه پایه تخت به ارومرو د دغه دوآب په
شمالي اړخ د غرونو څوا کښې وو ځکه چې د دغه وخت
د حالات تحفظ او جنګي ضروریات تر څه د ملک صدر
مقام د غرونو څوا کښې لازمي وو. او کارنده، کاښتکار
یا مال څرونکي شپانه به شاذونادر د بهرني قوتونو
د حملو نه وېرې مېداني علاقو ته راکوزېدل. پنجاب
په ورومبي ځل د مغل حکومت دوران هغه وخت
زبردست اهمیت حاصل کړو. چې هغوئ د هند سلطنت
څخه د صوبۀ کابل شمولیت اهم محسوس کړو او د صوبۀ
کابل اخراجات که هر څو حاصلات نه سېوا او زیات وو
خو د دهلي سلطنت د تحفظ په خاطر دا کې د نورو
صوبو د محصولاتو نه پوره کېدو. د دې غنته فائده
داوه چې مغل سلطنت تر کافي موده د بېروني حملو
نه محفوظ وو. خو هرکله چې دهلي دربار د صوبۀ کابل
د اهمیت نه غافل شو نو د نادرشاه او احمدشاه
ابدالي د حملو ښکار شو. د مغل سلطنت هند ټوټې ټوټې

شو. مرهټه او سکهان یې واکداران شول. خو د انتظامي صلاحیت د کمۍ په سبب ډېر ژر په زوال شول او د سیاسي انتظامي صلاحیت خاوندان انګرېزان د دې ملک مالکان شول.

د تاریخي شواهدات نه ظاهر ده چې د سیند نه راپورته د کندهار صوبه د سلیوکس د شکست په نتیجه کښې د موریا سلطنت حصه شوه خو د هند سلطنت سره د الحاق باوجود د کندهار خپل انفرادي حیثیت قایم وو. مغل که هر څو د درۀ خیبر په لار د سلطنت هند حاکم شو. خو اکبر اعظم د صوبۀ کابل د شمولیت باوجود د دې سیمې ژور حیثیت او شکل بدل نه کړو. البته د مغل حکومت دوران د کشمیر د شمولیت او الحاق په سبب د ټکسلا په ځای حسن ابدال مرکزي حیثیت حاصل کړو او د سیند هسا کړ اهم ښار او د مغل نوا هم جنګشن شو.

رنجیت سنګه وړومبنی مهاراجه وو چې د دریابې جهلم او جمرود ترمېنځه پرته علاقه یې په خپل سلطنت کښې شامل کړه او دا علاقه د صوبه پنجاب برخه شوه.

د ۱۸۵۷ء د جنګ آزادۍ دوران د انګرېز سرکار په حمایت او وفادارۍ د پنجاب د سکهو د پښتنو

دَ حٙینې نوابانو اربابانو بر وخت امداد دَ دې علاقې سمیت دوچند کړو. او انګریز سرکار دریائې ستلج نه تر دهلی پورې ټوله علاقه هم دَ پنجاب کمشنرۍ تخته شامل کړه. دهلی څۀ موده پس پنجاب نه جُدا شو. سو نې پت نه ترجمن ود صوبهٔ پنجاب شو.

انګریز سرکار سنه ۱۹۰۱ کښې دَ سکه سُلطنت صوبه پنجاب نه دَ مُغل سُلطنت صوبهٔ کابل څۀ حصه جُدا کړه او دَ سرحد په نوم یې یوه بیله صوبه تشکیل کړه. دَ دې نوی انتظامی بندوبست تحت دَ دریائې جهلم او دریائې سنده ترمینځ کانی علاقه دَ صوبهٔ پنجاب برخه شوه

دَ پاک بهارت تقسیم دوران دَ پنجاب یوکم دېرش ۲۹ ضلعو کښې دَ مغربی پنجاب شپاړس ضلعې دَ پاکستان او باقی پاتې دَ مشرقی پنجاب دیارلس ۱۳ ضلعې دَ بهارت په قسمت شوې. بهارت دغه دیارلس ۱۳ ضلعې درې برخې کړې. یوه برخه دَ هماچل پردیش، دویمه دَ هریانه او دریمه دَ مشرقی پنجاب حصه شوه. او دغسې دَ سکه سُلطنت نظریاتی او تصوراتی سرحدات ګډ وډ او ختم شول.

پنجاب دَ پښتنو په کوشش، جد وجهد او جهاد نن سرسبز و شاداب دے او دَ دوئ په وینو ګل و ګلزار

دے. دَجهلم، چناب، راوی، بیاس، ستلج، نربدا او ګنګا جمنا دریابونو کښې دَپښتون وینه لګه دَ اوبو بهیږي او توئې شوې ده. دَ پنجاب زمکه ګواه ده چې دَ دې په هره ذره کښې دَپښتون وینه جذب او شامل ده دَدې دَتاریخ نه که دَپښتون شخصیت او وجود وېستے شي نو کورے که دَ پنجاب تاریخ مرتب او بوره شي - دے کښې شک نشته چې دَمغل حکومت په حمایت او برکت دَ ایران شیعه نژاد په دې زمکه دَ جاګیرو سربر خاوندان شول خو دَ دې ځائې اکثریت دَ سُنی مَسلک پېروکاران دی چې دَ پښتون پیر و فقیر او بزرګانِ دین په تبلیغ او کوشش مسلمانان دی.

پنجاب دَ دوؤ اهمو ژبو سرائیکی او پنجابي مرکز دے. نهٔ معلومیږی چې دَدې ژبو ماخذ څهٔ دے او کوم ژوږ قوم څخه مناسبت لری. آیا دا دَ کول درا ویډ ژبې دی او یا بل قوم څخه تعلق لری. خو دومره پوهیږ و چې تر سِکه دوره دَ پنجابي ژبې هیڅ اهمیت نهٔ وو. البته سِکه شاهی کښې پنجابي ژبې یو خاص مقام حاصل کړو او پنجاب یا پنجابي قومیّت څخه پنجابي

ژبې هم عمومیت او شهرت بیامونده.

ذاتي خیال لرم چې د پنجاب په سیمه کوم پست و پایمال قوم اوسېدو. د مسلم حاکمیت په سبب د دوی یو خاص تعداد اسلام قبول کړو او باقي پاتې هندوانو کافي سکهان شول. اندازه ده چې د سرائیکي او پنجابي ویونکو تعداد به یو زمانه برابر وو. خو د پنجابي ویونکو سکهانو د اختیار او اقتدار په برکت به د پنجابۍ اهمیت او افادیت سیوا او زیات شوې وي او د سکهو لښکرو د بربریت او تشدد په وجه به سرائیکي ویونکي مسلمانان غرونو او نورو علاقو ته فرار شوي وي او د سکه سرکار په وساطت به د پنجابۍ اثر رسوخ ښه کافي نمایان او عام شوې وي.

سِکهـ مت

سکهـ مت د سنسکرت ژبې لفظ دے چې معنی یې زده کوونکے او شاګرد ده. سکهـ ګورو مت د پنځو په بنیاد ولاړ مذهب دے او پنځه هندسه د دې مذهب مقدس لفظ دے. اخری ګورو ګوبند سنګهـ ګه د "ک" د نوم پنځه څیزونه کیس، کړه، کرپان، کنګه او کچهه د سِکهـ مذهب ضروری اجزاء اعلان کړل. نو د ګورو ګوبند سنګهـ پنځه مریدان   چې بنده بیراګی څخه دکن نه پنجاب ته راغلل د "پنځه پیارے" په نوم مشهور شول او چې بنده بیراګی سونی پت ته راورسید و نو پنځه سوه" سکهان یې ملګری شول او دغسې ورو ورو هر سِکهـ سپه سالار د پنځه سوه نفری مشر جوړ شو. د مالګزاری نظام هم د "پانځ" په هندسه مخصوص شو او د مرهټه د چوتهر (۱/۴) په مقابله سکهـ د راکهی (۱/۵) طریقه شامل کړه

دَ بنده بیړاکي لوټ مار، غارتګرئ او دَ مسلمانانو قتل عام سِکهان کافي مالدار او دولتمند کړل. اُو دَ دریابي جهلم نه تر دریابي جمنا پورې پینځه زرخیزه دوآبو قابض شول او چې ۱۷۶۱ کښې دَ پاني پت په مقام مرهته وُ احمد شاه اَبدالی نه شکست وُخوړو. اُو دَ هند و مت دَ عظیم سُلطنت دَ قیام خیال ختم شو. نو دَ مُغل په تباه حال حکومت سکهانو دَ سِکه سُلطنت دَ قیام بنده پیوند تړل او تو بونه لیدل شروع کړل. دَ سِکه مت یو مثل "بهنګی" دَ پینځ دوآب په زړه "لاهور" قابض شول. لاهور دَ دریابي راوی (Hydroates) او دریابي بیاس (Biyah = Hyphasis) تر مینځ آباد وو. دَ سکه مذهب مقدس دربار او تالاب امرتسر هُم دې دوآب کښې پروت وو. دَ دې دوآب شرقًا کُه یوُ اړخ

ا: دَ دریابي بیاس (دَ مهابهارت = ویپاسه) او ستلج (دَ رګ وید = ستادرو)

ii: دَ دریابي ستلج او جمنا تر مینځ دوه دوآب کښې سکهان قابض وو نو بل پلوُ غربًا هم سکهان

(۱) دَ دریابي جهلم (بهیت = وید وشا = هائیډ اسپس) و چناب (دَ رګ وید = اسیکیني)

۱۱ : دریایي چناب وراوی (دَرِک وېد = پاروسنی) تر مېنځ قابض شول. او دغسې سِکهان دَ پېنځهٔ دریابونو په زرخېزه دوآب مالکان او جاګیرداران شول. دَ هغوئ مقدّس ,, پنج ،، هِندسه پوره وَه او دَ ,, پنج ،، په بناء دَ پېنځه دریابونو زمکه ,, پنجاب ،، وه. او دغسې دَ ګوروګوبند سنګهه یا بنده بېراګی په زمانه دَ سکه تصوّراتی ریاست عملی شکل اختیار کړو.

رَنجیت سنګهه چې یو اَجړ، جاهِل او بې تعلیمه سکه سردار وو. او بې دَ نیلې مورنۍ ژبې په بل هیڅ یوه ژبه نهٔ پوهېده، دغه ژبې لوئ قدر و منزلت پیاموند او دغه عوامي ژبه چې اَکاهو په هر نوم وَه، اوس دَ پنجاب په مناسبت ,, پنجابي ،، شوه.

دَ پنجاب په بیمه د پوهېنې معلوم اهم شخصیت دَ سِکه فرقې ګورونانک دے چې لاهور څخه بونخت دَ تلونډۍ (ننکانه صاحب شیخوپوره) په مقام یو کم ذات کالو کهتری کره په ۱۵ اپریل ۱۴۶۹ ء پیدا شو. اِبتدائی تعلیم یې تلونډۍ کښې سید حسن نومې یو مسلمان څخه حاصل کړو. او چې لږ لوئ شو نو دَ غربت او افلاس په وجه ئې ملازم ونیې ,, جے رام ،، له سُلطان پور جالندهر

دوآب) ته وُرسېدو. او دَ بهلول په وساطت دولت خان
لودي تخت ته نوکر شو. خو څهٔ موده تېره نهٔ وه چې نوکري
يې پرېښوده. او دَ شپږ ديرشو کالو په عمر کښې سُلطان
پور نه دَ هردوار، بنارس، آسام، گجرات، کاټهياوار،
دکن، کشمير، کابل، ايران، ترکي او عراق په سيل
او چکر ووتو او عن چې مکې مدينې ته وُرسېدو. او
چې دغه ځائې ته راواپس شو نو دَ هغهٔ سوچ او فکر
بدل وو. دَ خپل سماج او معاشرت نه يک لخت جُدائي
خو مشکل وو نو په دې وجه دَ بهگتي تحريک په بنياد او
پيروي دهٔ هُم دَ توحيد پرستئ او وحدانيت تعليم
شروع کړو. او دَ يو عظيم مُصلح په رُتبه سرفراز شو.

هغهٔ سِکه قوم ته دَ سنگت او پنگت فلسفه پېش
کړه. سنگت يعنې دَ ذات پات تميز نه قطع نظر يوځائې
ته راجمع کېدل او دَ گورو چې په شان کښې سندې
وئيل او دَ گورو چې په لنگرخانه کښې په يو قطار (پنگت)
کښېناستل او دَ عقيدې او رُتبې نه ماوراء په شريکه
ډوډۍ خوړل. وروستو دغه سنگت پنگت وو چې سکه
قوم يې متحد کړو. مقدّس او بورا موبته) او مقدّس
خوراک (کړه پرسد) يو خاص ځائې ته شُهرت ورکړو.
او دغه مقدّس مقام دَ امرتسر په نوم مشهور شو.

ګورونانک په ۲۲ ستمبر ۱۵۳۹ء کرتارپور کښې مړشو.

(ii) د ګورونانک د مرګ نه وروستو د هغه د وصیت مطابق د هغه د ضلع فیروزپور یو مرید ګورو انګد (لاهنیه انګار) جانشین شو. د ده لویه کارنامه دا وه چې د ډېرو ژبو په آمېزښ یې یوه نوې ژبه ایجاد کړه. او دغه ژبه یې په دیوناګری رسم الخط کښې متعارف کړه چې د ګورمکهي په نوم مشهور ده. هغه د ګورونانک سوانح حیات او تعلیمات په دې ژبه کښې محفوظ کړل. ګوروانګد په ۲۸ مارچ ۱۵۵۲ء مړشو.

(iii) د ګوروانګد د مرګ نه پس د هغه د امرتسر یو مرید امرداس (۱۵۵۲ء تا ۱۵۷۴ء) جانشین شو

(iv) د امرداس د مرګ نه وروستو د هغه نوم رام داس (جیتها بهائی) څلورم ګورو شو.

اکبر بادشاه ده ته د امرتسر په مقام پینځه سوه جریبه زمکه بخشش ورکړه. ده دغه زمکه کښې د امرتسر په نوم یو تالاب جوړ کړو. د ګورو رام داس (۱۵۷۴ء تا ۱۵۸۱ء) د مرګ نه وروستو د ګورو منصب وراثتي شو.

(v) د ګورو رام داس د مرګ نه پس د هغه زوی

ارجن مل (۱۵۸۱ء تا ۱۶۰۶ء) پنځم ګورو نامزد شو. دهٔ فقیرانه او درویشانه لباس پرېښود او شاهانه جامې اغوستل یې شروع کړې. دهٔ د سکهانو د مقدمانو د فیصلو د پاره نو عدالتي قوانین وضع کړل. دهٔ "ادي ګرنتهه" ترتیب او تدوین کړو. او دې کښې یې د مشهورو بهګتي او مسلمان صوفیانو اقوال درج کړل چې د حضرت بابا فرید پاک پټن شلوک هم پکښې شامل دي. ګورو ارجن مل د جهانګیر بادشاه په دې ناراضګي قتل شو چې هغهٔ د لاهور قلعه د محاصرې په وخت د هغهٔ د مشرزوي شهزاده خسرو امداد کړې وو. د ګورو ارجن مل قتل د سکهمت په تاریخ کښې یو اهم موړ ثابت شو او د امن واشتي په ځائې یې د مذهبي تعصب شکل اختیار کړو.

(۷۱) د ګورو ارجن مل د قتل نه پس د هغهٔ یولس کلن زوئې هرګوبند (۱۶۰۶ء تا ۱۶۴۵ء) ګورو مقرر شو. د پلار د قتل د بدل په غرض دهٔ سکه مذهب ته د یو فوجي تنظیم شکل ورکړو. قلعه ګانې یې تعمیر کړې او جنګي تیارې یې آغاز کړې

جهانګیر بادشاه چې د ګورو هرګوبند او د هغه
د مریدانو د تحرکات نه خبر شو نو هغه یې
د ګوالیار قلعه کښې بندیوان کړو. نو دولس[۱۲] کاله
ګرفتارۍ نه پس د حضرت میان میر او وزیرخان په
سفارش بند نه آزاد شو. او د یو نیم زرۍ ذات
په منصب مقرر شو. جهانګیر بادشاه د هٔ خدمه په
تعلقات ساتل کښې دومره ورسره شو چې نیل
وفادار منصبدار چندو شاه یې ورحواله کړو
او ګورو هرګوبند د نیل پلار دغه قاتل په قسماقسم
تکلیفونو شهید کړو.

د جهانګیر د وفات نه پس د شاه جهان او
ګورو هرګوبند ترمینځه ورانه راغله شاه جهان د
دهٔ خلاف اووه زره مغل لښکر ولیږلو. خو
مغل لښکر شکست وخوړو. او مخلص خان او
غلام رسول شاه غوندې امیران قتل شول
شاه جهان چې د مغل لښکر د شکست نه خبر
شو نو د پنجاب پلو را روان شو. خو ګورو
هرګوبند د بټینډې ځنګلونو ته فرار شو. شاه جهان
د دهٔ په تعاقب او سرکوبۍ پاینده خان افغان
مقرر کړو. سکهانو شکست وخوړو. خو

یا بنده خان افغان هم د ده څخه د یوې معرکې دوران قتل شو. ۵ گورو هرگوبند په ۱۰ مارچ ۱۶۴۵ء د کرتارپور په مقام مړ شو.

(vii) د گورو هرگوبند د مرګ نه پس د هغه پوتی هر رائې (۱۶۴۵ء نه ۱۶۶۱ء) ۷ گورو مقرر شو.

(viii) د هر رائې نه وروستو د هغه زوئې هرکشن (۱۶۶۱ء تا ۱۶۶۴ء) اتم ۸ گورو نامزد شو.

(ix) د هرکشن نه پس تیغ بهادر (۱۶۶۴ء تا ۱۶۷۶ء) نهم ۹ گورو مقرر شو. د مغل حکومت خلاف د سرگرمو په عمل او د جرائم پېښه افرادو او د مغلیه افواج د بهګوړو او فراریانو په پناهی اورنګزیب د ده مخالف شو. گرفتار شو. او د اورنګزیب په حکم په ۱۱ نومبر ۱۶۷۶ء په چاندنی چوک دهلی کښې د عام عوام په مخکښې د سید جلال الدین په لاس قتل شو.

(x) د گورو تیغ بهادر په قتل د هغه نهه ۹ کلن زوئې گوبند سنګه (۱۶۷۶ء تا ۱۷۰۸ء) لسم گورو جانشین شو. هغه ابتدا له څخه جونت د سرمور د غرونو سلسله کښې پناه واخسته او مسلسل شل کاله یې خفیه طور "سکه پنته" جنګ د پاره تیار کړل. هندوانه نوموړنه د بېلتون په خاطر د

"سنګه" نوم متعارف شو او د سک "لفظ پښځه تېږونه
کښې رو ښېتهٔ) ګرځه. کوپان، کنګه او کچهه د سکه
مذهب ضروري اجزاء شول. او د هندوانو د "رام رام"
او د مسلمانانو د "السلام علیکم، وعلیکم السلام" په
شان "واه ګوروجي کا خالصه، او جواباً واه ګوروکي فتح"
الفاظ متعارف شول. خپل پیروکاریې د خالصه یعنی پاک و
صفا په نوم یاد کړل او دغسې نور د پر اقدامات او اصلاحات
نه پس یې سکه مذهب منظم او مستحکم کړو. او د غو تېزو
علاقو کانی راجګان یې مطیع او فرمانبردار کړل. په دې
مهمات کښې د ساډهوره د رشیعه) سادات یو بزرګ سیّد
بدهو شاه د ده سره امداد او معاونت وکړو.[1] خو د دې
مهمات دوران د ده پښځه پښتانه سرداران ملکری کانی خان
بهیکن خان، نجابت خان، حیات خان او پوهرخان ده نه
جدا شول، چا تخه چې دوه نیم زره پښتون لښکر ووه[2]
داهغه زمانه وه چې اورنګ زیب د دکن په مهمات
کښې راګیر وو. د هغه په حکم د لاهور حاکم زبردست خان
او د سرهند حاکم شمس الدین خان افغان د ګوروګوبند سنګه

---

[1] تاریخ پنجاب، اقبال صلاح الدین ص۳۹۸.

[2] " " کهنیه لعل ص۵۹

خلاف فوج کشي وکړه. دَ سِکهاو مسلمان ترمینځ څو جنګونه وُشول. ۱۷۰۱ء کښې دَ آنند پور او مکهوال په جنګ کښې سکهانو شکست وُخوړو او دَ ۱۷۰۳ء دَ چمکور په جنګ کښې دَ دهٔ دوه زامن اجیت سنګه او جو هر سنګه قتل شول.

ګورو ګوبند سنګه دَ چمکور قلعه نه دَ لباس په تبدیلۍ فرار شو. دَ دهٔ دوه نور پاتې زامن فتح سنګه او زوراور سنګه دَ سرهند په مقام ګرفتار شول او دُ ترقندی په دیوال کښې تپو مبلی قتل شول.

ګورو ګوبند سنګه دَ چمکور نه په تېښته بهلول پور ضلع لدهیانه ته راتلو چې د وه پښتنو غنی خان او نبی خان لار کښې ونیوو. دَ انعام په خاطر یې وزیرخان ته روان کړو. نو په دېرمنت زارۍ یې دَ هغوئ زړونه نرم کړل او دے یې پرېښودو.

ګورو ګوبند سنګه چې لدهیانه ته راورسېد نو دلته یې نیل دَ فارسۍ اُستاد پیر محمد څخه پناه واخسته نو دَ مُغل حکومت واکدارانو ته دَ دهٔ دَ پناهۍ پته وُلګېده. څو ګورو ګوبند سنګه دېر چالاک او مکار وو. هغهٔ دَ مسلمان "حاجی" شکل او روپ اختیار کړو. دَ غلته آبادو پښتنو پرې دوکه وُخوړه او دَ دهٔ یې هر قسم مالی امداد او تحفظ وُکړو.

سلم چادو ناتهه سرکار جلد اول صکا۸.

دَ لَدهیانه نه بټهنډه ته اَو بیا فیروزپور ته راغلو. دلته دَ سکهه مذهب عقیدتمند ورته راغونډ شول. خو دَ سرهند مُغل کورنر مُسلسل دَ دهٔ په تلاش وو. دې ځائې نه مالوه ته فرار شو او دَ غلته یې دَ سکون نه وند اختیار کړو. څو ټمهٔ مُوده پس بېرته دَ سرهند په لار انندپور ته راغلو. مُغل څخه یې تعلقات سَم شول او دَهغوئ فرمانبردار شو. اورنګ زیب ځائے دکن ته راغوښتو. او دَ خیرسګالئ دَ جذبې تحت شهٔ په شوق دکن ته روان شو. خو لا په لار وو چې دَ اورنګ زیب دَ وفات خبر را ورسید و. بیرته راستون شو. او چې دَ دهلی په لار واپس وطن ته راتلو نو شهزاده محمّد معظم شاه څخه یې ملاقات وشو او دَ هغهٔ مرستیال شو. محمّد معظم شاه بهادر شاه چې دَ خپل بادشاهت دوران دَ کام بخش خلاف په مهم وو. نو ګورو ګوبند سنګهه هُم ورځخه دَ دکن په مهم شامل وو خو هلته دَ شاهی لښکر نه بیل شو او باقی پاتې ژوند یې دکن کښې دَ "ناندیر" په مقام په اُمن و سکون تیر کړو.

دَ دکن دَ قیام دوران په ۷ نومبر ۱۷۰۸ع / ۱۱۲۰ھ دَیو پښتون جمشید خان دَ لاسه قتل شو. دَ جا پلار چې دهٔ شهید کړے وو. او هغهٔ ترې دَ خپل پلار بدل واخستو.

مؤرخینې دَ دهٔ دَ قتل مختلف قسم روایات تحریر کړي

دَ چاپه نزد ــ

" یو پښتون تجارت پېشه په دهٔ آسونه خرڅ کړل۔ او دے دَ رقم په ادائیګۍ ورو ستو انکاری شو۔ دَ رقم په بار بار طلب دهٔ هغهٔ پښتون شهید کړو۔ دَ هغهٔ زامن راپاسېدل دَ پلار انتقام یې واخستو او دے یې قتل کړو۔ "

دَ سکهانو دَ بیک مطابق ــ

" قاتل دَ سید خان افغان زوئې او دَ پائنده خان افغان نيسے وو۔ پائنده خان افغان هغه پښتون سردار وو چې دَ شاه جهان په زمانه شپږم گورو هرګوبند څخه دَ جنګ دوران شهید وو۔ "

حقیقت هر څهٔ چې وي نو ټول مؤرخین په دې متفق دی چې گورو گوبند سنګه دَ یو پښتون دَ لاسه قتل شو۔ دَ گورو گوبند سنګه څلور واړه نارینه اولاد اګاهو مُغل څخه په جنګ کښې قتل وو نو په دې اساس هغهٔ دَ مرګ نه وړاندې دَ گورو رُتبې دَ انتتام اعلان وُکړو او آئنده یې گرنته مستقل ذریعهٔ هدایت کړو۔ البته دَ دکن په مقام یې خپل یو کم ذات کشمیرے (علاقه راجوړی) مُرید لچهمن دیو (سپر رام دیو) المشهور بنده بېراګی دَ سکهو راهنما مقرر کړو۔

بنده بیراګی

بنده بیراګی دَ بهرت پور دَ هلی په لار سونی پت ته "پانځ پیارے" (دَ ګورو ګوبند سنګه مریدان) ملګرو څخه را ورسېد و. دلته پنځه سوه (۵۰۰) سکهان یې ملګری شول. مُغل سرکار چې دَ بنده بیراګی حرکات او سرګرمو نه خبر شو نو دَ دهٔ په تلاش شول. دَ یوې معرکې دوران دهٔ دَ سونی پت مُغل شیحه فوجدار ته شکست ورکړو دَ ملیر کوټله شیر محمد خان یې مزاحمت وُکړو. نو دَ هغهٔ سپه سالار ورور خضر خان عین دَ جنګ دوران قتل شو. بنده بیراګی په دې فتوحات لوئې قوّت بیاموند او تلو پښت زره کم ذات سِکهان یې ملګری شول. دَ سرهند په علاقه یې ډاکې، رهزنی او قتل وغارت جوړ کړو. دَ سرهند ګورنر وزیر خان یې مقابلې ته راغلو خو شکست یې وُخوړو او قتل شو. ډیر مُغل ښکر هم تباه وبرباد شو. دَ سرهند او انباله علاقه

لوټ تالان شوه. زرګونه مسلمانان شهیدان شول.
جوماتونه وران شول او ډلو ډیانه او کرنال تو مینځ
تر وله آبادي وسوزېده.

Most of the buildings were razed to the ground and leveled with the Earth. The leading Sardars ploughed up some of the places with their own hands. No man, not even a bird, except the owl, was to be seen there. (Ahmad Shah Abdali by Sardar Ganda Singh page:292,302)

ترجمه:

"آبادي وراني شوې، او زمکې تخته هوارې
شوې، سرکرده سردارانو ځینې ځایونه
په خپلو لاسونو وکښتل او دغلته د ګونګیانو
نه بغیر بل انسان یا مارغه په نظر نه راتلو"

د سرهند د کامیابۍ نه وروستو د جمنا په بله غاړه سهارنپور باندې ور غلل. د دوهلکتړ پښتنو مغل فوجدار
علي حامد خان (علي مهرخان) نه د مزاحمت او
خپلې مرستې پوره هڅه وکړه نو علي حامد خان
ویرې واخستو او دهلي پلو فرار شو. سکهانو د سهارنپور ښار یا ته نیمه برخه قبضه کړه. سکهان د سهارنپور
جنوب اړخ د یرش میله لرې جلال آباد پلو ورغلل
او د جلال آباد واکمن جلال خان افغان (اورکزي)
ته یې د اطاعت منو دو حکم وکړو خو هغه انکار

شو. هغهٔ خپل ورور حسن خان او نمسي غلام محمد خان
دَ دوئ په مزاحمت مامور کړل. دوئ سِکهان دَ
سهارنپور نه په وېستو مجبور کړل. خو جولائی ۱۷۱۰ع / ۱۱۲۲ه
کښې اتیا زره (۸۰۰۰۰) سِکه لښکر دوباره دَ پښتنو لوئ ښار
جلال آباد (سهارنپور) محاصره کړو. ولې دَ لوئ کوشش
با وجود یې قلعه فتح نهٔ کړه. دَ قلعه دننه محصور پښتانهٔ
چې دَ شلو ورځو په اوږده محاصره تنګ شول. نو دَ قلعه نه
تُوره په لاس راېهر شول او دَ "الله اکبر" په فلک
شګاف نعره په سکهانو داسې یوُ ناساپي ورپرېوتل
چې دَ سترګو په رپ کښې یې زرګونه سِکهان قتل کړل.
سِکهان هیبت واخستل او مېدان نه وُتښتېدل.

دَ بنده بېراګي دَ باغیانه سرګرمونه علاوه دَ
ماجهه باری دوآبه سِکهانو هُم یو نېم دست "خالصه دَل"
تیار او منظم کړو او دغه لښکر په څلور مختلف ارخونو
حمله آور شول. یوه جته په امرتسر او لاهور، دوېمه
کور داسپور، درېمه دَ خاص لاهور ښار او څلورمه
دَ لاهور دَ قبضې دَ پاره دَ ضرورت په وخت مُتعین
او مقرر شوه. دَ لاهور او دریابي ستلج ترمینځ
ټول کلي لُوټ تالان شول او وُسوزېدل. دَ لاهور
حاکم سید اسلم او دَ هغهٔ سرستیال سردار محمد تقی

موسٰی بېګ، حاجي سید اسمٰعیل، سید عنایت الله او مُلا پیر محمد یې په مزاحمت ؤدرېدل. سکرنه ترما شامه جنګ ؤشو. دواړو فریقینو کښې یو هُم شکست ؤنهٔ خوړو. سید اَسلم دَلاهور قلعه کښې محصور شو او سکهانو دَلاهور خواؤښار ته ټول کلي تاخت وتاراج کړل.

دَجالندهر دوآب سکهان هُم منظم شول او دَ شمسُ الدین اَفغان خلاف راپورته شول. خو شمس الدین اَفغان هُم دَجهاد اعلان ؤکړو او په زرګونو پښتانهٔ شاه زلمی دَسکه خلاف دَ دهٔ ملاتړ شول. شمس الدین خان یو لوئې لښکر څخه سُلطان پورته دَسکهانو خلاف په جهاد را روان شو او په ۱۲ اکتوبر ۱۷۱۰ یې دوئ څخه یو زبردست جنګ ؤشو. سکهان فرار شول. خو خوورځې پس دَجالندهر دوآب په علاقه دَ دوئ سرګرمۍ بیا تېزې شوې. شمس الدین خان، بهادرشاه نه امداد طلب کړو. بادشاه اجمیر نه پنجاب پلو را روان شو هغهٔ زین الدین احمد خان پسر بهادرخان داؤدزیٔ دَ سرهند او کوکلتاش خان دَسونی پت حاکمان مقرر کړل.

دَجالندهر دوآب صوبیدار شمسُ الدین خان چې دَبهادرشاه دَ سرهند په لور راتګ نه خبر شو. نو سَرهند پلو روان شو. دَ هغهٔ ورارهٔ او دَشاهی هراول

دستي مشر او سردار بايزيد خان افغان هم پانی پت نه سرهند ته راورسېد و. د مغل منصبدار محمد امين خان خواهش وو چې د سرهند د قلعه د فتح سهره په خپل سر وتړي. خو د محمد امين خان او د هغه د مغل لښکر رارسېدو نه اګاهو دغه قلعه پښتون سردار شمس الدين خان قبضه کړې وه. د شمس الدين خان په دې دويه محمد امين خان سخت غصه شو او بادشاه د هغه په شرارت شمس الدين خان د جالندهر دوآب صوبيداري نه معزول کړو او دغه علاقه يې د لکهي خټکل فوجدار عيسی خان مومند ته حواله کړه کهنيه لعل دا واقعات داسې بيانوي؛

"جب بادشاہ یلغار کرتا ہوا پنجاب کو آیا۔ تو فیروز خان میواتی و مہابت خان سپہ سالار بمعہ فوج جرار سکھوں کی سرکوبی کو آگے روانہ کیا گیا۔ بایزید خان افغان ساکن قصور فوجدار کوہِ جموں جو پانی پت میں مقیم تھا۔ اور شمس الدین خان برادر زادہ اُس کا جو دوآبہ جالندھر کا صوبہ تھا۔ دونوں اپنی جمعیت کیساتھ سرہند میں داخل ہوئے۔ اور برباد شدہ رعیت کو بارِ دیگر اُن کے گھروں میں آباد کیا اور عیسیٰ خان مومند زمیندار دوآبہ جالندھر میں مامور ہو کر اس سرزمین کے انتظام میں مصروف ہوا

اس فوج کے آنے سے اجتماع سکھوں کا ٹوٹ گیا ۔
بہت سے تو اپنے اپنے گھروں میں جا گھسے له؛

د سرهند د شکست نه پس سکهان د لوهګړه (مخلص پور) قلعه ته منتقل شول. بهادرشاه د بنده بیراګی (باندهٔ) په سرکوبۍ یو بل مغل سپه سالار رستم دل خان مقرر کړو. د رستم دل خان ماتحت یو پښتون سردار کم وارخان او مغل لښکر د قلعه محاصره وکړه. په ۱۰ دسمبر ۱۷۱۰ ع ۱۹ شوال ۱۱۲۲ ه د لوهګړه په مقام زبردست جنګ وشو. سکهانو شکست وخوړو په زرګونو قتل شول او ډیر ګرفتار شول. خو بنده بیراګی د مغل سپه سالار منعم خان په کوتاهۍ او غفلت د شپې په تیاره کښې ووتو. او دغسې د بهادرشاه فوج کشۍ نه سکهان خپل اصلي وطن ماجهه ته محدود شول. رستم دل خان مغل سپه سالار د کم وارخان افغان کامیابي بهادرشاه ته خپله کارنامه ظاهر کړه او په ۱۱ دسمبر ۱۷۱۰ ع ۲۰ شوال ۱۱۲۲ ه یې د لوټ مال بې شماره سامان او سکه اسیران د بهادرشاه خدمت کښې پیش کړل او بادشاه نه یې قسما قسم مراعات حاصل کړل.

له تاریخ پنجاب ص ۶۱ :

په ۴ رجون ۱۷۱۱ع د جون فوجدار بایزید خان افغان او بنده بیراګی ترمینځ د بهرام پور په مقام یو جنګ وشو. دغه جنګ کښې بایزید خان او د هغه وروره شمس الدین خان شهیدان شول. او بنده بیراګی خپل ختم او ورک حیثیت ترڅه حده دوباره قایم کړو.

د سکهانو دغه جعلی ګورو بنده بیراګی په ۷ دسمبر ۱۷۱۵ع (۱۱۲۷ھ) د ګورداسپور د محاصرې دوران خپل یو لوئي لښکر څخه ګرفتار شو. او دا ټول ګرفتار سکهان د صوبیدار لاهور عبدالصمد خان په لور را روان کړې شول او د لاهور په بازار کښې پابند سلاسل وګرځولے شول. سید محمد لطیف لیکی. ــ

"بایزید خان افغان صوبه دار سرہند جسے نماز پڑھنے کی حالت میں ایک سکھ باز سنگھ، نام نے مارا تھا اُس کی ماں بھی یوم تشہیر کے روز اپنے کوٹھے پر غم و غصہ میں کھڑی تھی جونہی یہ جماعت سکھوں کی نکلی۔ اُس نے لوگوں سے اپنے پسر کے قاتل کو پوچھا۔ لوگوں نے بتایا کہ باز سنگھ وہ چلا جاتا ہے۔ اُس نے کوٹھے ہی پر سے ایک پتھر ایسا تان کر مارا کہ باز سنگھ کی روح پرواز کر گئی۔[1]

بنده بیراګی د بادشاه په حکم دهلی کښې په ۱۹ رجون ۱۷۱۶ع (۱۱۲۸ھ) قتل شو.

---

[1] تاریخ پنجاب از سید محمد لطیف ص ۵۳ م.

بیوه جائزه

دَ پښتو پرکاش مصنف لیکي :

" مال دولت او جاه و حشمت کوروناک نه
اتلش میله لرې وو. کوروانکد نه نهه میله
دَکورو امواس دَکور دروازې ته او دَکورو
دامواس پښتو ته راورسید و. کوروارجن راپوره
کړو او نچیل یې کړو. "

دَ کوروارجن بې ۱۶۰۶ زې دولت کورو هرکوبند پکار
راوست. یوه منظم فوج یې تیار کړو. دَ شاهجهان مُغل
لښکر څخه وُجنګید و، گرفتار شو. خو دَ حضرت میاں میرؒ
په سفارش خلاص شو. دَکورو هررایې او کورو
هرکشن سیاسی جد و جهد څخه خاص اهمیت نه لري.
البته اورنګ زیب چې کورو تیغ بهادر قتل کړو. نو

له تاریخ پنجاب - اقبال صلاح الدین ص ۲۲۸

سکهانو دَ انتقام یو مُسلح جد وجهد شروع کړو. ګورو ګوبند سنګه دَ غرونو په پناه ګاه کښې په فوجي تو بیت آراسته کړل. او یو داسې جنګجو "خالصه دل" یې تیار کړو چې "بنده بېراګی" دغه فوجي قوّت دَ اِنسانیت په قتلِ عام استعمال کړو او دومره زیات مُسلمانان یې شهیدان کړل. چې دَ چنګېز خان دوربېې بیا تازه کړو. دَ دهلی او لاهور ترمېنځ یې دَ دهشت او بربریت هغه مظاهرې وُکړې چې دَ هِند په سیمه تر دغه وخت نۀ وه شوې. دَ فرخ سیر په زمانۀ حکومت عبدالصمد خان صوبیدارِ لاهور بندۀ بېراګی ګرفتار کړو. اؤ دَ بادشاه په حُکم ۱۷۱۶ء کښې قتل شو. خو دَ بندۀ بېراګی دَ قتل و غارت، رهزنۍ، ډاکه ماریٔ او لوټ تالان نتیجه دا شوه چې سکهان مال دار شول او دغه دولتمند سکهانو خپل نوکران او غلامان وُساتل. او دَ بندۀ بېراګی په قتل څۀ زمانه تېره نۀ وه چې دَ ۱۷۳۰ء خواؤ شا دوئ خپل ورکوټي ورکوټي ریاستونه قائم کړل. تازه کښې یو بل څخه وُجنګېدل خو آخېر کار په دوؤ غټو برخو بُد هم دل رېدَ هم: مشران - دل: فوځ) او تارونه دَل ر دَ کشرانو فوځ) کښې ولېشي شول. دَ مشرانو کار تنظیمونه قائمول. تالي جو ړول او دُښمن ته سزا ورکول وو. دَ کشرانو کار جنګ او دَ امرتسر حفاظت کول.

وو. بیا دغه دوه دَل په دولس مثل کښې ولېشي شول یعنې دولس[۲] خاندان، مثل یا ډلې لېچور راوُوتې

(۱) بهنګی (امرتسر-لاهور) (۲) رام ګړهیون (لاهور) (۳) کهنیر (لاهور) (۴) نکیون (لاهور) (۵) آهلو وال (لاهور) (۶) بوړیا ډلی (لاهور) (۷) نشان واله (انباله) (۸) فیض الله پوړ (جالندهر دوآب) (۹) کروړې (جالندهر دوآب) (۱۰) شهید بهنګی (پټیاله) (۱۱) پهلکی (پټیاله) (۱۲) سرچک (ګوجرانواله)

دَ نادرشاه په حمله ۱۷۳۹ء دَ مُغل سُلطنت زیات کمزور شو او لکه دَ شیعه مُغل منصبدارانو سکه سردارانو هُم دې زوال پذیر حالت نه پوره پوره فائده پورته کړه. احمدشاه اَبدالی دَ جهاد په ذریعه ۱۷۶۱ء کښې دَ پانی پت په میدان کښې دَ دکن دَ مرهټه هِندوانو قوّت تکړې تکړې کړو. او دَ پنجاب په زمکه یې هُم دَ کم ذات هندو لوے مذهبي روپ "سکه" دَ باؤ کړو. خو دَ سکه قوم دَ ګورو ګوبند سنګه دَ جنګ طریقه کارپکار راغلو یعنې احمدشاه اَبدالی چې به دَ پنجاب میدان ته راکوز شونو دوئ به غرونو کښې پټ شول خو دَ هغهٔ په واپسۍ به بیا رابهر شول او قتل وغارت به یې شروع کړو. تیمورشاه او زمان شاه

څو وار د سکهه خلاف پنجاب ته راغلل. خو دوئی د واړو
د پنجاب په سیمه امن وامان قایم نه کړے شو. اخیر
کار د سکهه یوه ډلے بهنگی والا د لاهور په قبضه کامیاب
شول او ۱۷۹۹ء پورې دوئی د لاهور حاکمان وو. چې
هُم په دغه کال د سکرچکیه د ډلې مشر سردار رنجیت
سنگهه د کهنیه د ډلې په امداد لاهور قبضه کړو او د
بهنگیانو واک اختیار گجرات څخه محدود شو چې
وروستو رنجیت سنگهه دغلته هم د دوئی اقتدار ختم کړو
وائی چې رنجیت سنگهه څخه د لاهور په قبضه کښې
د باغبانپورې میاں کانو د بهنگی سردارانو خلاف
مرسته وکړه او د دې خاندان میاں محمد شفیع
میاں شاه دین او د مسلم لیگ شهرت یافته ښځې
بیگم شهنواز وروستو په لاهور کښ انگریز د حکومت
په قیام کښې هم ډیر امداد وکړو.

---

۱ احمد شاه ابدالی از گنڈا سنگهه ص ۲۹۸

رنجیت سِنګه

د اورنګ زیب په زمانهٔ حکومت د ګوجرانواله په سکرچک نومې کلی کښې یو کم ذات هِندو "بدهو مل" چې د سکهانو د کامیابۍ نه خبر شو نو هغهٔ هُم سکه مذهب قبول کړو او د مجرمانه ذهنیت مالک "بدهو سنګه" په ډاکو او رهزنۍ خپل خاص نوم پیدا کړو د دهٔ د مرګ نه وروستو د دهٔ زوئې نودهه سنګه هُم زبردست رهزن او ډاکه مار وو- خو ۱۷۵۸ء کښې د فیض الله پور د کپور سنګه په امداد د روهیلکنډ د حملې دوران قتل شو-

د نودهه سنګه په وفات د دهٔ زوئې چرت سنګه جانشین شو. دهٔ د دغه وخت دوه مشهور ډلو بهنګی او آلووال بالمقابل خپل یو سکرچک مثل یا ډله تیاره کړه او په ډاکو او رهزنۍ یې زبردست شهرت

حاصل کړو. په ایمن آباد یې حمله وکړه او کافي اسلحه یې قبضه کړه. د احمد شاه ابدالي حاکم لاهور خواجه عبید الله (عبید خان. عابد خان) د ده خلاف په ګوجرانواله فوج کشي وکړه خو د دغه فوج کشۍ څخه خاص مقصد تر سره نه شو. او د چړت سنګه فوجي طاقت په اضافه شو. ده وزیرآباد، پنډ دادن خان، سیالکوټ فتح کړل او څنګه چې د رهتاس (جهلم) قلعه یې هم د احمد شاه ابدالي فوجیدار نورالدین افغان نه قبضه کړه د بهنګي دلې سکهان چې د ده د فتوحاتو نه خبر شول نو د ده په مخالفت راپاسېدل او د جمون حکمران رنجیت دیو څخه ۱۷۷۱ کښې د یو جنګ دوران قتل شو. د ده په قتل د ده لس کلن زوی مهان سنګه جانشین شو دے چې لوی شو نو د رهتاس قلعه یې بیا دوباره نورالدین افغان نه قبضه کړه.

۱۷۸۰ کښې یې د پښتون حاکم پیر محمد خان خلاف په رسول نګر حمله وکړه پیر محمد خان افغان یې مزاحمت وکړو خو شکست یې وخوړو او قلعه کښې محصور شو. مهان سنګه ور څخه د ګرنته په باره کښې د صلحې شرائط فیصله کړل خو هغه چې څنګه د قلعه نه را بهر شو نو مهان سنګه ګرفتار کړو او بیا یې

شهید کړو. رسول نګر د مهان سنګه په قبضه شو او د رسول نګر نوم یې په "رام نګر" بدل کړو.

مهان سنګه د پښتنو په یوه بله خاص علاقه "علي پور" هم قابض شو او د دغه ځای نوم یې "اکال ګړه" کښېښودو.

مهان سنګه د خپل پلار چړت سنګه د انتقام په غرض په جموں حمله وکړه. د جموں راجه برج دیو یې مقابله وکړه خو شکست یې وخوړو او مهان سنګه په جموں قابض شو.

مهان سنګه ۱۷۹۲ء کښې د دریائی چناب نه راواوړېده او د بهنګی مثل په ګجرات یې حمله وکړه. خو د محاصرې دوران قتل شو.

د مهان سنګه د قتل نه وروستو د هغه د چیچک په وبا تپلے بد شکل او د خرابو دانو د مرض په سبب په یو سترګه ړوند دولس کلن زوئ رنجیت سنګه (پیدائش ۱۷۸۰ء) جانشین شو.

۱۷۹۶ء کښې د شاه زمان په پنجاب د حملې دوران لکه د نورو سکهانو دے هم ځنګل ته وتښتېده او ورغلته پټ شو. ۱۷۹۸ء کښې په لاهور د دویم وار قبضې دوران هم رنجیت سنګه لکه د نورو سکهانو

ځنګل ته فرار شو او غرونو کښې پټ شو. شاه زمان د
مرزا محمود د په هرات د حملې په خبر ډېر په تېزۍ کابل ته
روان وو چې د دریائې چناب ته راورسېد و نو د غلته
د دریاب سیلاب په وجه د ده ټوټو پې ډوبې شوې
خو د وخت د کمې په سبب هغه ته د دغه توپو راوښکل
مشکل وو او دغه کار یې بلې موقعې ته پرېښودو.
رنجیت سنګه او د هغه سکه ملګرو چې خپل کمین ګاه ته
راووتل. نو د شاه زمان د توپو ډوبېدو په واقعه
خبر شول. هغه دغه توپې د دریاب نه راښکاره کړې او
شاه زمان ته یې ولېږلې. شاه زمان د رنجیت سنګه
په دې کار ډېر خوشحال شو. چې هغه یې د لاهور
حاکم مقرر کړو. خو رنجیت سنګه د پاره د لاهور حاکمیت
تخت آسان کار نه وو. ځکه چې لاهور او نوره پیوست علاقه
د تیمور شاه د زمانې راسې علاقه د درې بهنګی سردارانو
ګوجر سنګه، لهنه سنګه او سوبه سنګه تخت وه او دې
وار هم چې شاه زمان کابل ته واپس شو. نو دغه درې
سکه سرداران نو زامن صاحب سنګه ولد ګوجر سنګه
جیت سنګه ولد لهنه سنګه او مهر سنګه ولد سوبه سنګه
په لاهور قابض شول.
رنجیت سنګه پېنځویشت زره سکه لښکر تخت ګوجرانوالا

ته لاهور پلو روان شو. د لاهور مسلمانانو یې د شاه زمان د فرمان په وجه جاني او مالي امداد وکړو او د مسلمان رعایا خصوصاً د مهر محکم الدین په امداد او کومک جولائي ۱۷۹۹ء کښې په لاهور قابض شو او بهنګي سرداران فرار شول. د لاهور قبضه د رنجیت سنګه د آئنده فتوحاتو پیش خیمه ثابت شوه. ۱۸۰۱ء کښې یې سیالکوټ قبضه کړو او د جموں راجه یې په اطاعت منلو مجبور کړو د ګجرات بهنګي سرداریې هم اطاعت ومنلو او دې نه پس یې اکال ګړه هم خپل سلطنت کښې شامل کړو. اپریل ۱۸۰۱ء کښې رنجیت سنګه ځان د پنجاب مهاراجه اعلان کړو.

اپریل ۱۸۰۱ء کښې رنجیت سنګه په قصور حمله وکړه د پنجاب په سیمه قصور د پښتنو یو مضبوط ګړه وو. د قصور پښتون سردار نظام الدین خان یې زبردست مزاحمت وکړو. خو شکست یې وخوړو او په اطاعت منلو مجبور شو. د نظام الدین افغان په دې حرکت د قصور پښتانه خفه شول او د هغه خلاف راپورته شول. نظام الدین افغان یې قتل کړو او د هغه زوئې قطب الدین افغان یې د قصور حکمران مقرر کړو د قطب الدین افغان او رنجیت سنګه ترمینځ فروري ۱۸۰۷ء

کښي جنګ وُشو. قطب الدین خان شکست وُخوړو او په صُلح مجبور شو. رنجیت سِنګهه پښتون ریاست "قصور" خپل سُلطنت کښي شامل کړو او قطب الدین افغان د دریائې ستلج بله غاړه ممدوټ علاقه کښي پناه واخسته او عارضي طور د غلته مېشته شو. د اوسنی قصور په علاقه د شهزادګانو کورنۍ خپل تعلق حسین خان لوېشکي خخه ښائي.

د قصور د محاصري او فتح دوران د رنجیت سِنګهه پي سره سکه لښکر د زبردست بربریت، درندګي او قتلِ عام مظاهره وُکړه. نه ځکو نه پښتانه مُسلمانان شهیدان شول. د هغوئي ننګ ناموس لوُټ او برباد شو او د قصور ټوله آبادي د اور خوراک شوه. د قصور په واقعه کهنیه لعل لیکي:

"لوگوں کے بدن کے کپڑوں تک سکھوں نے اُتار لئے عورتیں ننگے سر اور ننگے بدن، ستر سے بے ستر ہو کر جابجا اپنے آپ کو چھپاتی پھرتی تھیں. مگر کوئی جگہ ان کی نہیں ملتی تھی. بہت سی اشراف عورتیں جنہوں نے کبھی بیگانہ مرد کی صورت نہیں دیکھی تھی اپنے ہاتھ سے پھانسی لے کر مر گئیں. کئی چاہات میں کود پڑیں. ...... بہت سی جوان عورتیں، لڑکیاں اور لڑکے سکھوں

نے شہر سے پکڑ لئے اور غلام بنا نے کے ارادہ پہ پاس رکھ لئے"[1]

"افغان رئیس کا کل مال و منال، ہاتھی، گھوڑے زیوات، جواہرات، ملبوسات، مکلف فرش فروش خیمہ وغیرہ لاکھوں روپیہ کا مال مہاراجہ کے ہاتھ لگا"[2]

رنجیت سنگھ د قصور د پښتنو خلاف په کامیابۍ دوموره نه وه رسوځي مارچ ۱۸۰۷ء کښې یې د جهنګ چینوټ په پښتنو سردار احمد خان سیال حمله وکړه. احمد خان سیال ټې زبر دست مزاحمت وکړو خو د خپل هندو رعیت په سازش یې شکست وخوړو او په صلح مجبور شو.

رنجیت سنګه د جهنګ چینوټ د فتح جوخت وروستو ۱۸۰۷ء کښې د ملتان سد وزی پښتون حاکم نواب مظفرخان خلاف فوج کشي وکړه خو د نواب بهاول خان والي بهاولپور په ذریعه صلح وشوه او رنجیت سنګه د خراج په وصولو راضي شو.

رنجیت سنګه په یکم فروری ۱۸۱۰ء جعفرخان بلوچ نه خوشاب او فتح خان بلوچ نه په ۱۰ فروری ۱۸۱۰ء ساهیوال

---

[1] تاریخ پنجاب صـ ۱۸۳ -

[2] تاریخ پنجاب، سید محمد لطیف صـ ۱۱۳

قبضه کړو.

په ۲۵ فروری ۱۸۱۰ء ئې دوباره په ملتان حمله وکړه. د سکه لښکرا و نواب مظفرخان ترمینځ جنګ وشو خو آخیر کار نواب مظفرخان افغان د خراج او تاوان جنګ په ادا ئیګی صلح شو.

۱۸۱۶ء کښې رنجیت سنګه بیا په ملتان حمله وکړه او د خواؤ شا تهوله علاقه یې تاخت وتاراج کړه. عن چې اپریل ۱۸۱۶ء کښې منکیرې ته را ورسېده و. محمود کوټ لیه، بهکرئي لوټ تالان کړل او د منکیرې نواب شیر محمد خان (پسر نواب احمد خان) نه ئې خراج وصول کړو.

۱۸۱۷ء کښې د شهزاده کهړک سنګه تحت په ځلورم ځل سکه لښکر په ملتان حمله وکړه. اوس کل نواب مظفرخان پسر شجاع خان صفدر جنګ دې وارنځه اراده وکړه چې اوس سکه سرکار څخه سم برابر جنګ لازمی دے هغهٔ لکه د یونو ښتون د سکه په مقابله کښې میدان جنګ ته ور ټوپ دانګل او زرګونو پښتنو څخه یې په ۲ جون ۱۸۱۸ء / ۱۲۳۳ھ جام شهادت نوش کړو. د هغهٔ دری زامن شهنواز خان شهباز خان او حق نواز خان هم شهیدان شول.

" نواب مظفرخان اور اُس کے بیٹوں بھتیجوں نے تیغ زنی کے تاریخی مظاہرے کئے. لیکن ایک ایک کر کے

سب مارے گئے۔ نواب کے قتل ہونے ہی اس کی فوج
ہمت ہار گئی اور سکھوں نے قلعہ پر قبضہ کرلیا۔،

رنجیت سنگھ ملتان، خان گړه، مظفرگړه، او
شجاع آباد وغیره د نواب مظفرخان ټوله علاقه خپل سلطنت
کښې شامل کړه۔

شجاع وزاین شجاع و حاجی   امیر ملتان زهے مظفر
بروز میدان به تیغ و بازو   چه حمله آورد چوں غضنفر
چوں سرخ رو شد به سوئے جنت   بگفت رضوان، بیا مظفر،

د نواب مظفرخان سدوزی دوه زامن نواب
سرفرازخان او نواب ذوالفقارخان ژوندی پاتې شول
سکهانو گرفتار لاهور ته بوتلل۔ د نواب سرفرازخان په ایما د دوی
یو ذاتی منشی شیخ محمد نادر د "زبدة الاخبار" په نوم یو کتاب
تحریر کړو چې د دې پښتنون کورنی مفصل حالات په دغه
تاریخ کښې درج دی۔

"۱۸۲۱ء کښې سبون مل د سکه سلطنت د ملتان گورنر
مقرر شو۔ ۱۸۴۴ء کښې د سبون مل د مرگ نه پس د هغه
زوئې دیوان مل راج ۱۸۴۴ء تا ۱۸۴۸ء د ملتان گورنر وو۔ هغه
د انگریز خلاف ۱۸۴۸ء کښې زبردست جنگونه وکړل خو شکست
یې وخوړو او آخر کار په ۲ جنوری ۱۸۴۹ء انگریز سرکار
ملتان په خپل سلطنت کښې شامل کړو۔ د سکه سلطنت په

زد دَ مُلتان پښتنو قبیلو خاکوانی، بادوزی، سدوزی ترین او بابر قبائل دَ نواب سرفراز خان بن مظفرخان په وینا او پیغام دَ انګریز حکومت په مرسته دُ دربدل. دَ دې قبائل غلام مصطفیٰ خان خاکوانی، غلام سرور خان خاکوانی، صادق محمد خان بادوزی، خوجداد خان علی زی، غلام قاسم خان علی زی دَ انګریز سرکار په زمانه کښې په اهم عهدو مامور وو۔

Imperial Rule in Punjab by J. Royal Roseberry
Page 100

شهزاده کهرک سنګه دَ مُلتان دَ فتح نه وروستو ستمبر ۱۸۱۸ء کښې په یلغار او تاخت و تاراج تر منکیره دا وُ رسید و. شیر محمد خان نه یې خراج وُصول کړو او لاهور ته ستون شو- ۱۸۲۱ء کښې منکیره سکه سلطنت کښې شامل شوه دغسې ۱۸۲۷ء کښې دَ نواب شهنواز خان پسر شیر محمد خان خلاف کاروائی وُشوه. سکهان په ډیره اسمٰعیل خان قابض شول او بنوں هُم تاخت و تاراج شو. دَ رنجیت سنګه په مُلتان متواتر حملې دَ ملتان او مظفرګړه[1] تاخت و باخت او دَ بې سره سکه سبکی لُوټ تالان او قتلان

---

[1] دَ نواب مظفرخان په نوم آباد ښار مظفرګړه،
دَ شجاع خان په نوم آباد شجاع آباد-

دَ نواب مظفرخان افغان مسلمان کاروندہ، کاشتکار او رعیت دَ
محفوظ مقامات او پناه ګاه په تلاش مجبور شول. دَ دوئ
پولو یې اکثریت دَ ډیره اسمعیل خان په علاقه آباد شو.
او پښتنو دَ اسلام او مسلمان په ناطه او رشته دَ دوئ
هر قسم امداد او کومک خپله دیني فریضه وګڼله -
دغه زمانه دغلته دَ شاه افغانستان نمائنده دیوان مالک رائي
وو. تر ۱۸۲۱ء کښې سکهه سنګر په دیم ځل په منکیره
حمله وکړه او دَ منکیره دَ قبضې نه وروستو دریائې
سنده نه راپورې وتل او ډیره اسماعیل خان یې قبضه
کړو. دیوان مالک رائي معزول شو او دَ منکیره نواب
شیرمحمد خان دَ ډیره اسماعیل حاکم مقرر شو او منکیره
رکمان کور (لار) سکهه سلطنت کښې شامل شوه -

تاسو ګورئ چې نن دَ ډیره اسمعیل خان په علاقه
کښې شیر سرائیکي باشندګان آباد دی. ځکه چې دَ
سکهه قوم دَ بربریت، درندګۍ او بهیمیت نه دلته په هجرت
او پناه اخستو مجبور شول. دَ پښتنو کمال مهماندارۍ او
صفات پښتونولي وګورئ چې دَ نواب مظفرخان
افغان او نورو پښتنو حاکمیت که هر څو دَ ملتان او
مظفرګړه په علاقه ختم شو. خو دَ اسلامي جوش وجذبي
تحت نن هم سرائیکیان او پښتانه یکه دَ دوئ ورونه

په يو علاقه اوسي او ډيو بل په غم او درد شريک دي. د ۱۸۹۲ء، ۱۹۰۱ء او ۱۹۱۱ء د مردم شمارۍ مطابق دغلته پښتنو نه علاوه اروړه، اعوان، بلوچ، بهاټيه، برهمن، ککهړ ګکهړ، کورکهه، جاټ، کشميري، کهتري، مغل، پراچه، قريش راجپوت، سيّد او شيخ وغيره نسلونه آباد دي. د ډېره اسمٰعيل خان ښار ۱۴۸۸ء / ۸۹۳ھ کښې جام اسمٰعيل خان هوت آباد کړے دے چې د ملتان د حاکم سلطان حسين لنګاه جاګير دار او د منکيره او ډېره اسماعيل خان نواب وحاکم وو.

رنجيت سنګه د دريائې سنده او دريائې ستلج ترمينځ آباد پښتون مسلمان رياستونه بېخي ختم او نيست ونابود کړل. په زرګونو پښتانه مسلمانان شهيدان شول او د هغوئ جاګيرونه او رياستونه سکه سلطنت کښې شامل شول. د پنجاب په سيمه بهاولپور يوداسې مالدار مسلمان رياست وو چې بهاول خان او د هغه زوئ صادق خان د رنجيت سنګه د سکه خالصه دل د دهشت ګردۍ نه هروار د ډېر لوئې خراج په ادائيګۍ محفوظ وساته. او چې اګست ۱۸۳۲ء کښې د سنده په سيمه انګرېز سفير الګزانډر برنس د رنجيت سنګه ملاقات ته راروان وو نو د بهاولپور نواب انګرېز سرکار څخه د دوستۍ او الحاق عهد وپيمان وکړو او رنجيت سنګه نه يې د ونډارۍ او نفرت اظهار وکړ.

د رنجیت سنګه د بربریت او درندګۍ نتیجه دا شوه
چې د دریائې ستلج په بله غاړه پراته بېشتر سکه
ریاستونه مجبور شول چې انګرېز سرکار څخه د دوستۍ او الحاق
عهد وپیمان وکړي. د دریائې جمنا او ستلج ترمنځ د
فیروزپور، جنید، کیتهل، فرید کوټ، نرائن ګړه
نابهه، مليرکوټله او پټیاله وغیره ریاستونو حکمرانو
انګرېز سرکار څخه د شمولیت، اطاعت او الحاق اعلان
او درخواست وکړو. انګرېز سرکار رنجیت سنګه دې
تهول واقعات نه خبر کړو. رنجیت سنګه دې ته بالکل تیار
نه وو. چې انګرېز سرکار څخه د دریائې ستلج حد
فاصل مقرر کړي ځکه چې د سکه دولس مثلونو یا ډلونه
شپږ ډلې د دریائې ستلج په بله غاړه تر دهلی قابض
وې. او دغسې د هغه د عظیم سکه سلطنت او د پنجاب
په نوم د یو ریاست د قیام په منصوبه کښې د پرلوئې
فرق راتلو. خو رنجیت سنګه د انګرېز طاقت او قوت نه په
خوف او ویره وو او د دې ویرې په سبب د سِنده سیمه[1]
د هغه د بربریت نه محفوظ پاتې شوه. او انګرېز سرکار

---

[1] د سِنده په سیمه د حیدرآباد، ښار بنیاد د احمد شاه ابدالي ولسرایي
غلام شاه خان ایښودے وو.

بې د غه مزاحمت ۱۸۳۷ء کښې قبضه کړه. د مهاراجه رنجیت سنګه او مسټر مټکاف ترمینځ په ۲۵ اپریل ۱۸۰۹ء د حد فاصل متعلق یوه معاهده لاسلیک شوه او د غسې د انګریز سرکار پوځونو د کرنل ډیوډ کرلونی تحت د دریائې جمنا د غاړې نه د دریائې ستلج غاړې پټیالې ته منتقل شو او د لدهیانه په مقام یوه چاوڼی تعمیر شوه.

وائي چې انګریز سفیر مسټر مټکاف څخه دهلي نه اَتۀ سوه شیعه مسلمان سپاهیان امرتسر ته راغلل. هغوئي په لښکر محرّم د تعزیې او ذوالجناح جلوس تیار کړو او ډېر په شان وشوکت د امرتسر ښار نه په جلوس راووتل. سکهانو چې دا حالت ولیده و نو د هغوئي خلاف د "اکال اکال" په آواز راغونډ شول. د دواړو ډلو ترمینځ معرکه وشوه ډېر کسان قتل شول. خو د رنجیت سنګه په مداخلت امن قایم شو. او مهاراجه انګریز سفیر نه د معافئ خواستګار شو.

د دائي بهادر دیوان چند بهوائي مطابق:

„ رنجیت سنګه خپل سلطنت کښې ملتان او کشمیر شامل کړل. ولې دا مکار چالاک حکمران ستلج نه اخوا د هند انګریز سرکار څخه هیڅ قسم ګواخ نه تیار نۀ وو. اوځان ئې د هغوئي خاص

مخلص مرستیال حساب وو"

مهاراجه رنجیت سنګه په ۲۷ جون ۱۸۳۹ء مړ شو
د هغهٔ د وصیت مطابق د هغهٔ مشر ولیعهد زوئ کهړک سنګه
مهاراجه او سردار دهیان سنګه وزیراعظم اعلان شو. خو
مهاراجه کهړک سنګه د خپل پلار د وصیت برعکس خپل یو
ښهٔ دوست چیت سنګه وزیراعظم مقرر کړو. د کهړک سنګه
دې عمل د خالصه دربار خاص افسران لکه سندهیانواله
سرداران، دهیان سنګه، ګلاب سنګه او سچیت سنګه خفه او
ناراضی شول. او د کهړک سنګه خلاف یې سازشونه
شروع کړل. کهړک سنګه بیمار او رنځور وو. نو په دې
وجه سندهیانواله سرداران د کهړک سنګه معزولی
او د هغهٔ د اتلس کلن زوئ نونهال سنګه په ۸ اکتوبر
۱۸۳۹ء د بادشاهۍ په اعلان کامیاب شول. سردار دهیان
سنګه وزیراعظم مقرر شو او د کهړک سنګه دوست او
وزیراعظم چیت سنګه په ۱۸ اکتوبر ۱۸۳۹ء قتل شو.

۵ نومبر ۱۸۴۰ء ووچې کهړک سنګه مړ شو. نونهال سنګه
د هغهٔ کریاکرم (رسم تجهیز و تکفین) ښهٔ شان شوکت
څخه وکړو. خو هغه د غه ورځ چې کریاکرم نه واپس راتلو

The Evolution of N.W.F.P- P.30

نو دَ بیونروریبوسیده کورد دیوال پهٔ دهٔ را پریوتو.
اؤدے هُم په دغه ورځ مړشو.

سردار دهیان سنګه وزیراعظم سکه سُلطنت دَ کهړک سنګه نیمګړه او دَ نونهال سِنګه مور رانی چاندکور تخت نشین کړه. نو دَ خالصه دربار سرداران په دې متفق شول چې دَ رنجیت سِنګه دوئیم زوئې مهاراجه مقرر کړی. هغوئې پتهالمه نه شهزاده شیرسنګه راوُغوښتو او په ۱۸ ر جنوری ۱۸۴۱ء شیرسِنګه دَ سِکه سُلطنت مهاراجه اعلان شو او رانی چاندکور دَ یو لوییې جاګیر په بخشیش اُمورِ سُلطنت نه دستبردار شو.

دَ سُلطنت په اهمو عُهدو کښې مُسلسل تبدیلیوانو په سِکه لښکرونو خت زیات پریوت. دَ سِکه بې سره سنګر کښې دَ بغاوت رجحاناتو تقویت بیا موندلو او سِکه فوج شاهی شروع شوه خپله من مانئی ییې آغاز کړه خپل یورپې اَفسران یې قتل کړل څوک چې دَ پښتنو قاتل او دَ پلینبوژکورنر او پطوبطه دیوپه کرانه جلال آباد نه فرار شو. دَ مال دولت په حرص او لالچ دیر سرداران قتل شول. ملک کښې اَفرا تفری شوه او اخیرکار په ۱۵ ر ستمبر ۱۸۴۳ء مهاراجه شیر سِنګه او وزیراعظم دهیان سِنګهٔ هُم قتل شول.

د سردار دهیان سنگه په قتل د هغه زوئي هیرا سنگه
راپاسید و. لاهور یې محاصره کړو. د فوج باغي سرداران
لهنه سنگه او اجیت سنگه یې قتل کړل او په ۱۸ ستمبر
۱۸۴۳ یې د رنجیت سنگه شپږ کلن زوئي دلیپ سنگه
مهاراجه اعلان کړو او ځپله وزیر اعظم شو. خو
هیرا سنگه ولد دهیان سنگه د خپل فوج په حمایت ظلم
وتشدد آغاز کړو او د سردار گلاب سنگه په وساطت
یې د رنجیت سنگه یو بل زوئي کشمیرا سنگه قتل
کړو. د هیرا سنگه په دې ناز یبا حرکات عوام بدظن
او متنفر شول او د ده خلاف راپورته شول. هیرا سنگه
چې حالات خپل خلاف ولیدل. نو مال و دولت یې
راغونډ کړو او فرار شو. خو د مهاراجه دلیپ سنگه
ماما جواهر سنگه یې تعاقب وکړو هغه یې گرفتار
کړو او په ۲۱ ستمبر ۱۸۴۴ یې قتل کړو. او
جواهر سنگه خپل ځان وزیر اعظم اعلان کړو. هغه د راجه
گلاب سنگه ناظم کشمیر خلاف فوج کشی وکړه. خو
گلاب سنگه معافي وغوښته او اطاعت یې قبول کړو
گلاب سنگه د کشمیر نظامت نه معزول شو او شیخ
امام الدین حاکم کشمیر مقرر شو.

د مهاراجه دلیپ سنگه معصومانه قیادت او د هغه

د وزیر اعظم ماما جواهر سنګه ظالمانه پالیسۍ پېښاوره سنګه
پسر رنجیت سنګه په بغاوت مجبور کړو. پېښاوره سنګه
لاهور نه اټک پلو فرار شو او په اټک قلعه قابض شو
سردار جواهر سنګه د ده په تعاقب سردار چتر سنګه
مقرر کړو. چتر سنګه ستمبر ۱۸۴۵ء په اټک قلعه قابض
شو او پېښاوره سنګه یې قتل کړو.

د پېښاوره سنګه د قتل نه چې سکه لښکر خبر شو،
نو د جواهر سنګه خلاف راپورته شول. په ۲۱ ستمبر
۱۸۴۵ء یې جواهر سنګه قتل کړو. او د دلیپ سنګه د
مور رانی جندان په سفارش د هغې د ناجائز تعلق یو آشنا
لعل سنګه په ۸ نومبر ۱۸۴۵ء وزیر اعظم مقرر شو.

سردار لال سنګه لیدل چې سکه لښکر قابو کېږي
راوستل ګران کار دے. هغه د مشیرانِ سلطنت په
صلاح فیصله وکړه چې بې سره سکه لښکر په څه
طریقه انګریز سرکار سره په جنګ آماده او تیار
کړي. د انګریز سرکار خلاف ډېر په تدبیر سیاست
او منظم سازش سکه لښکر راوپارولے شو او ټول
سکهان په دې اشتهار چې

"انګریزان د سکه سلطنت د پائمالۍ او
قبضې اراده لري."

دَ انګرېزانو خلاف جنګ ته تيار شول. په ۱۱، دسمبر ۱۸۴۵ء
دَ لدهيانه په لور دَ سردار تيجا سنګه، شام سنګه
اټاري والا او ځينې نورو سِکه سردارانو دَ قيادت تحت
روان شول.

"راستہ میں اس فوج نے اپنے ملک میں بڑی دست
اندازیاں کیں۔ اور کسی گاؤں سے کوئی چیز قیمتاً نہ لی۔
اُس وقت رعایا ہاتھ اُٹھا اُٹھا کر دُعا مانگتی تھی کہ خُدا
تم کو اس طرف پھر زندہ نہ لائے"[1]

چونکه دَ دې بې سره فوځ افسران په جنګ کښې مخلص
نهٔ وو. نو په دې اساس انګرېز څخه دَ جنګ دوران هر
سپه سالار رنجيل محاذ نه فرار شو. نتيجه دا شوه چې بې
اندازې سِکهان قتل شول او په هر محاذ يې شکست
وُخوړو. فروري ۱۸۴۶ء کښې انګرېزان په قصور قابض شول
او سِکهان مجبور شول چې دَ صُلحې ګُفت وشنيد ته غاړه
کېږدي. دَ سکه سرکار له اړخه سردار ګلاب سِنګه،
فقير نورالدين پسر فقير عزيزالدين، ديوان ديناناته
او بارکزي، سردار سلطان محمد خان مقرر شول. په
۸، مارچ ۱۸۴۶ء "معاهدهٔ لاهور" لاس ليک شوه. دَ انګرېز

---

[1] تاریخ پنجاب۔ از کھنیہ لال صنہ۔

شرائط من وعن تسلیم شول. یونیم کروړ روپۍ تاوان جنګ مقرر شوچې د یوکروړ په عوض انګریزان د دریائې ستلج او دریائې بیاس ترمینځ د جالندهر دوآب په زرخېزه علاقه قابض شول. او پنځوس لکه روپۍ سردار ګلاب سنګهه اداکړې چې د هغې په عوض هغه د کشمیر و هزاره علاقو حکمران تسلیم شو.

سردار ګلاب سنګهه ډېر کوشش وکړو. چې د کشمیر واک اختیار ترلاس کړي. خو د شیخ امام الدین په مزاحمت ناکام شو. آخرکار د انګریز سرکار په امداد او کومک د کشمیر مالک او مهاراجه شو. دریخان، رحمت الله خان، عبدالله خان او انخون لال محمد وغیره مطیع شول. او سکه قوم ځکه د غدارۍ اصلي صله او فائدې چالاک مکار انسان سردار ګلاب سنګهه حاصل کړه.

څوک چې نسل در نسل د کشمیر مالک او وراثتي جاګیردار شو. د ده د مرګ سیتمبر ۱۸۵۷ نه پس د ده ځوی رنبیر سنګهه والي کشمیر شوچې د ۱۸۵۷ د جنګ آزادۍ دوران د انګریز سرکار زبردست مرستیال وو.

د ۱۶ سیتمبر ۱۸۴۶ د معاهدې مطابق د ماشوم دلیپ سنګهه سکه ریاست کښې سرهنري لارنس د لاهور، جان نکلسن او هربرټ ایډورډ د پېره جات او ټیوون، جارج لارنس اوربنل ټیلر د پېښور، میجر ایبټ د هزارې او مسټر هربرټ

د اټک انګریز اسسټنټ ریذیډنټ مقرر شول.

۱۸۴۷ء کښې د پېښور، هزاره فوجي سپه سالار سردار چتر سنګه د انګریز سکه معاهدې خلاف راپورته شو. د هزاره اټک، پېښور یې ځان آزاد حکمران کړو. د کابل امیر دوست محمد خان یې په دې (قرار) د کابل نه راوغوښتو چې که مونږ انګریزان پنجاب نه بهر کړل نو د پېښور، ډېره جات علاقه به د امیر کابل حواله شي. د امیر دوست محمد خان سیاسي کوتاه اندیشي وه چې د سکه دویم جنګ دوران یې پېښور قبضه نه کړو او د یو کمزوري سکه حکمران مرستیال شو. سردار چتر سنګه د پېښور په نظامت مامور ځینې انګریز مشیران ګرفتار کړل او دومره قوت یې حاصل کړو چې تر دریائې چناب قابض شو.

"اور جب پشاور میں سکھ سپاہ نے بغاوت کی تو جنرل لارنس اور اس کی میم صاحبہ نے کوہاٹ میں سلطان محمد خان بارکزئی کے پاس پناہ لی تھی۔ صاحب موصوف سلطان محمد خان کے محسن اور آزاد کنندہ یعنی سر ہنری لارنس کے بھائی تھے سلطان محمد خان نے ننگِ افغانی کو داغ لگا کر جنرل جارج لارنس اور اُن کی میم صاحبہ کو بتاریخ ۳ دسمبر ۱۸۴۸ء سکھوں کے حوالہ کر دیا" [۱]

---

[۱] حیاتِ افغانی از محمد حیات خان ص ۸۸

انګریز سرکار څخه د چتر سنګه نومبر ۱۸۴۸ء، دسمبر ۱۸۴۸ء او ۲۱ فروری ۱۸۴۹ء (جنګ ګجرات) کښې زبردست جنګونه وشول. خو سکهانو شکست وخوړو. سردار چتر سنګه او د هغه زوی شیر سنګه ګرفتار شول او د راولپنډی په مقام د انګریز جرنیل مخکښې ګرفتار پېش شول. او انګریز سرکار د ۲۹ مارچ ۱۸۴۹ء د یو اشتهار په موجب سکه سلطنت بمعهٔ شرقی افغانستان ضبط کړو.

د مهاراجه رنجیت سنګه ایکی یو پاتې نه وې مهاراجه دلیپ سنګه عیسائیت قبول کړو او انګلستان کې ئې سکونت اختیار کړو. چې اخېرکار په ۲۳، اکتوبر ۱۸۹۳ء مړ شو. او دغسې:

"سکھوں کی جو حکومت دغابازی اور ظلم و سفاکی پر قائم ہوئی تھی۔ اپنے بانی رنجیت سنگھ کے بعد چند روز بھی سلامت نہ رہی۔"[1]

"رنجیت سنگھ کے حالات سے معلوم ہوتا ہے۔ کہ باوجود دانائی اور دلاوری کی اُسکو زمانہ آئندہ کا کچھ فکر نہیں تھا۔ اپنی زندگی تک نام کی بڑھانے میں ہر طرح ساعی رہا۔ مگر ایسا انتظام کوئی نہ کر سکا۔ کہ بعد انتقال اُس کے کام آتا۔"

---

[1] بہادر شاہ ظفر از رئیس احمد جعفری ص ۵۶

اٹک کی غربی اضلاع پر حملہ کرنے سے اُسنے بہت نقصان اُٹھایا۔ سوائے خرچ زرِ کثیر کے ہری سنگھ دلاور سپہ سالار کا مارا جانا کسی اور نقصان سے کم نہیں تھا۔ اگر مہاراجہ مآل کار کا سوچتا۔ تو اس کی ریاست کے واسطے اٹک یعنی سندھ کا دریاء مغربی جانب معقول حد تھی۔ اس نقصان کے سبب سے رنجیت سنگھ کا اپنا مقولہ ہے کہ ہری سنگھ میری گلہ میں اوستریوں کی مالہ "لپٹا ور" ڈالدیا ہے"[1]

---

[1] حیاتِ افغانی از محمد حیات خان ص۲۶

سکهان او پښتانه

د تیمور شاه د وفات نه پس د پښتنو په سیمه د بادشاه
ګردیه دور شروع شو. دا هغه دور دے چې د پښتنو د
نړکونو ګلونو د شان وشوکت، د بد بې، بهادرۍ او
تورتوب تاریخ څو کلونه د ننه ختم او پائمال
شو. که یو اړخ د بهادر او ځوانمرد د پلار احمد شاه
ابدالي بزدل او شکي مزاج طبیعت زوئ تیمور شاه
د پښتنو آن و شان ته نقصان ورسوو. نو بل پلو د
هغه زامن خصوصًا شاه محمود د دوئ د تباهۍ باعث
شو. او د پښتنو د ساکه او بهادرۍ که څه لږ ډېر
رمق ... او اثر پاتې وو نو هغه د بارک زو سردارانو
د لاسه تباه وبرباد شو. د هر قام د عروج او زوال
څه اسباب او وجوهات وی. د پښتنو د کمال سبب ے
که یو اړخ د دوئ نرتوب، توریالتوب او ځوانمردتوب د
با د محمد غوری د انتظامي اصلاحات په اساس خاندا ن

غلامان د علاؤالدین خلجي په انتظامۍ ډهانچه تغلق او سادات د بهلول لودي او سکندر لودي په انتظامي بندوبست باندې برو همایون او د شیر شاه سوري په انتظامي کارگزارۍ مغل ټول حکومتونه قایم و دایم کړل نو بل پلو د دوی د زوال سبب د دغه اوصافو ضعف او کمزوري نه ده بلکه د دغه تورځوان بهادر پښتون واک اختیار او مشري د ځه داسې بزدل او پست ذهن لالچي سرداران تر لاس شوه چې د دوی وقار، عزت او ننگ ناموس یې پائمال کړو. او آخرکار آزاد طبع حریت پسند پښتون د سکهاو او انگریز غلام شو او هغه قوم چې نوم نه یې دنیا لرزېده د ټول نوم نه متنفر او بیزاره شو۔

د دنیا په ځینې ځو مره جمهوري حکومتونه قایم دي۔ دغه جمهوریتي نظام نه ډېر اکاهو د پښتنو هر بادشاهت د جمهوریت په ځانه ولاړ حکومت وو. د یو قبیلې خلق به راغونډ شول. ټول یو مشر به یې مقرر کړو. بیا د مختلف قبیلو دغه نمائنده مشران به جرگه شول او چې دغه نمائنده قبیلوي مشرانو به کوم کس خوښ کړو. د هغه تخت به جنگېدل. او د جنگ په میدان کامیابۍ او کامرانۍ نه وروستو به دغه مشر بادشاه شو. د پښتون قوم د نابیکلي دستور "پښتو" په نزد "بادشاه" محض یو آئیني صدر وو

د اختیاراتو اصلی سرچینه د پښتنو مشرانو دغه پارلیمنټ یا لویه جرګه وه. د بادشاه او مشرانو اختیارات د برابرۍ په بنیاد وو. د برابرۍ د اختیاراتو نه تجاوز او روګردانی د پښتنو مشرانو په نزد جرم وو. او د بادشاه خلاف بغاوت او نافرمانی وه. ابراهیم لودی (۱۵۱۷ء تا ۱۵۲۶ء) یا اسلام شاه سوری (۱۵۴۵ء تا ۱۵۵۳ء) وغوښتل چې د پښتنو مشرانو مصلحت او مشورو ته ډډه وکړي. مضبوط مرکز قائم کړي او صرف خپل ذات سره د بادشاهۍ ټول اختیارات منسلک کړي نو د هغوی خلاف د پښتنو نمائنده مشرانو بغاوت او سازش شروع کړو. چې د ابراهیم لودهی او اسلام شاه سوری د قتل باعث شول. د مضبوط مرکز او شهنشاهیت مرستیال بادشاه او د آزاد خیالۍ طبیعت حامی پښتون نمائنده مشرانو ترمینځ د دوو نظریو دغه جنګ اکثر د پښتنو د بادشاهت د تنزل سبب ګرځېدلے.

د قبیلو د نمائنده مشرانو د حقوقو پاسداری د هر بادشاه اولین فرض وو. مضبوط مرکز او د سلطنت ټول اختیارات یو کس سره محدودیت د پښتون قوم د آزاد پسند طبیعت او جمهوریتی مزاج خلاف وو د هغوی په نزد بادشاه د برابرۍ په بنیاد مشر وو. آقا یا مالک نه وو چې دوی به یې غلامان یا نوکران شي.

بهلول لودي (۱۴۵۱ تا ۱۴۸۹ ع) پښتانه سرداران خپل ملګري ګڼل. هغوی تخت ته پوځای لاندې په ځمکه کښېناستو، پوځای به یې ورڅخه لوړه نه خوړله. د نورو پښتنو مشرانو دا سوبو نه یه د هغه اس سپه نه وو چې کوم پښتون سردار به خفه شو د هغه کور ته به ورغلو پښکې او تنوره به یې د هغه مخکینې کېښوده او ورته به یې ووې چې

«مانه که بل څوک دې ذمه واری د پاچاهۍ سپارنه شي نه سپارلای هغه چون کړئ او ما ته یله ذمه واری راکړئ.»

«اګر لائق نمیدانید - این کار دیګرا اختیار بکند و مارا کار دیګر فرمائید.»

هسټري آف دی افغانز اِن انډیا

ازعبدالرحیم ص ۵۲.

سکندر لودهي (۱۴۸۹ تا ۱۵۱۷ ع) د پښتنو سردارانو په موجودګۍ کښې په تخت نه کښېناستو. هر پښتون سردار ته به احتراماً د اس نه کوزېدو.

«برنیر»، چې د اوولسمې صدۍ منځومانه موده کښې هندوستان ته راغلې وو. هغه د پښتنو متعلق لیکي ؛

«د پښتون قوم د هر معمولي ادنی خلق او عن چې د دوئ ماشکیان او

بهیاران هم دا سوچ لري چې موږ د دهلي د تخت اهل یو»

جی-اډ- وار برټن په خپل کتاب "خیبر کښې اتلس کاله" صـ ۳۱۷ لیکي:

«د هغه (ډیټی کمشنر) د ضلعې خلق یا د هغه د ضلعې پیوست آزاد قبائل که بلوچ نسل څخه تعلق لري نو د غه خلق د خپل مشر یا تومانډار تابعدار وي. او په دې وجه د غه قسم د یاره د حکومت کار و بار چلول آسان وي. د هغه کار داد چې تومندار خپل عمال د کښې ونځي. بیا څه وي د هغه تحول قوم هغه پسې دا سې راځي لکه سپې چې خپل مالک پسې رادروان وي. خو بل رخ که د هغه عایا پښتانه وي یا د آزاد قبائل سرکښ نسل خلق وي نو د هغه ذمه داري گرانه شي ځکه چې هغه په یا خو هر کس خپل اعتماد کښې اخلي او یا د هرې قبیلې هر سا کښې به بل خلق کوري او دا هله ممکن ده چې د غه اسر کښې تحمل و صبر یو اندازه پیدا کې دي او د دوه مړو نه څخه وي چې هغه د غسې کوشش کړي"

۱۷۹۳ ء نه تر ۱۸۱۸ ء د سدوزي وروستو د ځلانتي سانه شونو بادشاه کړ دی او د اقتدار د جنګ تاریخ دے د سدوزي په خاتمه اقتدار بارکزي سردارانو ته منتقل شو. خو د بارکزي سرداران غیر مستقل مزاجه حرص او لالچ د پښور او دېره جات پښتانه د سکه سرکار غلامان کړل او د سکه سرکار په اختتام د انګریز غلامان شول. او د غسې پښتون په دوه برخو یعنی برا و لر پښتونخوا کښې ویشلی شول.

د اورنګ زیب په زمانه حیات د دکن په سیمه د مسلمان

جاګیردار او منصبدار کارنده او کاشتکار مرهټه هندو د سیواجي تحت متحد او راپورته شول او مغل سلطنت يې تباهي ته مخامخ کړو. خو د مغل خوش قسمتي وه چې عین په دغه موقعه احمد شاه ابدالي نمودار شو. مرهټه د باقاعده میداني جنګ تجربه کارنه وو. شکست يې وخوړو او د يو عظیم سلطنت مقصد خیالات يې ختم شو. د دکن د مرهټه هندو په پښو دیره او تتبع د پنجاب هندو هم بیدار شو. سکه مذهب يې قبول کړو او لکه د دکن د مرهټه وو يې ګوریلا جنګ آغاز کړو. خو د دکن مرهټه چې قوت او اقتدار حاصل کړو. نو د پښتنو په مزاحمت يې د پاني پت په میدان په ورومبي ځل میداني جنګ بایللو دا او د عظیم مرهټه سلطنت د قیام خیال يې کړی وه او متزلزل شو. ولې بل اړخ "سکه" حتی الوسع باقاعده میداني جنګ نه ځان په ډېره وساته او د ګوریلا جنګ په اساس يې د پنجاب په سیمه سکه سلطنت قایم کړو.

د پاک و هند په سیمه کښې دوه مضبوط سکه او انګریز حکومت تشکیل او د پښتنو په سیمه انتشار او فو اتفری د دغه دوه قوتونو د استحکام باعث شو. او د پښتون د سنګونو کلونو بالادستي تباه وبرباد شوه. د پنجاب په سیمه پوره اړخ کې د رنجیت سنګه د لاسه د پښتنو قتلِ عام جاري وو.

او بل اړخ سدوزي او بارک زي د اقتدار په جنګ بوخت وو. ملتان او قصور وغيره علاقو کښې د پښتنو د ويشو سېلابونه بهېدل. او پښتنو ځوا د سدوزي ورونو د اقتدار د جنګ په تماشه وه. د نوښار په مقام د کابل سيند په يو غاړه د پښتنو د لا شونو ډېرې جوړېدل او بله غاړه بارک زي سرداران د توپ و تفنګ او لويې سنګر باوجود ويرې اخښتي حيران ولاړ وو.

۱۸۰۰ء کښې د شاه زمان بصارت نه محرومي او تخت نه دستبرداري او ستمبر ۱۸۰۱ء کښې د شاه شجاع شکست ۱۸۰۳ء کښې د شاه محمود کابل و پښور نه معزولي او د شاه شجاع کاميابي. ۱۸۰۹ء کښې د شاه شجاع معزولي او د شاه محمود سر دوباره کاميابي داسې واقعات او حالات دي چې هر پښتون ئې په لوستو دلګير او خفه شي. او بقولِ سيّد محمّد لطيف:

"رنجیت سنگھ نے سلطنتِ کابل کے ضعف سے فائدہ اُٹھایا اور شاہانِ کابل کے قائم کئے ہوئے حاکم جو اس ملک کی مختلف مقامات میں تھے۔ اُنہیں اپنا تابعدار بنا کر اُن سے نذرانہ اور خراج لیا" [1]

---

[1] تاریخ پنجاب ص۱۰۶

۱۸۰۹ء کښې چې شاه شجاع الملک د "نیملا" په مقام شاه محمود نه دوباره شکست وخوړو او دغه ناسکه وروړ شاه محمود دوباره د کابل و پېښور مالک شو. نو شاه شجاع پنجاب ته وتښتېد و. د دغه وروړ او سابقه شاه افغانستان شاه زمان د راولپنډۍ په مقام پښتنو خټکو آکاهو نه قیام پذیر وو. د دغه زمانه راولپنډۍ د خټک پښتنو جاګیر او علاقه ده او د دریائي سِنده او دریائي جهلم ترمینځ مکمل طور پښتانه قابض وو. البته د رنجیت سنګه سکر به ځینې وخت د پښتنو د خانه جنګۍ نه فائده پوره کړه. دریائي جهلم نه به راپورې وتل او ځینې علاقې به یې لوټ تالان کړې. د هری رام ګپتا تحریر څخه ښکاري چې د دې مهمات سرکرده مشر ملکه سنګه تیوریه وو.

"دا ځائې (راولپنډۍ) د ملکه سِنګه تیوریه
تحت دے. دلته ډیر ذات خټک آباد دی.
سکهان چې حمله وکړی نو دوئی خراج ادا کړی
خو چې هغوی ستانه شی. نو دوئی بیا خپل آزاد
حیثیت برقرار وساتی. د راولپنډۍ نه رخ په
پورته) شپږ میله لرې "ښار پوره" سرائې
ده. چې جوخت ورڅخه د او بو لختے بهیږی. په
ولسه د پنځو خیتو پُل دے. زمیندارې پښتانه

دی. سکهانو په دوئ حمله وُکړه د دوئ ځاروی یې بوتلل خو د دوئ اطاعت ئې وُنه منو دو. دې نه پوره ته حسن ابدال دے چې نه مینداری یې پښتانه دی او د کابل حکومت ته خراج ورکوی. دې نه اخوا شمس آباد دے چې خټک پښتانه یې کروندگر دی. بیا اٹک راځی چې د دریائې سِنده په غاړه د یو غر د پاسه پروت دے. دلته دوه نیم زرکوره آباد دی. قلعه یې د خټک پښتنو قبضه کښې ده. " [1]

د تاریخ ضلع پیشاور مطابق،

" دُرّ دُرّان (احمد شاه ابدالی) بذاتِ خود پیشاور سے روانه ہو کر بہمراہی سعادتمند خان (خټک) فوج مرہٹہ کے مقابلہ کو آیا اور اُن کو شکست دی. اور اُسی معرکہ میں سعادتمند خان کی کوششوں سے مشکور ہو کر بہ عطائے لقب (سرفراز خان) سرداری تالِب وریائے جہلم اوسکو حاکم بنادیا. " [2]

---

[1] لِسٹر مُغل (انگریزی) ص ۳۰۲

[2] تاریخ ضلع پیشاور۔ گوپال داس ص ۳۸۰

دَ شاه شجاع شکست او دَ شاه محمود سر دوباره اقتدار دَ رنجیت سِنګهـ دَپاره یو نیک فال وو. هغهٔ هم ځنې دَ موقعې دَ نزاکت نه فائده پوره کړه او دېر په تېزۍ لاهور نه جلالپور ته راوُرسېد او په وړومبي ځل یې دَ سِند هـ ساګر دوآب او وادۍ کښې دَ خوشاب په علاقه حمله وُکړه. دَ حاکِم خوشاب فتح خان سپه سالار جعفرخان بلوچ یې مقابله وُکړه خو شکست یې وُخوړ او په اطاعت منودو مجبور شو.

دلته په ۳ فروری ۱۸۱۰ء شاه شجاع سِکهـ مهاراجه ځنې ملاقات وُکړو. او دَ خپل ناسکه ورور شاه محمود خلاف یې رنجیت سِنګهـ نه امداد طلب کړو. خو دَ مهاراجه په غېرتسلی بخش جواب شاه شجاع سخت مایوس شو. او خپل قدیم نمک خوار او مقرر کړ دَه ناظم کشمیر عطا محمد خان پسر مختار الدوله ځنې په پناه اخستو مجبور شو.

دلته دا خبره دَ ذکر وړ ده چې رنجیت سِنګهـ دَ سیاست په هر رموز پوهې او هوښیار وو. هغهٔ دا قطعی نهٔ غوښتل چې شاه شجاع دوباره برسرِ اقتدار شي. ځکه چې دَ پښنور په پښتنو دَ شاه محمود دومره اثر رسوخ نهٔ وو لکه چې دَ شاه شجاع وو او دَ هغهٔ دَ سِکهـ سیاست

حدِّ فاصل دَ پښور، پښتنو څخه منسلک او پیوست وو- او دَ دریائی جهلم او دریائی ستلج ترمینځ چې کوم پښتانهٔ دَ سکهانو دَ بربریت او تشدد ښکار وو. نو دَ دوی اکثریت دَ پښو پښتنو وو. دغه وجه وه چې هغه دَ شاه شجاع دَ فوجی امداد په طلب بیخی خاموش شو. دَ شاه شجاع قیادت او حاکمیت رنجیت سِنگهه دَ پاره دَ شاه محمود په مقابله زیات خطرناک وو. حقیقت دا دے چې شاه زمان یا شاه شجاع برسرِ اقتدار پاتې وے نو کوم رے کهٔ رنجیت سِنگهه دریائی جهلم نه یو قدم پورې راغلے وے.

رنجیت سنگهه دَ خوشاب دَ فتح نه جوخت وروستو ساهیوال قبضه کړو او دې نه پس ئې دَ ریاستِ بمبر حاکم سُلطان خان- دَ اکهنور محمد عالم خان او دَ راجوړی اکبر خان په طاعت منو دو او پنجاب څخه په الحاق مجبور کړل.

نومبر ۱۸۱۱ء وو، چې دَ شاه زمان او شاه شجاع ٹهولے کور نے لاهور ته ورسېده او رنجیت سِنگهه څخه یې پناه واخسته. شاه محمود چې دې واقعات نه خبر شو نو دَ هغهٔ کچه سیاسی بصیرت دَ رنجیت سنگهه دَ حمایت او دوستئ په سوچ شو. هغهٔ دَ حاکم کشمیر عطا محمد خان خلاف دَ مهاراجه نه فوجی امداد طلب کړو. رنجیت سنگهه دُو راتد بشئ نه کار واخستو او دَ رهتاس

قلعه کښې د وزیرِ کابل فتح خان او رنجیت سِنګهه ترمنځ ملاقات نه وروستو لس زره سِکهه لښکر د دیوان محکم چند د نیابت تحت د شاهِ کابل شاه محمود په حمایت کشمیر ته روان شو۔

دکشمیر جنګ

د شاهِ کابل (شاه محمود) او سِکهه مشترکه لښکر کشمیر ۱۸۱۲ء کښې په کشمیر فوج کشی وُکړه۔ عطا محمد خان ییې مزاحمت وُکړو۔ په زرګونو پښتانهٔ قتل شول ۔ عطا محمد خان او شاه شجاع شکست وُخوړو۔ او سری نګر ښخه جوخت د شیرګړه قلعه کښې محصور شول۔

د عطا محمد خان او دیوان محکم چند ترمنځ په دې شرائطو خفیه صُلح وُشوه چې عطا محمد خان او شاه شجاع به وزیرِ کابل فتح خان ته حواله کیږي۔ خو عطا محمد خان به د قلعهٔ اټک نه د مهاراجه په حق کښې دستبردار کیږی او د خپل ورور جهانداد خان افغان فوجیه اړا اټک په نوم به د دستبر داری تحریری بیان اسټوی۔

بل اړخ لاهور کښې د شاه شجاع الملک د ښځې (شاه بیګم وفا بیګم) رنجیت سنګهه ته منت زاری او سوال وُوچې شاه شجاع د کابل بادشاه حواله نهٔ شی او لاهور ته محفوظ راورسی۔ نو د هغهٔ په سلامتیه به کوهِ نور هیره

دَ مهاراجه حواله کړی.

دَ شاهِ کابل (زمان محمود) دَ وزیر فتح خان کهٔ هرڅو دا اسرار ووچي عطا محمد خان او شاه شجاع دَ هغهٔ حواله شی. خو دَ رنجیت سنگهه په دې واضح هدایات چې وزیر فتح خان کهٔ دَ محکم دیوان چند دَ صُلحې په شرائطو کښې څهٔ قِسم خنډ او اړوک اچوی نو هغهٔ ته دې جنگ وُشی. دَ وزیر فتح خان په درخواست هیڅ قِسم غور ته تیار نهٔ وو.

رنجیت سنگهه نه دَ دې جنگ فائده دا وُشوه:

۱: دَ عطا مُحمّد خان دَ تحریری بیان په وصولیابی هغهٔ مخې ته خپل مُسلمان سپه سالار او مشیر فقیر عزیز الدین یولوې لښکر څخه دَ قلعه اټک فوجدار جهان داد خان په لور روان کړو او دَ قلعه اټک دَخل ئې ترلاس کړو. دَ رنجیت سنگهه دَ قلعه په بې مزاحمته اخستو دومره خوشال شوچې څو ورځې ئې دَ عیش و عشرت جشن گرم وُساتهٔ.

۲: دَ هغهٔ دَ ستړکو ازغے شاه شجاع الملک اوس دَ هغهٔ نگرانی او حراست کښې وو. شجاع الملک کهٔ هرڅو دَ کوهِ نُور دَ موجودگی نه انکار کوؤ. خو هغهٔ دغه کوهِ نور په زبردستنی ترلاس کړو او دَ

شاهي کورنۍ د پر مال واسباب باندې هم ضبط کړو
عن چې شجاع الملک د رنجيت سنگه د تشدد او ناکردو نه
مجبور شو او اپريل ۱۸۱۵ء کښې يوه شپه په تياره
کښې د هغهٔ د حراست نه وتښتېدو او لوديانه کښې
ئې انگرېزانو ته پناه واخسته۔

۱۳: د اټک قلعه بې جنگ وجدل د رنجيت سنگه په قبضه
شوه او د هغهٔ د سلطنت حدود د رهتاس نه اټک ته
منتقل شول۔ شاه کابل ته که يو خوا د کشمير لاسه
لاړه بنده شوه۔ نو بل خوا رنجيت سنگه د پاره د پښتنو
په پکهلي (هزاره) علاقه هم قبضه آسانه شوه۔ او د
پېښور د هغه قبائل خلاف فوج کشي هم آسانه شوه
چې تمام عمر د پنجاب قابضين او مالکان وو۔

۱۴: د کوه نور قيمتي هيره د رنجيت سنگه تر لاس شوه۔

د حضرو جنگ

د پښتنو خوا پښتانه چې د عطا محمد خان په د سيلو
شرائط صلح او د جهاندادخان د اټک قلعه سکهانو ته بې
جنگ وجدل حواله کولو نه خبر شول نو سخت قهرجن شول۔
يو لوئې لښکر تيار شو او د وزير فتح خان تحت د پکهلي
په لار اټک ته ورسېدل او د اټک قلعه ئې محاصره کړه۔
رنجيت سنگه چې دې واقعات نه خبر شو نو ديوان

محکم چند یې پولوټې سکه لښکر څخه د پښتنو خلاف را روان کړو. د دیوان محکم چند او فتح خان ترمینځه په ۱۲ جولائی ۱۸۱۳ء د حضرو په مقام یو زبردست جنګ وشو پښتانه په دغه ورځ شۀ کامیاب وکامران وو. خو په ۱۳ جولائی ۱۸۱۳ء یې شکست وخوړو او فرار شول. دا د سکه پښتون د بقا او فنا جنګ وو. کۀ دې جنګ کښې پښتانۀ کامیاب وے نو نۀ یوازې دا چې د سند ساګر په دوآب به یې ګرفت مضبوط وو بلکه د دریائې جهلم نه پورې د خپل سابقه مقبوضات او جاګیر د بیرته قبضې امکانات به هم روښ روښان وو. او نفسیاتي طور به یې آینده هم ښۀ اثرات وو.

د کشمیر دویم جنګ

رنجیت سنګه په دې فتح دومره خوشحال او زړه ور شو چې هغۀ اراده وکړه چې د شاه کابل ناظم محمد عظیم خان په هر قیمت کشمیر نه بهر کړي. هغه یو لوئې لښکر څخه رهتاس ته راورسیدو. د هغۀ د حکم مطابق دیوان محکم چند د مکهډ کالاباغ قلعه داد خان نه قبضه کړه او بیا راجوړي ته ورسیدل. د راجوړي او کوټلي حاکم آغر خان یې اطاعت قبول کړو او بیا یې په کشمیر حمله وکړه. خو جون ۱۸۱۴ء کښې پښتانۀ دومره په زړه وجنګیدل چې سکهانو شکست وخوړو. ډیر کونه سکهان قتل شول

او رنجیت سِنګه د ګلېر او پرېشان لاهور ته راستون شو

"مهاراجه رنجیت سنگھ مرتے دم تک کشمیر کی اس مصیبت کو نہیں بھولا۔ اور جب کبھی یاد کرتا تو کانپ اُٹھتا تھا" [1]

رنجیت سِنګه چې څنګه لاهور ته راورسېد و نو د غلته د خپل وفادار سپه سالار دیوان محکم چند د مرګ (اکتوبر ۱۸۱۴ء) نه هُم خبر شو۔

د کالاباغ جنګ

د مکهډ (د کالاباغ) قلعه چې سکهانو قبضه کړه۔ نو څو ورځې پس پښتانه قبائل راغونډ شول۔ او د قلعه محاصره ئې وُکړه۔ د اټک نه د پر لوئې سکه لښکر د مکهډ د محصور سکهانو په امداد راوُرسېدل۔ خو سکهانو شکست وُخوړو۔ او ډېر زیات قتل شول۔ رنجیت سنګه چې د دې واقعات نه خبر نو د سردار دِل سِنګه او دیوان موتی رام پسر دیوان محکم چند تحت یو لوئې لښکر د کالاباغ په لور رالروان کړو۔ خو د سِکه لښکر راورسېد و نه وړاندې پښتنو د قلعه محاصره پرېښې دې وه او منتشر شوی وو۔

---

[1] تاریخ پنجاب۔ سید محمد لطیف ص ۱۳۱

جنګ هزاره

د اټک د فتح په وجه د هزاره علاقه د سکهانو لاندې وه. خو د سکهانو په ناروا ظلم او زیادتۍ د دغه ځائې خلق دومره تنګ شول چې د وئ د سید محمد خان تحت را پاسېدل. بغاوت یې وکړو. خو سید محمد خان د جنګ دوران شهید شو. د هغهٔ ورور سید احمد خان د سکهانو خلاف جنګ جاري وُ ساتهٔ او د حکم سنګه تحت یولوئې لښکر د اټک قلعه کښې محصور شو رنجیت سنګه چې دې واقعات نه خبر شو نو یو لوئې لښکرئې را وُلیږلو او هزاره ئې مطیع او تابع کړه.

افسوسناک واقعات

۱۸۱۷ء وو چې د شاه محمود قابلِ اعتماد وزیر فتح خان د ایران د فتح علي شاه بادشاه یو لوئې لښکر له د هرات په مقام شکست ورکړو. فتح خان د هرات حاکم حاجي فیروز دین ګرفتار کړو او د دغه ځائې په مستحکم انتظام او بند وبست بوخت شو. د فتح خان غیر موجودګۍ د هغهٔ مخالفین سرګرم عمل کړل. د شاه محمود یو بد کردار بد خوئې او شرابي زوئې مرزا کامران ئې ځان ته ځخه کړو. او بادشاه ئې پخپل لمسون او شرارت د وزیر فتح خان خلاف دومره مشتعل کړو چې هغهٔ حکم وُکړو چې فتح خان

نه سترګې وُباسئ. کامران د بادشاه په حُکم ډېر په تېزئ هرات ته را وُرسېد و. او دلته یې فتح خان د بصارت نه محروم کړو او بیا وروستوئ شهید کړو.

"د پښتنو اصلی او آخری زوال د دې تاریخ نه شروع شو او په یوُ څو کالـه کښې د دُنیا په قاموُنو کښې دا شان ذلیل او رسوا شول چې د دوئ ټول ملک په ډېره لږه موده کښې د غیر قومونو په قبضه کښې راغې"[له]

د فتح خان د بصارت په محرومۍ د هغهٔ نور بارکزی وروڼه او پښتانهٔ را وُپارېدل. د فتح خان وروڼه، محمد عظیم خان او دوست محمّد خان ډېر په تېزئ ۱۸۱۸ء کښې کشمیر نه کابل پلوُ را روان شول. شاه محمود کابل نه غزنی ته وُتښتېد و. او د سدوزی حاکانو په ځائې بارکزی سرداران د کابل واکداران شول. غزنی کښې کامران او شاه محمود ړوند فتح خان شهید کړو د هغهٔ په شهادت پښتانهٔ مزید ناراض شول او هغوئ د پښتنو د مخالفت په اساس غزنی نه هُم فرار شول او هرات ته وُرسېدل خو بارکزی سرداران دلته سکهانو څخه په جنګ وُنښتل نو په دې وجه شاه محمود، کامران مرزا، او محمد جهانګیر بن کامران د ایران او رُوس د ډېر دست مداخلت باوجود د هرات په سیمه څهٔ موده حاکمان وو.

له د پښتنو تاریخ جلد اول ص ۲۲۱،

د سدوزی د اقتدار په خاتمه بارک زی وروڼه د مختلف علاقو حاکمان شول. محمد عظیم خان د کابل، دوست محمد خان د غزنی، پوردل خان د قندهار، جبار خان د کشمیر او یار محمد خان د پېښور حاکم شو. او دغسې دا ټوله علاقه د یو بادشاه تحت نه وه بلکه د برابرۍ په بنیاد د بارک زی سردارانو تحت شوه.

رنجیت سنګه او پېښور

د رنجیت سنګه د سدوزی او بارکزی نو منځ د اقتدار جنګ او د بارک زی سردارانو د منښتو. او کمزوړ قوت نه فائده پوره کړه. هغه اکتوبر ۱۸۱۸ء کښې حضرو ته راورسېده او یوه سِکه دسته يې دریائې سِنده نه راپورې د باوا پهدّی تحت د حالات د جائزې اخستو په غرض راولېږله. خو دلته د فیروز خان خټک، نجیب الله خان او حاجي الٰهی خان تحت د پښتنو د اووه زره لښکر د لاسه دغه سِکه دسته قتل شوه. صرف څو کسان بچ واپس پورې وتل او مهاراجه يې ټول حالات نه خبر کړو. هغه سخت غضبناک شو. او خپل ټول لښکر څخه دریائې سِنده نه راپورې وتو. د پښتنو کم تعداد لښکر يې مزاحمت وکړو. خو شکست يې وخوړو او رنجیت سنګه په خیرآباد او جهانګیرې قابض شو. دلته د دیوان

شام سنګه په ذریعه معلومه شوه چې پېښور کښې منظم فوځ نشته نو هغې ځغځه د پېښور په لور را روان شو.

یار محمد خان حاکم پېښور هستنګر ته فرار شو او رنجیت سنګه په ۲۰ نومبر ۱۸۱۸ء په پېښور قابض شو. پېښور ځغځه جونت ځمکنی ئې لوټ تالان کړل.[1] او بالاحصار یې هم لوټ تالان او تباه و برباد کړو. د ځمکنی او بالاحصار آبادۍ ته یې اور ورته کړو او دوباره ځایونه یې وسوزول.

هغه درې ورځې پېښور کښې ایسار وو. شام سنګه د پېښور د ارباب ته نه پښځویشت زره (۲۵۰۰۰) روپۍ نذرانه واخستلې. رنجیت سنګه د یار محمد خان نه خوارلس توپې قبضه کړې. هغه بیا جهانداد خان افغان سابقه نوحبار اتک د پېښور حاکم مقرر کړو. او شام سنګه ئې د هغه نائب او سپه سالار مقرر کړو. ځکه فوځ یې پېښور کښې پرېښودو او بیا لاهور ته روان شو. د مهاراجه په ستنېدو یار محمد خان د پښتنو په امداد دوباره په پېښور قابض شو. جهانداد خان او شام سنګه وتښتېدل. خو یار محمد خان د پېښور دوباره ګرفت باوجود دومره خوف او هیبت اخستې وو. چې حافظ روح الله جان ئې د سفیر په حیثیت د رنجیت سنګه دربار ته ولېږلو. او د

---

[1] تاریخ پنجاب. از سید محمد لطیف ص۱۸۲

یو لکھ روپو سالانه خراج په ادا ئیګی یې خپل ځان د سکھ سرکار تابعدار د پېښور په نظامت برقرار وساته.

د پېښور قبضه او تصرف نه یوازې داچې د رنجیت سنګھ داوستی پنجاب د تحفظ ضامن شو بلکه داحمله د انګریز سرکار د امن وسکون هم باعث شو. د مستقبل تاریخ تر دې ونختا صفا ښائي چې دغه نه وروستو د مهم جوا ویهادر پښتنو خوف و خطر د اهل هند عموماً او د اوسني پنجاب اوسیدونکو ذهنو نه خصوصاً بېرته شو او د پښتنو د سکونو کلونو بالادستی او ذهنی برتری د پاک و هند په خلقو ختم شوه.

رنجیت سنګھ د دې دومره کامیابۍ باوجود تر دې وخته د سرکاری کاغذات او تحریرات یام لرنې اوساتنې هیڅ بندوبست نه وو. د هغه د حکومت ټول کاروبار په زبانی احکامو بنا وو خو د پېښور د فتح نه پس د دې ځائې یو هوښیار استوګن بهونی داس د دغه خدمت نوکر شو او هغه د سکھ سرکار د دفتری او محکمانه حساب کتاب صحی او برابر کړو او دې نه وروستو د سکھ شاهی دربار ټول معاملات او د حکومت ادانه یم تحریری او مستقل طریقه کار قایم شوه.[له]

له 1- A Book of Reading on the History of the Punjab

دَ شاه شجاع کوشش

شاه شجاع چې دَ شاه محمود زوال او فرار نه خبر شو نو هغهٔ د لدهیانه نه پېښور ته راوُرسېدو دَ قاضي عطاالله خان مرحوم دَ پښتنو تاریخ جلد اول مطابق هغه دَ بارکزي سردار محمد عظیم خان په دعوت ښکارپور نه پېښور ته راوُرسېدو حقیقت چې هر څهٔ وي خو دَ بارکزي سردارانو او شاه شجاع ترمینځ دَ خیبر په غرونو کښې یو معمولي جنګ وُشو – شاه شجاع شکست وُخوړو او ډیره غازي خان ته فرار شو رنجیت سنګه چې دَ شاه شجاع رنګ، ډنګ او عمل نه خبر شو نو هغهٔ دَ مکهډ کالاباغ سکه حاکم ته دَ دهٔ دَ گرفتارۍ حکم وُکړو. خو شجاع الملک په لاس ورنغلو او هغه لدهیانه ته واپس وُرسېدو.

دَ کشمیر دویم جنګ

رنجیت سنګه جون ۱۸۱۹ء کښې دَ پښتنو او محمد عظیم خان نه زبردست شکست خوړلے وو. دَ دغه شکست بدل دَ هغهٔ په زړهٔ وو، فضا هم صفا او شوه وَه محمد عظیم خان کشمیر کښې نهٔ وو، کابل کښې وو. دَ کابل او پېښور حالات هم څهٔ خاص ښهٔ نهٔ وُو. دَ دغه وجه وَه چې هغهٔ خپل مقصد حیات په پوره کېدو وُلېدو. دَ کشمیر دَ قبضې یې پخه او مصمم اراده وُکړه. هغهٔ دَ بهمبر

راجه سلطان خان خپل قید نه آزاد کړو او دغه په راهنمایي، تجربه او علاقائي معلومات، خپل منزل ته روان شو. کړ راجوري محاصره یې وکړه. خو آغر خان میدان جنګ نه فرار شو او دغه ورور رحیم الله خان د مهاراجه اطاعت گذار شو. د پونچه حاکم زبردست خان هم د معمولي مزاحمت نه وروستو فرار شو. په ۳، جولائي ۱۸۱۹ء د سکه خالصه دل او پښتنو ترمنځ یو خونړے جنګ وشو. د جنګ تمام غاړا کښي د پښتنو بالادستي وه خو وروستو یې شکست وخوړو. د پښتنو دوه بهادر سرداران مهردل خان او صمد خان شهیدان شول.

د محمد عظیم خان ورور عبدالجبار خان سری نګر نه د باره مولا په لار پېښور ته وتښتېده او په ۴ جولائي ۱۸۱۹ء سکه لښکر سری نګر کښي داخل او قابض شو او دیوان موتی رام پسر دیوان محکم چند د کشمیر اولنی سکه ګورنر مقرر شو او دغسې د علاقې اکتوبر ۱۷۵۱ء راسې د پښتنو سدوزی سردارانو ماتحت وه د یو کم اویا ۶۹ کاله باشاهت نه پس د سکه سلطنت ریاست شو.

د هزارې دویم جنګ

د کشمیر په قبضه او فتح د هزارې پښتنو د سکه د

---

۱ ۱۸۲۱ء کښي هري سنګه نلوه د هري پور په نوم

نور په صفحه

بر یو یت او تسلط د په ویره او سهم بغاوت وکړ. د شهزاده شیر سنګه تحت یو لوټې لښکر د پښتنو سردارانو د بغاوت خلاف روان شو. څو ځایه خونړي جنګونه وشول چې د تربیلا او دربند جنګونه د ذکر خاص وړ دي. په دې جنګ کښې سکه سپه سالار دیوان رام دیال پسر موتي رام (ناظم کشمیر) هم قتل شو. اخر کار پښتنو شکست وخوړ او فرار شول. دسمبر ۱۸۲۲ء کښې په دوهم ځل پښتانه راغونډ شول چې سکهان هزاري نه وکاږي. دوی د اټک قلعه محاصره کړه او یار محمد خان حاکم پېښور نه یې امداد وغوښتو. نو دغه غدار د رنجیت سنګه له ویرې سکوت اختیار شو. رنجیت سنګه چې دې واقعات نه خبر شو نو جنوري ۱۸۲۳ء کښې د مصر دیوان چند تحت یو لوټې سکه لښکر څخه اټک ته راورسید و. پښتانه منتشر شول او د سکه ګرفت مزید مضبوط شو.

له صفحه نه یوه چاؤنۍ تعمیر کړه او دلته یې د خپل فوځ یوه لویه دسته تیار څخه نزدې په قلعه کښې ډیره کړه.
۱۸۴۹ء کښې چې انګریز قابض شو نو د سکه فوځ لویې اکثریت امرتسر ته لاړه. خو هم اګست ۱۹۴۷ء پورې د هري سنګ تیار کښې د هندوانو اکثریت وو.

رنجیت سنگھ ستمبر ۱۸۲۳ء کښې یو وار بیا د جهلم نه راپورې وتو. د هری سنگھ په وساطت ئې د هزاره پکهلې او دهمتوړ کښې شمیر پښتانهٔ شهیدان کړل. په دې موقعه یار محمّد خان د اټک په مقام د مهاراجه خدمت کښې حاضر شو یو لاکھ روپیه خراج یې ادا کړو. رنجیت سنگھ د هزاره پښتنو په عدم تعاون یار محمّد خان ته خاص خلعت بخښش کړو.

۱۸۲۵ء کښې یوسفزئی قبیلې د دربند قلعه محاصره کړه او په سکھ سپاهیانو یې راشن بند کړو. خو د رنجیت سنگھ په رارسیدو پښتنو د قلعه محاصره پرېښوده او فرار شول محمد حیات خان د هزاره په حقله لیکی:

"سکھوں کے قبضہ سے پہلے ہزارہ شامل سلطنت افغانستان مسلمانوں کے قبضہ میں تھا۔ ۱۸۴۶ء میں ہمراہ ملک کشمیر مہاراجہ گلاب سنگھ کے ہاتھ فروخت ہوا۔ جب اُس سے بندوبست نہ ہو سکا۔ تو پھر شامل دربار لاہور کیا گیا۔ اس ملک کے پہاڑی لوگ ایسے جنگجو نہیں ہیں جیسے دریائے سندھ کے مغربی پہاڑوں کے لوگ خودسر اور دلاور ہیں"

(حیات افغانی صک)

د نوښار جنګ

دسمبر ۱۸۲۳ء وو چې رنجیت سنگھ ته خبر راورسیدو چې محمّد عظیم خان د اټک قلعه اخستو ته لبواله دے او په تهوله

علاقه یې د اشتهار په ذریعه پښتانه جهاد ته راپارولي دي.

"سکھ تو آدمی بہ طمع مال مارتے اور قتل کرتے تھے۔ اور افغان بہ نیت ثواب کے مار ڈالتے تھے" [1]

د پښتنو شل زره لښکر د محمد عظیم خان د جهاد په دعوت راغونډ شول. د هرې قبیلې خلق (د قاضي عطاء الله مطابق صرف یوسفزي) د دریائې کابل په شمالي غاړه د اټک په لور را روان شول. خیال ئې وو چې د صوابۍ په لار دریائې سند ته پورې وزي او د اټک قلعه محاصره کړي. محمد عظیم خان هم یو لوئې لښکر او جنګي سازوسامان څخه اټک پلوۀ نوښار ته راورسیدو. عوامي او شاهي لښکرو د یو خاص منصوبې لاندې یکه چې د کابل سیند ښي او کس اړخ ته پراته وو. خو دوئي لا نوښار کښې پراۀ وو چې هري سنګه ښالوه جهانګیرې قبضه کړو او رنجیت سنګه هم پنځلس زره لښکر څخه دریائې سند ته راپورې وتو او اکوړه خټک ته راورسیدو.

رنجیت سنګه دلته خپل لښکر په دریو برخو کښې تقسیم کړو. یوه حصه دریائې لنډۍ ته شمالا د پهولا سنګه تحت بله غاړه پورې وتله او پښتنو قبائل څخه یې جنګ آغاز کړو

---

[1] تاریخ پنجاب، کنھیا لعل صـ ۱۳۷.

دوېمه ډله د سردار هری سنگه نلوه. جنرل الارډ (د گهوړ سوارو مشر) او جنرل ونتوره (د پیدل فوځ سربراه) تحت وه او د دوی کار محمد عظیم خان د پښتنو قبائل امداد نه را ایسارول وو. دریمه برخه د رنجیت سنگه تحت د ضرورت د وخت «ریزرو» لښکر وو.

د پهولا سنگه تحت سکهانو په ۱۴ مارچ ۱۸۲۳ء د جنګ آغاز وکړو. خو پښتانه د ترکی په لوړه د پکې پراته وو. د پښتنو لښکر دغه وخت د عظیم خان وراره محمد زمان خان صادق خان بن فیروز خان ختک او پیرزاده محمد اکبر خان تحت وو. دوئ د پهولا سنگه په سیکه لښکر داسې بې واره ورپریوتل چې د سکهانو پښې وخوځېدې او شکست ئې وخوړو کاڼې سکهان قتل شول. عن چې سردار پهولا سنگه هم قتل شو. باقی پاتې سکهان فرار شول. پښتنو ئې تعاقب جاری وساته خو دې دوران کښې سکه توپ خانې نه بردسته ګوله باری شروع کړه. پښتانه په توپ خانه هم حمله ور شول په سلګونو شهیدان شول خو شکست ئې وخوړ په دوېمه ورځ پیرزاده محمد اکبر پښتانه دوباره راغونډ کړل خو محمد عظیم خان د میدانِ جنګ نه وتښتېده او د پښتنو حوصلې پست شوې. د پښتنو د حیرت انتها وه چې یو خوا دوئ د سکه په ګوله بارئ شهیدان کېدل او بل خوا د

مُحمّد عظیم خان توپ خانه بلکې خاموش وه. او پښتون شاهي لښکر د قاضي عطاالله مرحوم مطابق پښتونولې پېښور قبائل یعنې خلیل، مومند، داؤدزي) محض تماش بین وو.

وائي چې محمّد عظیم خان څو واره د پښتنو په امداد د دریائي لنډا نه د پورې وتو هڅه وکړه خو د هغه ټول کوششونه هرې سِکهو نلوه، جنرل وِنتوره او جنرل ایلارډ ناکام کړو. محمّد عظیم خان د مېچنۍ په لار جلال آباد ته وتښتېد و. یار محمّد خان خراج وُمنو دو او پېښور ورته بیرته حواله شو.

د دې جنګ د شکست اصلي وجوهات دا وو.

۱. د دریائي لنډا دواړه غاړه عوامي او شاهي لښکر د یو بل متوازي پراته وو. اندازه ده چې د منصوبې مطابق به لازمي چې د یو اړخ لښکر سکهو ته مخ بر سر پېکار وے. نو د بل اړخ لښکر به د دوئ په امداد د هغوئ د شا نه راتاو بدل. دغه طریقه کار نه پښتانهٔ غافل شول. او د رنجیت سِنګهه چال کامیاب شو چې هغه یو دسته غیر منظم پښتون لښکر خخه بر سرِ پېکار وُساتله او یو لوئ لښکر ئې د محمّد عظیم خان د منظم شاهي لښکر مخکښې مضبوط دیوال وُساتهٔ.

۲: محمّد عظیم خان لـه پکار وو چې سِکهـ لښکر تر یې دریائي لنډا انه پورې وننه نهٔ وے۔

۳: محمد عظیم خان لـه پکار وُو چې دَ پښتنو دَ جنګ یا دَ شکست په موقعه دهٔ هُم جنګ شروع کړے وے۔ میدان نه بې جنګ وجدل فرار دَ هغهٔ په حماقت دلالت کوی۔

۴: محمد عظیم خان دَ خپل ناسکه وروڼو غدارانِ پېښور یار محمّد خان. سُلطان محمّد خان، پیر محمد خان په مشوره عمل نهٔ کولے۔

۵: دېکښې هیڅ شک نشته چې دَ دې جنګ دَ شکست اَصلي ذمه دار محمّد عظیم خان دے نو دَ محمّد عظیم خان یو ناسابې مړګ ښائي چې دَ ناکامۍ یا دَ خپلو وروڼو عدمِ تعاون احساس په سبب هغه یو ناسابي وفات شو۔

۶: دَ رنجیت سنګهـ دَ پېښور دَ قبضې نه وروستو یار محمّد خان خپل باج ګذار حاکمِ پېښور ساتلی هُم شکوک پیدا کوی۔

۷: دَ کهنیه لال مطابق:

"دې جنګ کښې دریخ زره پښتانهٔ او دوه نیم زره سِکهان قتل شول۔

۸: دَدې شکست یو غټ سبب کۀ دَ پښتنو کمزورقیادت وو نو یل اَرخ دَ جنرل ونتوره (دَ اِټلی باشنده) او جنرل ایلارډ (دَ فرانس باشنده) اَعلیٰ قیادت وو چې ۱۸۲۲ء کښې دَ مهاراجه ملازمان شول او ۱۸۲۳ء کښې دَ هغوئ دَ قیادت تحت پښتنو رفتح شو.

یو وَضاحت

قاضی عطاء الله خان مرحوم او روشن خان مرحوم[1] دَ ترکو په ډیرې دَ پښتون قبائل اجتماع او جنګ محض یوسفزی قبائل ته مخصوص کوی او دَ نور قبائل ذکر نهٔ کوی دَ هغوئ دَ خصوصی ذکر سبب غالبًا دَ مونږ ی نومې شاعر هغه چاربیته ښکاری چې دَ خپل یوسفزی سردارانو دَ شهادت په ذکر کښې یې تحریر کوی. حقیقت دا دے چې په دې جنګ کښې تقریبًا دَ پښتنو ټیات تر قبائل شریک وو عن چې ختک قبیله هُم موجوده وَه اَؤ دَ هغوئ دوه نامتو سرداران فیروز خان ختک او نوروز خان ختک په دې جنګ کښې شهیدان شول.

دې جنګ کښې خلیل مومند کۀ یو اَرخ دَ یار محمد خان دَ شاهی ښکر برخه وَه نو بل اَرخ دَ جهاد په اشتهار او دَعوت

---

[1] دُ پښتنو تاریخ جلد اول ص ۲۲۰ او تاریخ یوسفزئ ص ۲۳۵

دَ دوئې پولوئې رضاکار تحه اد دَ سِکهـ خلاف جنګ کښې برابر شریک وو او دَ شکست په نتیجه کښې چې کوم تاوان اوتباهي په دوئې راغله هغه دَ نورو قبائل په قسمت دومره نهٔ وه.

دَ دې جنګ خاکه کهنیه لعل داسې راکاږي:

"ایک افغان چالاک نے سب سے آگے بڑھکر سنگور سہائے سنگھ کی طرف قرابین سر کی۔ اور اُس کی گولی شنگور سہائے سنگھ کے سر میں لگی جس سے اُس کا مغز پاش پاش ہوگیا اور گھوڑے سے گر کر مر گیا۔ دوسرے افغان نے مہان سنگھ کی طرف آکر پشت کی طرف سے خنجر مارا جس سے وہ سخت زخمی ہوا۔ جب دونوں افسروں کا یہ حال ہوا۔ تو سکھوں کے پاؤں اُکھڑ گئے اور بے اختیار ہو کر بھاگے۔ افغانوں نے سکھوں کا تعاقب کیا اور پیچھے سے مل کر بے حساب قتل کر ڈالے اور اُنہی کے تعاقب میں افغانی فوج پہاڑی سے اُتر کر میدان تک آگئی اس موقع پر سکھوں کی فوج بے سر کردگی پھولا سنگھ اکالیہ کی کھڑی تھی اُنہوں نے مستعد ہو کر افغانوں پر حملہ کیا اور افغان بڑے چست ہو کر اُن پر گرے اور آدھ گھنٹہ تک فریقین میں خوب تلوار چلی۔ آخر پھولا سنگھ قتل ہوا اور اُس کے فوج کے پاؤں بھی پیچھے کو ہٹے۔ افغانوں نے زیادہ زور ڈال دیا اور قریب دو سو آدمی کو قتل کر دیا۔ پھر تو خالصہ جی میدان میں نہ ٹھہرے، پُشت دکھا کر بھاگے

ایسا حال جب مہاراجہ نے دیکھا۔ کمال تشویش میں پڑا۔ مگر وہ کب رُکتے تھے کیونکہ پیچھے اُن کے افغان مار مار کرتے ہوئے چلے آتے تھے۔ ناچار مہاراجہ نے نجیبوں کی چاروں پلٹنوں کو ایک طرف اور دوسری طرف بھر مار پلٹن کو مامور کیا کہ بھاگتوں کے راستے جا کر روکیں۔ اور اگر نہ رُکیں تو گولوں سے اُڑا دیں۔ چنانچہ وہ فوج دو طرف سے اُن کی سدِ راہ ہوئی اور بھاگنے والوں کو اپنے پاس پناہ دی افغانوں نے جب یہ دیکھا تو آگے نہ بڑھے وہیں کھڑے رہ گئے"۔ ؎۱

تاریخ ضلع پشاور لکھی:

"اس لڑائی میں مہاراجہ رنجیت سنگھ اپنی طرف خود مبارزہ بہ عسا کر تھا۔ اور دوسری طرف سے سردار محمد عظیم خان برادرِ کلاں سردار دوست محمد خان علاقہ دار کابل بہ ہمراہی بہت سی فوج سوار و پیادہ ملازمین وغیر ملازمین نوشہرہ چوہان میں جنوبی سمت دریائے لنڈہ پر مستعد پیکار تھا۔ اور علاوہ اُن کے ملکیہ لوگ مجاہدین الطرف سواد و باجوڑ و یوسف زئی و پکھلی و ہزارہ وغیرہ سے ایک جمع غفیر جمع ہو کر آئے تھے جو نوشہرہ کلاں میں فروکش

؎۱ تاریخ پنجاب صفحہ ۲۰۶

۱۸۲۱ء / ۱۲۳۸ھ یہ معرکہ واقع ہوا۔ افواج سکھاں موضع پیر ساک میں قیام پذیر تھی۔ بتاریخ ۱۲ مارچ علی الصباح سکھوں نے موضع پیر ساک سے چڑھائی کرکے پہاڑی تر کی پر مجاہدین سے مقابلہ کیا۔ بہت سا کشت وخون سرزد ہوا اور اکثر مجاہدین شہید ہوئے اور بہت سے سکھ بھی زیرِ تیغ بے دریغ آئے۔ آخر الامر باقی ماندہ ملکیہ لوگ بہ باعثِ عدم شمول لشکر سردار محمد عظیم خان کے جو دریا پار سے بسبب عدم موجودگی کشتیوں کے کہ جن کی بہم رسانی کے واسطے ہشتنگر و داؤدزئی تک سعی بلیغ عمل میں آئی، عبور نہ کر سکا، مایوس الحال ہو کر بھاگ نکلے اور اُس طرف سردار موصوف جو لشکر افواج لڑائی کر رہا تھا۔ ہزیمت غزات ملاحظہ کرکے پسپا ہو گئے اور کابل میں پہنچ کر بخوف سرزنش ابنائے جنس اور علماء اہل اسلام کے زہر چاٹ کر قاتل النفس ہوا،، [1]

انگریز مؤرخ میک گریگر لیکھی:

"غازیوں میں سے صرف چند کے پاس ڈھالیں تلواریں تھیں۔ باقی سب آسلحہ آتش بار اور تیغ و نیام کی جگہ پتھر ہاتھ میں رکھتے اور اُنہی سے لڑتے تھے۔ غازیوں نے سخت

---

[1] تاریخ ضلع پشاور گوپال داس صفحہ ۳۰۸۔

حملہ مہاراجہ کی فوج پر کیا۔ سکھ فوج بھاگ نکلی لیکن رنجیت سنگھ
نے بڑی عقلمندی سے اُسے پھر جمع کیا۔ اور مقابلہ کیا۔ طرفین
سے بہت سے آدمی مارے گئے۔ سکھوں کی طرف سے
پھولا سنگھ اکالی جو ہاتھی پر بیٹھا ہوا لڑ رہا تھا، مارا
گیا۔ سردار کرم سنگھ و سردار گلاب سنگھ گورکھہ پلٹنوں کے سردار اور
بہت سے اور سردار قتل ہوئے غازی لوگ بڑی
شجاعت و دلیری سے لڑے۔ لیکن اُن کے پیچھے مدد
کو کچھ نہ تھا۔ اور سکھوں کی توپوں کے گولے اُن پر
بوچھاڑ کر کے ان کے کام تمام کئے دیتے تھے جو صف
غازیوں کے آگے آتی گولوں کی مار سے جل بھن جاتی۔
دس ہزار افغان اس جنگ میں مارے گئے۔ محمد عظیم خان یہ
حال دیکھ کر بیدل ہو گیا اور دس ہزار آدمیوں کیساتھ
اُس نے راہ فرار اختیار کی۔ اس فتح کے بعد مہاراجہ
قلعہ ہشتنگر کو گیا اور اُسے اپنے قبضہ میں کر کے داخل
شہر پشاور ہوا" [1]

قاضی عطاء اللہ لکھی:

---

[1] تاریخ پنجاب از سید محمد لطیف ص ۴۲۶

ټول پښتانه د دې مشترکه خطرې د مقابلې د پاره په ډېر اخلاص رایوځائې شوی وو. مګرچونکه د یوسفزو د قبائلو ټولک خاص سالارنه وو. نه هغوی ته د باقاعده جنګ قواعد چا ښودلی وو او نه هغوی سره توپ خانه وه. د سکهانو فوځ با لکل منظم او د یورپینو افسرانو د کمان لاندې وو.

د پښتنو تاریخ جلد اول ص ۲۳۹

د رنجیت سنګه بیان دے :

The Raja speaking of the Afghans as soldiers said " They are very hardy and obstinate and quite ignorant of discipline. It is their custom in battle to run on their enemy in the most bold and fearless manner, if the attack proceeds well, if not they retreat with precipitation and never rally. "They are" he continued "very stubborn. In the action between my troops and Fateh Khan near Peshawar they rushed on my battalions with such Impetuosity as to seize the muskets of the men. The fights with swords are perfectly callous and think that dying in Conflict with the Siks, is a sure road to Heaven"1

ترجمه ,, د پښتنو په حقله راجه وئیل چې دوئ شمشیر زن دی- ټکره او سرکش دی خو منظم نه دی. که دوئ

1- The Punjab a sovereign state by Gulshan Lal Chopra P-307

دَ ستور دے چې دَ جنګ دوران کۀ حمله کامیابه وی نو په دُښمنی ښۀ په نوره ورځی اوکۀ داسې نۀ وی نو بیا د پښتنو ښځه ټبرته جار وځی. راجه وئیل چې دوئی ټکړ دی دوئی پیښور ته ځی نو ددې نه ما او فتح خان دَ سکو ترمنځه جنګ کښې ما په فوځی دسته د پوپه تنری ښځه حمله وکړه چې نه ما خلقو نوم سلحه واخلی. حقیقت دا دے چې دوئی د پُوپه نې رحمی ښځه تورې وهی او یقینی لری چې سِکها نو ښځه جنګ کښې مړینه جنت ته تللی دی۔"

ګوپال داس دَ بیرسباک په مقام دَ پهولا سِنګهه دَ سمادی په حقله لیکی:

"ہر سال میں دو دفعہ یہاں میلہ ہوتا ہے۔ ایک پہلی ماہ بساکھ کو میلہ لگتا ہے دوسرا دوسہڑ میں آدمی قرب وجوار کے جمع ہوتے ہیں۔ کوئی انتظام پولیس کا نہیں ہوتا اور نہ کچھ آمدنی ہوتی ہے۔ نام متولی گدی نشین جود سنگھ ہے۔"[1]

---

[1] تاریخ ضلع پشاور ګوپال داس ص ۳۶۹

د پېښور سباک د علاقې جهانګیر د انګرېزانو کار په دوره حکومت هم د پهولا سنګه د سماده د پاره وقف وو.

په هر حال پښتنو شکست وخوړو. په نرکونو قتل شول او رنجیت سنګه ډېر په شان و شوکت په ۱۷ مارچ ۱۸۲۳ء پېښور کښې داخل شو. سکه لښکر د پېښور خوا وشا د خلیل مومند کلي لوټ تالان کړل. کورونه یې وسوزول باغونه یې وړېښل. او یو داسې ناتارې ګډ کړو چې خلیل مومند غرونو ته فرار شول. او چې حالات سم شول نو بېرته خپل ځایونو ته راکوز شول او بیا دوباره یې کورونه آباد کړل. مونږ چې نن د خلیل مومند په علاقه کوم کښې شمېر د شهیدانو قبرونه وینو. د دوی زیات تعداد د هغه شهیدانو دے چا چې سکه څخه په جنګ کښې خپل سرونه وښیندل. او دائمي ژوندي اختیار کړو.

وائي چې د جنګ نوښار په نتیجه کښې سکهان په پېښور قابض شول نو دوی خپل فوځي کیمپ د سربند خوا وشا د دریاب باړه په اوچه خشکه ناله کښې ولګوه. آفریدي چې د ېنه خبر شول. نو هغوی ېرې د خلیل مومند سېلابه را وشلولې او بیا د دوی په کیمپونو ورغلې. دوی سخت اوتر او پرېشان شول. آفریدو د دوی په کیمپونو حمله وکړه

او د پېر مال دولت ئې تري لوټ اؤ تالان کړو.

رنجيت سنګه تر ۲۲ اپريل ۱۸۲۳ء پېښور کښي ايسار وو يار محمد خان ئې خدمت کښي حاضر شو يؤ لکه روپيه ئې خراج ادا کړو اؤ نخوس آسونه علاوه ئې کو هر يار نومي اَس هُم مهاراجه ته حواله کړو.

دَ لېلي قيصه

۱۸۲۸ء ووچي رنجيت سنګه ته خبر راؤ رسيدو چي د پېښور حاکم يار محمد خان څخه ښائسته سپينه اَسپه لېلي نومي ده چي دَ دې اَسپي دَ حصول ته يوازي دَ ايران بادشاه فتح علي شاه قاچاري ارماني دے بلکه دَ شاهِ ايران په وساطت ئې شاهِ روم هُم خواستګار دے. رنجيت سِنګه دَ يو قاصد په وَساطت دَ دې اَسپې دَ حصول خواهش ظاهر کړو خو يار محمد خان سکوت اِنکاري شو او وې ويل چي په ښېر جنګ کښي لېلي مړه شوېده. رنجيت سنګه دَ هغهٔ په انکار سخت غصه شو او دَ سردار بدهٔ سنګه تحت يې يو لوئي لښکر دَ پېښور لود روان کړو. خو يار محمد خان غرونو ېلوؤ فرار شو او بدهٔ سنګه ناکام لاهور ته ستون شو.

رنجيت سنګه چي دَ بدهٔ سنګه ناکامي نه خبر شو نو شهزاده کهړک سنګه ئې په دې مُهم مامور کړو. يار محمد خان غرونو ېلوؤ فرار شو. اؤ پېښور يې دَ سِکه دستې بربريت اؤ تباهي

ته خوښه پرېښوده. او هغوی اته میاشتې دلته ایسار ووچې
اخیر کار سلطان محمد خان (ورور د یار محمد خان) د یوې ښکلې
اسپې "شیرین" په حواله کولو صلاح کړل او سکهانو
د پېښور محاصره پرېښوده. یار محمد خان خپل دولس کلن
زوی محمد حسین خان د یرغمال (ربوڼګا) په طور سکه دربار
ته حواله کړو. ۲۵ اسونه، سل منه د پېښور اعلیٰ قسم
وریژې او نور د پرسوغات یې سکه دربار ته واستول
د رنجیت سنګه په دربار کښې د هغه یو مصاحب ډاکټر
"مورے" وائي:

" The Raja told me , he did not believe that the horse was dead, that Yar Muhammad was the greatest " drogh-go " (دروغ گو), he ever met with and "yet" he added "what a " bewaqoof " (بیوقوف) he is, he refuses to let me have this horse but does not scruple to send me his son, does he value his horse more than his son"

The Punjab A Sovereign State
By
Gulshan Lal Chopra page-281

ترجمه: ما ته راجه ووې چې یقین مې نشته چې

اَسپه مړه ده ځکه چي یار محمد خان د پېښور لوئي
دروغژن دے هغه چي کله ما وېني نو همدغسې
وائي ورته وګوره دے خو مړه بېوقوف دے
چي اَسپه خو مانه نه درکوي ولې د خپل زړوني به
داسې لوښک نه کوي هغه خپل زړوني نه خپل
اَس قیمتي ګڼي ۔ "

" Laila " in the possession of the ruler of Peshawar, Yar Muhammad Khan and others of his tribe have sworn by the Quran that the horse is dead and put their seals to a paper to that effect. Yet I have good reason to believe that "Laila" is alive and that they have sworn among each other, not to let me have the horse."

The Punjab A Sovereign State
By
Gulshan Lal Chopra page- 304

ترجمه : " د پېښور حکمران یار محمد خان څخه
"لیلٰی" ده او د هغه د قبیلي خلقو قسمونه خوړل
چي دغه اَسپه مړه ده او په کاغذ یې مهرونه
وُلګول ۔ خو زما پوخ یقین دے چي لیلٰی ژوندۍ

ده او دوی نخپلو کښې قسمونه خوړلی دی چې ما ته
بیې حواله نه کړی.

۱۸۲۹ء ووچې شهزاده شیرسنګه. جنرل ایلارډ (فرانس نژاد) او جنرل ونتوره (اطالوی) دَسید احمد شاه بریلوی خلاف پېښور ته راوُ رسیدل. دلته پته ولګیده چې یار محمد خان خفه اوس هم لیلی موجود ده.

دَ رنجیت سنګه چې دَ لیلی موجودګی نه خبر شو نو ۱۸۳۰ء کښې ئې دَجنرل ونتوره تحت یو بل لښکر راوُ لیږلو خو دَ دغه لښکر رارسیدو نه آګاهو یار محمد خان، سیّد احمد بریلوی سره جنګ کښې قتل وو او سلطان محمد خان دَ سکهانو دَ خوشنودی او رضامندی حاصلولو په غرض لیلی جنرل ونتوره ته حواله کړه او جنرل ونتوره ئې په شپاشیم لوار ښاتو سرفراز کړو. رنجیت سنګه دې آسپې په لید و دیره یات خوشحال شو.

دَ "لیلی" شبیه اوُ وُج مجسّم شکل دَلاهور قلعه کښې سپاهیانو دَ پاره اوس هم محفوظ دے. داهغه لیلی ده چې دَ دې په وصولیابۍ رنجیت سنګه دَ زرګونو پښتنو وینې بهیولی دی

داهغه لیلی ده چې دَ دې په عوض
یار محمد خان دَ پیښور حاکمیت پرېښو دو وُ تښتیدلو ولیلی

یې رنجیت سنګهه ته نه حواله کوله. دا هغه لېلی ده چې دوی به په عوض سلطان محمد خان د پېښور نظامت دوباره حاصل کړو.

د شاه شجاع یو ناکام کوشش

جنوری ۱۸۳۳ء وو چې شاه شجاع یو ځل بیا د تخت افغانستان بېرته قبضې اراده وکړه. سنده ته ورسېد او دلته جنوری ۱۸۳۴ء کښې د بلوچ نژاد امیرانِ سنده لښکر څخه جنګ وشو. خو د امیرانِ سنده یو لوی لښکر د شاه شجاع د یو رسېدو په طرز پوهې ورکوټی جنګجو لښکر ته شکست ورکړو. امیرانِ سنده کافی خراج ادا کړو. او شاه شجاع دوه ورپسې تر ره لښکر څخه قندهار محاصره کړو. بیا تنوشاه شجاع څخه جنګ کول نه غوښتل خو بقول کهتیه لعل:

"دوست محمد خان د خواست او دورانديشی نه کار واخېستو. مشهوره یې کړه چې شاه شجاع د انګرېز په علت او سازش د کابل تخت قبضه کول او کوی چې ځای مسلمانان عیسائی کول غواړی په دې اساس د هغه خلاف جنګ عینې جهاد دے او د دینِ اسلام په حمایت کښې داخل دے."[۱]

---

[۱] تاریخ پنجاب صفحه ۳۷۸

پښتنو چې دَ جهاد او غزا خبره واوريده نو جنګ ته تيار شول. دَ کندل خان حاکمِ قندهار او دوست محمد خان مشترکه لښکر شاه شجاع ته شکست ورکړو او شاه شجاع مارچ ۱۸۳۵ء کښې بېرته لوديانه کښې انګرېز سرکار څخه په پناه اخستو مجبور شو.

کنور نونِهال سِنګه

رنجيت سِنګه چې دَ شاه شجاع دَ حملې او دوست محمد خان کابل کښې غيرموجودګۍ نه خبر شو نو دَ هري سنګه دَ قيادت تحت ۱۸۳۵ء کښې يو لوئې لښکر ئې دَ پېښور په لور راولېږلو دَ پېښور دَ شيعه سردارانو هُم هري سنګه نلوه تحفه خطوکتابت وو. دَ هِند وانو مشران ئې هُم ملګري وو. هري سِنګه دَ پېښور حالات او فضا صفا وُليده. اَټک څخه دريائې سنده نه راپورې وَتو. سُلطان محمد خان هيبت واخستو او مېچنۍ پلو وُتښتېدو. سِکهانو پېښور قبضه کړو او رنجيت سِنګه خپل سِکه رياست کښې شامل کړو. خپل نمسے کنور نونهال سنګه پسرِ شهزاده کهړک سِنګه او لنے سِکه کورنراو هوي سنګه نلوه سپه سالار مقرر شو. بيا څهٔ وو:

"مسلمان لوگ بہ جہرا اذان دینے سے منع کئے جاتے تھے اور گاؤ کشی خاص شہر پشاور میں بند تھی۔ اگر کوئی اس قسم کا جرم کرتا تھا۔ تو اس کو سخت سزا دی جاتی تھی۔ یعنی

تاریخ خانه یا قطع عضو"[1]

دوست محمد خان چې قندهار نه راستون شو نو د خیبر غرونو ته دا کوز شو. مئی ۱۸۳۵ء کښې شیخان باره ته راورسېدو. د پېښور زرګونه خلیل مومند یې مرستیال شول او نور د پښتانه یې هم په امداد تیار شول. سه

راغلل ځوانان ورته ډېره شو په شیخانو باندې
وار یې خطا وو ورتلل نه شو په سکهانو باندې

- - - - - - - - - - - - - - - - -

دا په غزا لیې راووت خلق د سنبر ونه
د یوسفزو د مومند زور د استغفر یې لیې
د یوسفزو د مهمند نه وخور شوي نه وړ دې نه
رنجیت ویرېږي د امیر د توري غږ دې نه

سکهانو چې د پښتنو جوش وخروش وکتو نو هغوی د جنګ په ځای فراست نه کار واخستو. دوست محمد خان او سلطان محمد خان ته خه یې د فقیر عزیزالدین[2] د وفات ۳ دسمبر ۱۸۳۵ء په ذریعه د امن او صلحې صفائي خبرې شروع کړې او د دغه امن مذاکرات دوران یې د اسې حربه استعمال کړه۔

---

[1] تاریخ پښاور. گوپال داس ص ۳۸۳

[2] د دغه دوه رونړه نور فقیر نورالدین او فقیر امام دین۔

چې سلطان محمد خان ئې خپل ورور دوست محمد خان ته
جدا کړو او خپل لښکر زره لښکر څخه بېل شو. دوست
محمد خان چې د هغه غدارۍ ولیدله نو د نیمې شپې په
خاموشۍ کښې ناڅاپه مات مایوسه خپل ټول لښکر څخه
کابل پلو بیرته ستون شو. رنجیت سنګه چې د پښتنو
او د دوست محمد خان د لښکر د اجتماع نه خبر شو نو ډېر
په تېزۍ څمکنو ته راورسېده او دلته ډېره شو. خو
پښتون لښکر ډېر زر منتشر شو او دوست محمد خان
کابل ته واپس شو. رنجیت سنګه د دوست محمد خان په واپسی
پېښور ښار کښې داخل شو. د رنجیت سنګه په حکم هری سنګه
نلوه د جمرود په مقام ۱۸۳۶-۳۷ء دوران قلعه جمرود د
تعمیر کړه. سلطان محمد خان د خپلې وفادارۍ د اظهار
په توګه د رنجیت سنګه خدمت کښې حاضر شو.

"سردار سلطان محمد خان جب حاضر خدمت مہاراجہ ہوا
تو مہاراجہ اس پر ناراض ہوا اور حاضری کا حکم نہ دیا۔
کنور نونہال سنگھ نے اُس کی تعریف اور سفارش کی اور کہا
کہ سردار سلطان محمد خان نے برخلاف اپنے حقیقی بھائی
سردار دوست محمد خان کے شہر پشاور پر ہمارا قبضہ
کرا دیا ہے۔ اس بات پر اُس کا بھائی اُس کا جانی دشمن بن گیا
ہے۔ اب مہاراجہ بھی اُس کی پرورش نہ کریں گے۔ تو یہ

بیچارہ کہاں جائے گا۔ اُس کی پرورش بہرحال واجب ہے
مہاراجہ کو یہ تقریر کنور نونہال سنگھ کی نہایت پسند
آئی اور سلطان محمد خان کو روبرو آنے کی اجازت دی ؎۱

د کنور نونهال سنګه په سفارش سلطان محمد خان د سکه سرکار د کوهاټ جاګیر دار مقرر شو. رنجیت سنګه د کم عمر نونهال سنګه مشیر ګلاب سنګه مقرر کړو. خو هغه تو ورځې پس د نارې د بیمارۍ په وجه تبدیل شو او ابو بطویله مشیر خاص مقرر شو.

د سلطان محمد خان د غدارۍ باوجود، دوست محمد خان مایوس نه شو بلکه هغه اپریل ۱۸۳۷ء کښې د حاجی خان کاکړ تحت یو لوئې لښکر د سکه خلاف راولیږلو هغه په جمرود حمله وکړه. دوه ورځې جنګ نه پس هری سنګه نلوه شکست وخوړو نو د مزید کومک په راتسېدو هری سنګه جنګ ته دوام ورکړو. حاجی خان کاکړ ته هم د اکبر خان پسر دوست محمد خان تحت د پښتنو یو لوئې لښکر په ۳۰ اپریل ۱۸۳۷ء په کومک راورسېدو. هری سنګه نلوه زبردست مزاحمت وکړو. پښتنو شکست وخوړو او فرار شول هری سنګه نلوه یې تر علی مسجد تعاقب وکړو. د ماښام وخت وو تیاره خوره وه پښتانه پرته

؎۱ تاریخ پنجاب کنهیه لعل ص ۳۵۵

داؤ کړ محمد ل او په سکهانو یې حمله وکړه. د ېر سکهان قتل
شول. هری سنګهله د ټوپک په ګولۍ په سینه ولګید و او
سخت ټپي شو. قلعه ته ورسولے شو خو دغلته مړ شو

„رنجیت سنگھ کو اس بہادر کی وفات سے اس قدر رنج ہوا
کہ وہ اپنے درباریوں کی روبرو اُس کی الم وفات پہ رو دیا۲

His (HariSing) name to this day is used as a logey with which to frighten childern and with " Hari Raghe" (هری راغے) the Mohmand mother is said even now to still her crying child"

" Gazeteer District Peshawar 1930 page-51"

ترجمه: د هری سنګه نوم ترننه د „بو" یا „بلا" په
حیث مستعمل دے چې ماشوم ژاړي نو د مومند تو
میندې یې ځیل بچي „هری راغے" په الفاظ ویره وي

رنجیت سنګه چې دې واقعات نه خبر شو نو د ېر په تېزۍ پېښور ته
داؤ رسید او ۱۸۳۴ء راسې د پېښور نو جدا رابویطویله

Paolo di Bartolomeo Avitabile

یې د پېښور ګورنر (۱۸۳۷ء تا ۱۸۴۲ء) مقرر کړو
د اټلي دا یا ښنده دوه د نپولین فوځ کښې نوکر وو. دغه ښائي نه ایران ته راغلو.

له د هری سنګه تعلق شودر ذات څخه وو ۱۸۰۵ اپریل دول پنجاب از دانل روز مرتي

۲ه تاریخ پنجاب - سید محمد لطیف ص۴۶۱ -

شیر کاله د ایران د بادشاه نوکر وو. ۱۸۲۷ء کښې لاهور ته راورسېد
او د رنجیت سنګه نوکر شو.

ابوطبیله د دره کوهات چا نه خوړ وسوزولو خو وادی بوری کښې یې
پښتون قبائل نه شکست ورکړو. دسمبر ۱۸۴۲ء کښې چې ابو
یطوبیله د افغانستان په لور فرار شو نو د غه ځائې نه اهلیانو ورسېد و
هغه تخته پنجوس ناره پونده دولت وو چې د پېښور د خلقو نه یې
په ظلم زور راغونډ کړې وو. نا یکر تخته جوخت یې بو عالیشان
محل تعمیر کړو. خو د شنز ابو د نهایت استعمال په وجه زړه شو.

مهاراجه شیر سنګه جنوری ۱۸۴۳ء کښې راجه تیجا سنګه د
پېښور ناظم اعلی مقرر کړو. څوک چې د هری سنګه نلوه د
قتل او ابو طبیله نه وړاندې ۳۷-۱۸۳۶ء کښې د پېښور عارضی
طور فنو جدار وو. راجه تیجا سنګه دسمبر ۱۸۴۵ء پورې د
پېښور حکمران وو خو ستمبر ۱۸۴۵ء کښې چې چتر سنګه د
اټک قلعه قبضه کړه او پېښاور سنګه پسر رنجیت سنګه ئې قتل
کړو. نو هغه خپل زوئې شیر سنګه اتاری واله د پېښور ناظم
مقرر کړو ۱۸۴۶ء تا ۱۸۴۸ء سردار شیر سنګه ولد چتر سنګه د
پېښور ناظم اعلی او ۱۸۴۸ء کښې یې جارج لارنس اسسټنټ ریذیډنټ
وو. بقول ګوپال داس

دو سکھ سرکار کی عملداری ۱۸۳۴ء تا ۱۸۴۸ء قائم رہا۔ اوائل
عملداری ۱۸۳۴ء تا ۱۸۳۶ء میں کنور نونہال سنگھ اور

سردار ہری سنگھ نلوہ سپہ سالار حاکم ضلع پشاور رہے
اور پھر ۱۸۳۷ء میں راجہ تیجا سنگھ حاکم رہا۔ اور پھر شروع
۱۸۳۸ء تا ۱۸۴۲ء ابی طویلہ صاحب حاکم و ناظم رہا۔
۱۸۴۳ء تا ۱۸۴۵ء پھر راجہ تیجا سنگھ حاکم رہا اور ۱۸۴۶ء
تا ۱۸۴۹ء سردار شیر سنگھ ولد چتر سنگھ اٹاری وال کی
حکومت رہی۔ ۱۸۴۹ء میں عملداری انگریزی ہوئی [1]

دسمبر ۱۸۴۸ء ووچې سردار شېر سنګه ولد چتر سنګه د انګرېز خلاف په جنګ وو. دوست محمد خان پېښور ته راورسېده او تر دریائې سنده ورسېدو. سکهانو خخه ئې د انګرېز برخلاف د خپل امداد معاهده وکړه. د شېر سنګه او د نوجوان اکرم خان پسر امیر دوست محمد خان پېنځه زره امدادي پښتون لښکر په ۲۷ فروري ۱۸۴۹ء د ګجرات په مقام شکست وخوړو. امیر دوست محمد خان را وتښتېدو. انګرېزئې تر اټک تعاقب وکړو خو پښتنو اټک په مقام تهولې کښتې وسوزولې او دوئ په شړه د خیبر په لار کابل ته لاړل او پېښور ئې انګرېز ته خوشې پرېښودو. وائي چې امیر دوست محمد خان که په دغه موقعه د ګزاستنه کار اخستے وے. محض تماشبین پاتې وے او د سکه په شکست سره دوباره په دې علاقه قابض وے نو شاید چې انګرېز

---

[1] تاریخ ضلع پشاور صـ۳۷۵

سرکار دریای سِندھ نه راپورې وتے نهٔ وے.
د رنجیت سِنګه په پېښور قبضه کۀ څۀ هُم څو کاله وه
او د راجه جے پال او اننډپال نه اَتهٔ سوه کاله پس د جهلم نه
راپورته په دوميې ځل د هندوستان يو غیر مُسلم په دې
علاقه حکمران شو. خو هغهٔ کۀ يو څو د پنجاب نوره وړه علاقه
په اول ځل د يو منظم حکومت او بندوبست تحت راوسته. نو
بل خوا ئيې پښتانهٔ په دوو حصو کښې داسې تقسيم کړل. چې
ترننه يو نهٔ شول.

سیّد احمد شهید بریلوی

تا سو گورئ چې ۱۸۰۳ء کښې انګریز په دهلی قابض شو او تر دریائ جمنا پورې د سلطنت واک اختیار داؤ رسید و. د دریائ جهلم او د دریائ ستلج ترمینځ سکهان قابض شول. د دریائ جهلم او دریائ سِنده ترمینځ په ټوله علاقه شاهِ کابل قابض وو او د دریائ جهلم نه پورته علاقه د شاهِ افغانستان ملکیت وو. او د سِنده په سیمه د شاهِ افغانستان له اړخه مختلف بلوچ امیران قابض وو. خو وروستو نه یوازې داچې رنجیت سنګه د دریائ جهلم او دریائ سِنده ترمینځ په ټوله علاقه قابض شو بلکه هغه د جمرود تر غرونو داؤ رسید و او د پښتنو ګرځه پېښوړئ هم قبضه کړو. د روهیلکنډ په سیمه آباد روهیله پښتنو چې د پاک و هند د مسلمانانو حالت زارنه خبر شول. نو هغوئ د پښتنو د عظمتِ رفته او د پاک و هند د اسلامی حکومت

سر دو باره بحالي جد وجهد شروع کړې. د روهيلکنډ
د سيمې يو بهادر شاه زلمي. د پښتون بزرګ اولوئي محدث
شاه عبدالقادر پسر شاه ولي الله شاګرد سيد احمد بريلوي
محسوس کړه چې د انګريزانو سکه د غلامۍ جغ نه مسلمان
آزاد کړي. هغه د شاه عبدالقادر د کورنۍ د دوه هم
پښتانه روهيله ځوانمرو دان شاه اسمعيل او شاه عبدالحئ
خان سره ملګري کړل او د دوئ د مشرۍ تحت د بريلي
روهيلکنډ نه د څلورو سوو کسانو يوه ډله د کلکتې په
لار په ۲۰ جولائي ۱۸۲۱ء د حج په نيت روانه شوه. د حج د
ادائيګۍ نه وروستو ۱۸۲۶ء کښې د پنځه سوو کسانو يوه
ډله روهيلکنډ نه ټونک راجپوتانه ته ورسيده. امير خان
روهيله نواب ټونک ئې مالي امداد وکړو او بيا د سنده،
بلوچستان، قندهار او کابل په لار په ۲۱ نومبر ۱۸۲۶ء پېښور
ته را ورسيده. ډله دريځ ورځې ايسار تيا نه پس ځمکنو ته
لاړله او د غلته د ريائې لنډا نه چارسده ته يورې وتل
او بيا د يوسف زي په علاقه پنجتار کښې سردار فتح خان ځنه
ډېره شول او پنجتار ئې د خپل سرګرمو مرکز مقرر کړو.
رنجيت سنګه چې د دې واقعات نه خبر شو نو د بډ سنګه
تحت يې يو لوئې لښکر د پېښور په لور را روان کړو ـ
يار محمد خان حاکم پېښور چې د سکه د راتګ نه خبر شو

نو سید احمد بریلوی څخه یې د مشترکه مزاحمت فیصله وکړه۔ خو هرکله چې "د اکوړې" په مقام د فریقینو ترمینځ په ۲۰ د سمبر ۱۸۲۶ء جنګ وشو نو عین په موقعه "یار محمد خان" "یارو سنګه" تابت شو او وتښتېد و۔ سید احمد بریلوی چې د یار محمد خان دا حرکت ولید و نو حیران شو او هغه هم په شا شو او بیا هم سنګه پېښور ته را ورسید و۔

"د اکوړې د جنګ نه پس سکهانو پېښور ته راغلل او په بالا حصار کښې د شاه شجاع د وخت ښکلې ښکلې محلونه او د ښار نه چاپېره رخصوصًا د بهادرکلی د شفتالانو او د شیخ محمدی د انګورو) باغونه یې د خشاک د لرګو دپاره تباه و برباد کړل او په یار محمد خان یې خراج هم زیات کړو"[1]

وائي چې رنجیت سنګه په اکتر و یئل: چې

"یار محمد خان یو بې وفا انسان دے۔ ما څخه یې هیڅ بې هیڅه معاهده ماته کړه په اکوړې یې حمله وکړه او سردار عباس خان یې ځان څخه پېښور ته قید ی بو تلو چې هغه یې هلته په زهرو مړ کړو۔ ماته د هغه زوئې نواب خان

---

[1] د پښتنو تاریخ جلد اول قاضی عطاء الله خان مرحوم ص ۲۷۶

دَ امداد او خپل حقوق دَ حصول دَ پاره درخواست
وُکړو. ما دَ دهٔ درخواست منظور کړو. دَ دهٔ امداد
دَ پاره مې لښکر وُلېږلو ځکه چې دوئی ته ما دېر
وفادار ملګری دی۔"

The Punjab A Sovereign State
By
Gulshan Lal Chopra page-307

دَ اکوړې دَ جنګ نه وروستو دَ یار محمد خان او سید
احمد بریلوی ترمنځ تعلقات ختم شول. امیر خان یوسفزی
او دَ هند   خادی خان دَ یار محمد خان مرستیال وو یار محمد خان
دَ دوئی په امداد په پنجتار ور غلو او اراده یې وه چې
سید احمد بریلوی پنجتار نه بهر وُباسی. خو یه ۲۹
ستمبر ۱۸۲۹ء یې دَ زیده په مقام شکست وُخوړو.
او پښور ته بیرته ناکام راستون شو. دَ دې جنګ
یوُ څو شعرونه (مقطع) دَ نوره دین شاعر په
وُکورئ:

آسو نه نیورک شاهي خپل شوې وزنه پاتي
خټک، خلیل، مومند، پیاده راغلهٔ په ماتي
مانړی دَ یار محمد دَ خلقداد شولې میراثي
سا نه ځان نوکر دینه دَ سید نوله آزاره
روان شو یار محمد سید وُباسی له پنجتاره

سید لہ برنے ورکړې الٰهي پروردگار ره[1]
سیّد صاحب اوس د پنجتار نه د سکه خلاف پښتنو قبیلو
ته د جهاد دعوت ورکړو. پښتنو د دوئ په دعوت لبیک
ووې او پر پښتانه یې مرستیال شول.
یار محمّد خان بارک زی چې د سیّد احمد بریلوی اثر
رسوخ او شهرت ولید نو ۱۸۲۹ء کښې ئې داذیل حرکت
وکړو چې د یو اُجرتي قاتل په ذریعه ئې هغهٔ ته زهر
ورکړل. خو الله پاک سیّد احمد بریلوی محفوظ وساتهٔ
سیّد احمد بریلوی فیصله وکړه چې د بارک زی سردار
خلاف کارروائي ضروري ده.
د یار محمّد خان او سیّد احمد بریلوی ترمینځ د هُنډ
په مقام جنګ وشو. یار محمّد خان قتل شو او سیّد احمد
بریلوی د هُنډ قلعه قبضه کړه. دې نه پس د سیّد احمد
بریلوی او سلطان محمّد خان بارک زی ترمینځ د طورو او
معیار ترمینځ جنګ وشو. خو سلطان محمّد شکست وخوړو او
سید احمد بریلوی د هغهٔ د وورسید محمّد خان نه هشتنګر
هم قبضه کړو. سید احمد بریلوی د مېنځه په لار ریګی ته
راورسید و. او نومبر ۱۸۳۰ء کښې په پېښور قابض شو.

---

[1] هار و بهار - د ارمستی تر ص ۱

خو سلطان محمد خان ډېر چالاک او مکار وو هغه د سید احمد بریلوي د یوې ښه مکارۍ ارباب فیض الله خان ساکن هزارخاني پېښور په وساطت د صلحې درخواست وکړو. ارباب فیض الله خان د سلطان محمد خان ډېرې صفایانې مجبورۍ پېش کړې. او آخرکار سید احمد بریلوي د ارباب فیض الله خان په سفارش هغه معاف کړو. او سلطان محمد خان د سکهانو په ځای د سید احمد بریلوي باجګذار شو.

سلطان محمد خان که څه هم د یو روهیله مسلمان مجاهد باجګذار وو. خو د سکه دهشت او وېره د هغه زړه کښې موجود وه. او هغوی څخه ئې باقاعده ساز باز ساته. هغه او س سید احمد بریلوي څخه د تورې او میداني جنګ په ځای سیاسي او فریبي جنګ آغاز کړو. عالمان، ملایان ئې را پاسول او هغوی د سید احمد بریلوي خلاف د "وهابیت" فتوې جاري کړې. د هغوی د قتل منصوبې جوړې شوې او پېښور کښې یوه شپه د سید احمد بریلوي مقرر کړے قاضي مولوي مظهر علي او د هزارخانې ارباب فیض الله خان شهیدان شول او سلطان محمد خان د بزدلۍ، بدعهدۍ او غدارۍ یو داسې مظاهره وکړه چې د هېڅ پښتون شایانِ شان نه وه.

سید احمد بریلوی چې د دې سانحې نه خبر شو نو ډېر نا امېده مات شو. او فیصله ئې وکړه چې د پښتنو په ځائې د کشمیریانو حمایت حاصل کړي. هغه د تهاکوټ پکهلي په لار کشمیر ته روان شو. مو رنجیت سنګه د هغه د ارادو او تګ نه خبر وو. هغه د شهزاده شیر سنګه تحت یو لوئې سکه لښکر د بالاکوټ په لور را روان کړو او دوئ یې را ایسار کړل جنګ وشو. سید احمد بریلوی خپل خاص ملګرو څخه په دې جنګ کښې په ۶ مئی ۱۸۳۱ء شهید شو.

"د سید احمد بریلوی او شاه محمد اسماعیل سرونه پرې کړې شول. او لاهور ته مهاراجه له ولېږلې شول"[1]

د کهنیه لعل د بیان اهمیت په خپل ځائې. ولې بالاکوټ کښې د هر کس دا بیان دې چې سید احمد بریلوی د شهادت نه اګاهو د الله پاک نه سوال وکړو. چې

"د ده سر دې د سکهانو په ناپاکو لاسونو ذلیل نه شي."

د جنګ دوران د دوئ سر د سکهانو په توره غوڅ شو. دوئ خپل زوروند غوڅ سر په خپلو لاسونو خپل بدن نه جدا

---

[1] تاریخ پنجاب کهنیه لعل ص ۳۳

کړو. دریاب ته یې اړتیا وکړه. چې څو ورځې پس کړهي حبیب الله څخه جوخت خلقو د دریاب په غاړه بیا موند او هلته یې ښخ کړو.

«د سید احمد بریلوي مزار د بالاکوټ بازار کښې، او د شاه محمد اسماعیل مزار بازار نه بهر په لږه فاصله پروت دے»

فیض الله خان مومند

۱۸۱۸ ء کښې چې شاه محمود او د هغه بدا کړ زوی کامران خپل مشهور او هر دلعزیز وزیر فتح خان قتل کړو نو د فتح خان بارکزی ورونه دا پاسیدل او د هرات نه بغیر یې د افغانستان په مختلو علاقو کښې د سدوزیو حاکمانو نه بادشاهي واخسته چنانچه؛

۱، د قندهار په علاقه پُردل خان، شیردل خان وغیره ورونه.

۲، غزنی؛ دوست محمد خان.

۳، کابل: محمد عظیم خان.

۴، کشمیر: عبدالجبار خان.

۵، پېښور: یار محمد خان.

۶، کوهاټ: سلطان محمد خان.

۷، هشتنگر: سید محمد خان او

۸، دوابه: پیر محمد خان بارکزی قبضه کړل.

او د دې علاقو آزاد حاکمان شول. د احمد شاه ابدالي مضبوطه سلطنت ډېر و بر خو لټې ولېشو. عنچې بارکزي سرداران ورونه د مشترک فوج او د یو واحد منظم حکومت سایل کیئې هم نا کام شول.

د پنجاب مهاراجه رنجیت سنګه دې واقعاتو حالاتو نه فائده پوره کړه. هم دغه کال ۱۸۱۸ء کښې دریائې سنده نه راپورې اوتو. کنور، بزدل، یار محمّد خان پېښور نه فرار شو. رنجیت سنګه ډېر په آسانه پېښور قبضه کړو او دغسې د بارکزی سردار یار محمد خان د لاسه د پېښور خلیل مومند پښتانه خوار و زار او ذلیل شول. ۱۸۲۳ء کښې که هر څو محمد عظیم خان ناظم کابل کوشش وکړو چې د کوزې پښتونخوا غیرت او ننګ بحال کړي او د اټک قلعه بېرته قبضه کړي. خو ک هغه د جهاد او کوشش دغه آخېری هسه هم د هغه دغه مېړنی ورونو یار مُحمّد خان او سلطان مُحمّد خان د جنګ نو بار په موقعه شنډه او ختم کړه په ترکونو پښتانه مجاهدین شهیدان شول. ولې بارکزی سرداران بې جنګ وجدل میدان نه فرار شول او د دغه شکست د خلیل مومند د مزید رسوایۍ او تباهۍ باعث شو.

۱۸۲۶ء وچې د روهیلکنډ یو مجاهد سیّد احمد بریلوی د سینده، بلوچستان، قندهار او کابل په لار د پېښور په سیمه

نمودار شو. بیا څه وو. پښتانه ډلې ډلې د دوی مرستیال شول. یار محمد خان هم د یو خاص سازش تحت دوی څخه منکر شو. د جهاد په جوش مست پښتانه زلمي د اکوړې د سید ترمنځ د سکه سردار بده سنګه خلاف د اوسپنې دېوال شول. خو عین په دغه موقعه یار محمد خان فرار شو. د جوشیله مجاهدینو پښې وښويدې او سکه دسمبر ۱۸۲۶ء کښې بیا پېښور قبضه کړو.

سید احمد بریلوي د اکوړې د جنګ نه وروستو د جوش په ځای د هوش لاره اختیار کړه. غیر منظم مجاهدین یې منظم کړل او ټولو پښتنو قبیلو ته یې د جهاد دعوت ورکړو. د هغوی د جهاد په دعوت چې ټولو نه وړومبې چا لبیک وویل هغه د خلیل مومند دوه مخور سرداران د تهکال ارباب بهرام خان او د هزارخانې فیض الله خان مومند وو څوک چې د اسلام او پښتونولۍ په ننګ و نام شهیدان شول.

مړه هغه چې نه یې نوم نه یې نښان شته
تل ترتله په ښه نوم پاییږي ښه غلي

فیض الله خان مومند د پېښور څخه جنوب ته د هزارخانې نومي کلي اوسېدونکی وو او د دغه زمانه د لوی اثر رسوخ او شهرت خاوند وو او ټول مومند د هغه نه براتر وو. هغه سن سید

محترم شخصیت وو. او تهوله مومند نامه کښې د "کاکا" په نوم مشهور
وو. د فیض الله خان مومند که بیا هم بارکزي سردارانو
څخه زاړه تعلقات وو نو بیا هم اوس هغه د سید احمد
بریلوي مرید او غازي وو. د منافقت و چلول سیاست
یې زده نه وو. د انسانیت او سرتیوب یو مجسم شکل
وو. ۱۸۱۸ء کښې چې سکهان په پېښور قابض شول.
او یار محمد خان هشتنګر پلو وتښتېد وا او رنجیت سنګه د
خلیل مومند کلي لوټ تالان کړل. نو فیض الله خان مومند
څخه احساس پیدا شو چې اوس سکه لښکر نه د پېښور تحفظ
مشکل دے. هغه شمشتو څخه جوخت د غرونو خوا کښې
د خپل آل وعیال د حفاظت په غرض یوه قلعه تعمیر
کړه. د دې قلعه کنډرات اوس هم موجود دي. خو اوس
دیا ځایې نتهک قابض دی. د دې قلعه په طرز یا ورو نور ستوی سکه قلعې جوړو تعمیر کړې دي.

سید احمد بریلوي د اکوړې شهید و د شکست

او د یار محمد خان د غدارۍ په سبب د بارکزي سرداران
مخالف شو. یار محمد خان د سید احمد بریلوي څخه جنګ
کښې قتل شو او سید احمد بریلوي کهسوابي مردان او
هشتنګر په علاقه قابض شو او چارسدې نه خپل شپږ
زره لښکر څخه میچنۍ ته وا ورسېد و. هغه ورځو کښې د
میچنۍ آبادي په څو جونګړو مشتمل وه او هرکس څاتله

بونګړو جوړ کړي وه. سید احمد بریلوي میچنۍ څخه په دې یا ئې کابل راپورې وَ نور ریکي ته را ورسید و. سلطان محمد خان چې د پېښور په لور د دوی راتګ نه خبر شو نو خپل اهل و عیال یې کوهاټ ته واستول او په خپله شمشتو ته فرار شو فیض الله خان څخه یې رابطه قائم کړه. نو فیض الله خان خپل پیر و مرشد څخه جنګ ته تیار نهٔ وو. او سلطان محمد خان ته یې صلاح ورکړه چې سیّد احمد بریلوي څخه د صُلحې او تعلق لار اختیار کړي. هغهٔ ورته صفا وویې چې د سیّد احمد بریلوي د شخصیت په مقابل د سردار هیڅ اهمیت او وقعت نشته. او چې هرکله د سردارانو په میدانی علاقه ماتې وخوړه. نو د نښارې په علاقه یې کامیابي ډېره مشکل او ناممکن ده. د فیض الله خان مومند په دې ډاکي خبرو د سلطان محمد خان نور ورونه مشتعل شول. او د صُلحې نه سکوت انکاري شول. نو سلطان محمد خان د فیض الله خان مومند په مشوره راضي شو. فیض الله خان مومند د سید احمد بریلوي خدمت کښې حاضر شو او د سلطان د تېرو ګناهونو د معافی طلبګار شو. او اخیر فیصله وُشوه.

۱: سید احمد بریلوي په د تهکال نه د کابلي دروازې په لار فاتحانه طور نه بلکې د یو میلمه په حیث پېښور کښې داخل شوي.

(ii) سُلطان محمد خان به څلوېښت زره روپۍ تاوانِ جنګ اَدا کوي. شل زره پېښور کښې او لس لس زره نور دوستو چارسده او پنجتار کښې۔

(iii) سُلطان محمد خان به د اطاعت او تعاون پوخ اقرار کوي۔

(iv) سید احمد بریلوی به د ښار قاضي او د هغه په امداد څو غازیان مقرروي۔

سلطان محمد خان د پېښور د قبضې په لاړ هر شرط منودوته تیار وو خو د هغه ورور پیر محمد خان او وراره حبیب الله خان پسر محمد عظیم خان پېشکي شرائط منودوته تیار نه وو خو فیض الله خان ورته صفا ووې چې په دې شرائطو فیصله ممکن ده که داسې نه وي نو بیا د صُلحې مذاکرات ختم وګڼئ۔ د فیض الله خان په دې صفا ګېره ویناد غه دواړه خاموش شول۔

مجاهدینو که هر څو بار کزو منافق سرداران عداد پېښور څخه صُلحې او د پېښور سر دوباره حواله کولو ته تیار نه وو. خو چې ارباب بهرام خان پرې هُم صلاح نه وو او غوښتل یې چې پېښور ښار ده ته حواله شي او د دې په عوض به هغه سید احمد بریلوی ته مالي امداد او څلور زره محافظ دستنه ورکړي. خو سیّد احمد بریلوی د فیض الله خان مومند په جرګه صلاح شو. د سُلطان محمد خان او شاه اسماعیل ترمینځ یو معاهده لاس لیک شو. فیض الله خان مومند.

په دغه معاهدهٔ په دې شرائط ضامن شوې سلطان محمد خان کړ دې اقرار نه وچاروت نو لکه د ارباب بهرام خان به بارکزي څخه قطع تعلق شي او تینګ به د دوې برخلاف د سید احمد بریلوی هر قسم امداد و معاونت کوي.

د صلح نامې د لاس لیک نه وروستو فیض الله خان مومند د سلطان محمد خان د دې خواهش اظهار وکړو. چې هغه د بیعت په نیت سید احمد بریلوی څخه د ملاقات خواهشمند دے. ملاقات د پاره د پېښور او هزارخانۍ ترمېنځ یو میدان (وزیر باغ) تجویز شوه د دواړو اړخ لښکرې دغلته راغلو - سید احمد بریلوی، ارباب بهرام خان او مولانا شاه اسمٰعیل د مجاهدینو، او سلطان محمد خان. فیض الله خان او مردان علی د بارکزو سرداران له اړخه مذاکرات کښې شامل شول د مذاکرات دوران د بهر نه د ټوپک د ډزآواز راغلو. د سلطان محمد خان رنګ زیړ وګرځېدو. مولانا شاه اسماعیل، فیض الله خان المعروف "کاکاجی" ته د بهرتګ او پته لګولو اجازت ورکړو څهٔ ساعت پس یو سړے لاس نیولے راوستے شو. هغه سخت ویرې اخستے وو. پته ولګېده چې د دې سړي د ټک ټوپک د ماشې څخه د بل سړي کو ته ولګېده او ټوپک خلاص شو.

د مذاکرات نه وروستو فیض الله خان مومند ټول لښکو او حاضرینو ته د دوړې بند دلبست وکړو چې ګلان او

پلاؤنه پکښې شامل وو. سید احمد بریلوی دوی ته ونهٔ
خوړه او هغوئ څخه تیاره دوی په خلور زیاتو کښې کوټهر ته
پېښور ته راوړلے شوه. چرته چې سید احمد بریلوی ډیره
وو. په دویمه ورځ دوباره مذاکرات وشول. ټولو غازیانو
او حاضر نیوته فیض الله خان مومند دوی ته وکړه. دغه ورځ هم
سید احمد بریلوی دوی ته ونهٔ خوړه. او د حسب سابق هغوئ
څخه تیاره دوی ښارته راولیږلے شوه.

(سید احمد شهید از غلام رسول مهر ص۲۵۸)

سید احمد بریلوی صاحب چې نه وروستو د څمکنو په
په لاد پښتیارته روان شو. مولانا مظهر علی د پېښور قاضی
مقرر شو او هغهٔ څخه د قمرالدین عظیم آبادی تحت د غازیانو
یو محافظ دسته هم مقرر شوه.

سردار سلطان محمد خان چې د خپل مکر و چالاکۍ په پالیسۍ
کښې کامیاب شو او پېښور یې په خالی و عده بیا ترلاس کړو
نو سازشونه یې آغاز کړل. د ځینې عالمانو په وساطت یې
د سید احمد بریلوی خلاف د وهابیت فتوی جاری کړه او
کهٔ د پېښور مشهور عالم دین مولوی غلام جیلانی، مُلا
عبدالحمید، قاضی منصور او پیر غیاث خلیل ساکن پلوسی
هر څوک سید احمد بریلوی مرستیال وو. خو د ځینې
عالمانو مخالفت او طرز عمل د سید احمد بریلوي مشن

ناکام کړو. سردار سلطان محمد خان داسې حالت نه فائده پورته کړه او یو داسې سازش یې تیار کړو چې نه صرف مجاهدین قتل کړی بلکې د مجاهدینو ضامن فیض الله خان مومند هم قتل کړی. د چا د اثر رسوخ او قوم تهیلې نه چې هغه هر وخت په ویره او خوف وو. د سازش ابتدا اېپسوړن نه وشوه. فیض الله خان مومند او قاضی مظهر علی شهیدان شول او سردار سلطان محمد خان د یو داسې کمینګۍ، بزدلۍ او بد عهدۍ حرکت وکړو چې د بارکزی په قوم یو بد نما داغ شو.

د ګوپال داس دا تحریر چې:

"عہد سکھان میں ارباب محمد خان کا اتفاق راجہ تیجا سنگھ سے از حد زیادہ تھا۔ اور ہری سنگھ راجہ تیجا سنگھ سے نفاق رکھتا تھا جب ہری سنگھ حاکم پشاور ہوا تو اُس کا نتیجہ یہ نکلا کہ وہ ارباب محمد خان کو بہ لحاظ اسی راجہ کے اچھا نہ جانتا تھا۔ اس کے خوف سے ارباب محمد خان فرار ہو کر کابل میں چلا گیا۔ اُس نے امان اللہ خان ہزارخانی والے کو ارباب کیا۔ اور اس خاندان کی جاگیر ضبط کر لی چنانچہ امان اللہ خان، فیض اللہ خان و فتح خان ہزارخانی والے کچھ عرصہ ارباب رہے"

---

(۱) فیض الله خان (۲) امان الله خان (۳) عظیم الله ورونه وو.
(۴) فتح خان بن فیض الله خان.

تاریخ ضلع پشاور ص ۶۳۸

هیڅ معنی او حقیقت نهٔ لری. فیض الله خان مومند د هری سنګه د حاکم پښاور تقرری نهٔ ګماهو شهید وو. البته امان الله خان د سکه سرکار په عهد د مومند قوم جاګیردار وو.

د ارباب فیض الله خان هزارخانی د اسلافو او اخلافو

شجرهٔ نسب

نقل کیفیت از شجرهٔ حقیقت ۱۸۷۰ء موضع کوهی فیض الله خان تحصیل نوښهره ص $\frac{827}{828}$ او ذاتی معلومات

- اوتمان خان
  - هزار خان
    - سرو خان
      - نبی خان
        - بهادر خان
          - شهباز خان
            - ارباب محمد اسلم خان
              - سرفراز خان
              - ارباب محمد اکرم خان
                - ارباب فیض الله خان شهادت ۱۸۳۱ء
                  - ارباب فتح خان
                    - ارسلا خان
                    - ارباب کبر خان
                    - نصرالله خان
                - عظیم الله خان
                  - بنو خان
                - امان الله خان
                  - نعیم خان
                  - شاد محمد خان
              - مهمند
                - قمرالدین خان
  - بهادر خان

د فیض الله خان مومند په شهادت د نورالدین اخون

چاربېته چې د فرانسیسي محقق دارمستېټر کتاب «بهار وبهار»

کښې درج ده - د نظم په سر ۱۸۳۱ء درج دے سه

په خزان تویٔ شوې د تمام مومنه سرداره

د بلبلانو سترګې سرې شوې له خماره

فیض الله خان وېل په برخه مې تعزیر دے

ماته په خوب کښې راحضور د مرګ زنځیر دے

زما په وېنو باندې سور باغ د وزیر دے

ما اندېښنې په سترګو ولیدې بې شماره

په خزان تویٔ شوې د تمام مومند سرداره

د بلبلانو سترګې سرې شوې له خماره

فیض الله خان له یو سرے راغے یے راتو

خانه! دلبار له یې یللے سرداران نو

ځان سنبال کړے ورله ځمه نوکرانو

کله به خلاص شو د ټکانو له دباره

په خزان تویٔ شوې د تمام مومنه سرداره

د بلبلانو سترګې سرې شوې له خماره

دربار له ورغے خبره کړه د نشخوره
کوم خوا به خلاص شي له ماه ته تبنته تر بوره
پیر محمد خان ورته منګل ایښې کړه په ټوره
د بارک زو به دام کښې ونښتي هوښیاره
په خزان توئې شوې د تمام مومند سرداره
د بېلا نو سترګې سرې شوې له خماره

په دام کښې ونښتي چاپېر ناري سوري شوي
بیایه دانه شي مخکښې پېرې نندارې شوي
شهید له جوړې په جنت کښې مناري شوي
زاړې رحیم[2] مغرور د شاه د غاړې هاره
په خزان توئې شوې د تمام مومند سرداره
د بېلا نو سترګې سرې شوې له خماره

ورپسې زاړې فتح[3] خان دُر د صدف دے
لکه آفتاب هسې ښکاره په هر طرف دے

---

[1] له د سلطان محمد خان او یار محمد خان بارکزي ورور۔
[2] له دارمستېمرې د سیّد احمد زوئې ښائې۔
[3] له دارمستېمرې د پنجتار خان ښائې۔

په سخاوت په عبادت کښې مشرف دے
په خوئ خوش بویه په څې گل عطاره
په خزان توئ شوې د تمام مومند سرداره
د بلبلانو سترگې سرې شوې له خماره

خوشحالي لاړه پېښور کښې ظلم ډېر شو
گل د نمیر فیض الله خان په زمکه زېر شو
په درست مومند کښې رڼا نشته مترې اور شو
قتال دې جور کړو نه وېرېږي له ازاره
په خزان توئ شوې د تمام مومند سرداره
د بلبلانو سترگې سرې شوې له خماره

زه نور دین اول صفت د کوم نواب کړم
د پېښور خانان به تول درته حساب کړم
که د ښکاره د نسیم خان عباس[له] کتاب کړم
ارمان ارمان د فیض الله خان د پگړې واره
په خزان توئ شوې د تمام مومند سرداره
د بلبلانو سترگې سرې شوې له خماره

له د کافي کوشش باوجود د نسیم خان عباسي د دې کتاب هېڅ درک او پته نه لگي د دوؤنو موږنو امتزاج هم یې د غه مانه څه عجیبه ښکاري د پښتو د شعرونو د شعر او ادب د پاره د دې کتاب لوئې اهمیت دے۔

دَ تپهٔ مومند اربابي او مشرى دَ هزارخانى اربابانو
څخه دَ کوم وخت راسې وه، دَ دې هپنم پوره پته نشته
خو دَ تېمورشاه بن احمد شاه ابدالى په فارسى ژبه يو
حکم څخه صفا پرېښې چې هغه دَ يو سابقه حکم تجديد
کوى او دَ ارباب فيض الله خان شهيد نيکهٔ محمد اسلم خان
$\frac{1789}{1203}$ ع ه کښې دَ تپهٔ مومند مستقل ارباب مقرره وى دَ دغه
سند پښتو ترجمه داسې ده

"بسم الله الرحمن الرحيم"

الله پاک لويې مددګار دے

(مُهر حکومت تېمورشاه)

لکه چې حسب الحکم عزت مآب محمد اسلم خان
ساکن هزارخانى اول نه دَ تپهٔ مومند ارباب
مقرر دے۔ اوس پرې مونږ مزيد شاهى مهربانى کړو
او دے دَ تپهٔ مهمند مستقل ارباب مقرر وو
دَ شاهى مهربانۍ په نتيجه کښې مونږ دَ دې
مبارک کال دَ شروع نه ارباب موصوف ته دَ
خپلو مراعاتو نه علاوه (۳۵۰) تومان اضافه ورکول
غواړو چې هغه خپله علاقه کښې امن وامان
ؤساتى۔ دَ علاقې دَ خلقو نيهٔ بند وبست ؤکړى
او دَ يو زيم تيو کلکتر، مالياتى مشر په حيث دَ

علاقې د خلقو نه هر کال پوره مالیه وصول کړي
او وصول شده مالیه ناظم پېښور ته حواله کړي
او هغه نه بیې رسید حاصل کړي او دا سې
معاملاتو ته توجه وګړ روی - چې د دې علاقې
خلق و سره تړلي وی او آئینده څوک هم د دې
علاقې د خلقو حق تلفي ونه کړي. په دوی
ظلم زیاتي ونه کړي او ښه سلوک ور څخه
وساتي. دوی ارباب صیب نه خوشحاله شی
او د ده احسان منه شی. خلق د یو فرمان دار رعایا
په شان خپل کار کښې بوخت شی. خاندانه زرق
پیدا کړي او سرکار ته مالیه ورکړي او څوک
هم د ارباب محمد اسلم خان په اربابۍ کښې خلل مداخله
ونه کړي او هغه خپل کار په ښه طریقه سرته
ورسوي. خلق خپل خان د ده د اربابۍ د دوران محفوظ
وګڼي او د دوی حکم ومني. د محکمهٔ مالیات
او چت متران دې دا حکم په خپل متعلقه دفترونو
کښې درج کړي او عمل درامد دې پرې وکړي"

۲۷ شعبان المبارک ۱۲۰۳ هـ

(ددې حکمنامې په شا د تیمور شاه د عهد د دولت مهر ثبت دی)

د محمد اسلم خان د مرګ نه پس محمد اکرم خان او د

اکرم خان نه وروستو ارباب فیض الله خان د اربابۍ په منصب سرفراز کیږی ۔ د ارباب فیض الله خان د تشهانه نیی د سکهانو په دوره حکومت د هغوی زوی فتح خان ارباب مقرر شی. د سکهه شاهی حکومت حکمران ابوطویله (۱۸۳۷ء تا ۱۸۴۲ء) د خپنی احکاماتو مطابق :

کړانه عالیجاه ارباب فتح خان

ضروری ده. چې تاسو به د موضع ادیزی او نورو کوره دامن خلق په دې مطمئن کړئ چې د ربیع سمبت ۱۸۹۷-۹۸ء (په مطابق ۴۲-۱۸۴۱ء) د کوه دامان خلق ته بقایاجات معاف شوی دی. د خلیل او داؤدزی خلق دې په خپل معاملات د پاره اپیل نه کوی. او که کوی نو بیا مهربانی وکړه افریدیان او مومند هم خبر کړه چې په دغه شپه حاضر وی کنه هغوی به قصوروار وی. او تاسو ته به ستاسو د خواهش مطابق انعام ورکیږی. حاجی سعد الله خان ستاسو خدمات منلی دی. دا ذمه داری ستاسو په غاړه ده.

شوالیر (Chivalier)

جنرل ابوطویله امین الدوله

یو بل خط

"ملک مجید خان - حق بول خان - مهر دین - دوران خان اسماعیل خان - رحمت الله خان وغیره ملکان ادېزئ ته هدایت کولے شی چې د بار بار درخواست مطابق تاسو ته حکم کیږی چې ارباب فتح خان خټخه په دې کار کښې ملاتړ کوئ دا کار د عوامو د مفاد د پاره دے"

(۳۱ اهاړ سمبت ۱۸۹۸ء بمطابق ۱۸۴۲ء)

"مُهر"

شوالیر جنرل ابوطفریه صاحب بهادر

امین الدوله دلاور۔

دسمبر ۱۸۴۲ء کښې ابوطبیله د افغانستان په بور فرار شو او مهاراجه شیر سنګهه جنوری ۱۸۴۳ء کښې راجه تیجا سنګهه د پېښور ناظم اعلیٰ مقرر کړو نو راجه تیجا سنګهه د کوتوال محسن خان ارباب محمد خان خټخه خیل زاړۀ تعلقات استوار کړل ځکه چې د هری سنګهه نلوه د حاکمیت دوران هغه خټخه د ورانۍ په سبب افغانستان پلو فرار شوے وو او د هری سنګهه او ابوطبیله د حکمرانۍ دوران د جلا وطنۍ وخت تېر کړلو. راجه تیجا سنګهه ۱۸۴۵ء پورې د پېښور حکمران وو. دې دوران د هزارخانۍ د اربابانو

شان و شوکت ټـوله ختم شو او لکه چې د حقیقت د شیر سنګه ولد چتر سنګهه (۱۸۴۶ء تا ۱۸۴۸ء) د حاکمیت دوران د یوې معاهدې نه صفا ښکاره ګنډ ېږي چې ارباب فتح خان د ننګرهار په وجه د هزارخانۍ زمکه حافظ غلام محی الدین څخه د لسو زرو روپۍ په عوض اجاره کوي:

"زهٔ حافظ غلام محی الدین ولد حافظ محمد نعیم (مرحوم) وعده کوم چې ماد عالیجاه ارباب فتح خان نه موضع هزارخانۍ ټپه موسند په لسو زره روپۍ اجاره واخسته۔ د نیل انعام نه علاوه ما د دې خاپیي قبضه واخسته۔ زهٔ به د اجارې دوران د حکومت رقم باقاعده ادا کوم۔ او عوامي خدمت به هم کوم"

"مهر" د غلام محی الدین۔

(بتاریخ ۲۷ جمادی الاول ۱۲۶۳ھ بمطابق ۱۸۴۸ء)

ګواهان: حیدر شاه. شیخ امیر. ملک حمید. ملک محمد

(د انګرېزۍ نه ترجمه)

د ارباب فیض الله خان د جایئداد کیفیت

۱: کنډے سروزي هزارخانۍ: یوه برخه جایئداد داجایئداد د انګرېز سرکار ضبط کړو۔ او وروستو د لنډي ېر نیجو ارباب محمد اکرم خان ته بېرته حواله کړو۔

ii: منېره کچوړی: اووهٔ زره (۷۰۰۰) جریبه - داچا پُند اد
انګرېز سرکار ضبط کړو او وروستو لنډی یې پرمخو
ارباب محمد اکرم خان ته یې حواله کړو.

iii، مېره ګوړهی فیض الله خان اتهٔ زره (۸۰۰۰) جریبه. داچا پُند اد
انګرېز سرکار ضبط کړو او وروستو لنډی یې پرمخو ارباب
محمد اکرم خان ته یې حواله کړو.

iv، چک شاه پړند المشهور چینګائ. کدي ځائ د مستقل
کاشتکارانو نه هم حقیقي مالکانه حقوق ارباب محمد اکرم خان
ته حواله شو.

v: مسنی خېل: ۱۱ برخه

vi، کنډے احمد زئی: ۳+۲ برخه چا پُند اد.

vii، چک کُنډ مندیزئی.

viii، پښتي: دوه چک زمکه.

د ۱۸۷۰ء د بند و بست نه بسکاره ده چې:

"کُل اولاد اُس کی ابتدائی عملداری سرکار سے فرار
ہوکر کابل چلے گئے. بوقت تصدیق بدیں لحاظ کہ کُل حقیقت
اولاد فیض اللہ خان کی ضبط سرکار ہو چکی تھی. وہ ملکیت سرکار
دولت کی قرار پائی"

دَ ارباب فیض اللّٰہ خان

دَ جائیداد او خانئ دا یو دستاویز ھُم وگورئ

نقل کیفیت عام از شجرۂ حقیقت ۱۸۷۰ء موضع گھڑی فیض اللہ خان تحصیل نوشہرہ

"یہ رقبہ میرہ پہلے بلا قبضہ پڑا ہوا تھا۔ اور متعلق رقبہ پاؤ واری موضع موسے زئی و اُرمڑ میانہ تصور ہوا تھا۔ اکثر اس رقبہ کو مزارعان سکنائے اُرمڑ وسپین خاک وغیرہ دیہات ملحق الحدود کے بوقت ہونی بارش کے کاشت کرتے تھے اور ملکیت مالکان ہر دو دیہہ مذکورہ کے تصور ہوتا تھا۔ عہدِ سکھان میں بعرض حکام ارباب فیض اللہ خان سکنہ ہزارخانی باین لحاظ کے اِس میرہ میں افریدی لوگ بال مویشی و زراعت ورا ہلیان کا نقصان کرتے تھے، ایک گھڑی بنائی اور سواران اپنے کو اس میں رکھی اور خود بھی اکثر رہا کرتا تھا۔ اور مزارعان کو بھی آباد کیا۔ اس جگہ آبادی کو امن ہوا۔ جانے گڑھی کے نام سے نام اس کا گڑھی فیض اللہ خان معروف ہوا جب سے گاؤں آباد ہوا ہے کبھی ویران نہیں ہوا۔ بعد عہدِ سکھان کی فتح خان مفرور ہوگیا۔ الا ساکنان دیہہ بدستور آباد رہے اور اب تک آباد ہیں۔ نیز دولت سرسری میں یہ گاؤں بہ باعث نہ ہونے پیمائش ایک علیحدہ موضع تصور نہ

ہوا۔ اور نہ کسی کی ملکیت قایم ہوئی۔ بعدش بنور خان وارث فیض اللہ خان نے دعویٰ کیا ملکیت کا۔ اور مالکان موضع موسٰے زئی نے اپنی ملکیت۔ اُرمڑ میانہ کے مالکان نے ملکیت اور اسی طرح اُرمڑ پایان والوں نے دعویٰ ملکیت کیا۔ بعد تحقیقات کے مسٹر کاکس صاحب ڈپٹی کمشنر بہادر نے ہمراہ مثل مقدمہ متنازعہ میرہ موسٰے زئی وسوڑیزئی پایان کے مسندگوئیہ حکم فرمایا۔ کہ یہ رقبہ مالکان موضع موسٰی زئی و اُرمڑ میانہ کا بحصہ نصف نصف تصور ہوئے۔ اس حکم بموجب اب ہم مالکان پاؤ واری کے دیہات میں مالک ہیں۔ وہ اس زمین کے مالک ہیں چنانچہ شجرہ نسب اُن کا اوپر درج ہے اور مالکان موضع موسٰی زئی و اُرمڑ میانہ میں آباد ہیں"

دَ فیض اللہ خان دَ شہادت نہ پس دَ هغہ نواسي فتح خان دَ سکھ سرکار دوران حکومت دَ اربابانو پہ اعزاز سرفراز شو او دَ هغوی پہ خط وکتابت کښې دَ عالیجاہ پہ خطاب موصوف

ﻃ

Masand = Agent to collect tithe کارندہ۔

Tithe = دَ پیداوار لسمہ برخہ

وو. دَ سِکهٔ .... دورِ سُلطنت په اختتام دَ امیر دوست محمّد خان په حمایت دَ انګریز سرکار دَ عملداری په رانګ دَ مینځ په لار کابل ته فرار شو. دوی تخه د غه مفرور تیا کښې دَ فیض الله خان دَ ورونړو امان الله خان او عظیم الله خان اولاد هُم شامل وُو. دې نه علاوه دَ بهادر کلی عبد الله خان. ارباب شیر محمد خان تهکال او دریا خان ادی ازئی هُم عالیجاه فتح خان تخه په دې مفرورتیا کښې ملګری وو. ۱۸۶۳ء کښې دَ امیر دوست محمد خان دَ مرګ نه پس امیر شیر علی خان هُم دَ پېښور دَ دې خانانو خاص خیال ساتهٔ او یو معقول تنخواه او نور مراعات تخه سرفراز وو. خو ۱۸۷۹ء کښې چې امیر شیر علی خان وفات شو او دَ انګریزانو په حمایت په ۳۰ جولائی ۱۸۸۰ء امیر عبد الرحمان پسر میر افضل خان دَ کابل بادشاه شو نو دَ مومند ودې آزاد طبیعت او حُریت پسند خانانو ته دَ انګریز غلام بادشاه په سُلطنت کښې وُسېدل ګران شول. انګریزانو تخه دَ دوستنی او تعلق په سبب دَ امیر عبد الرّحمان په نظر کښې هُم دوی اُمزې وُو. نتیجه دا شوه چې عبد الله خان. ارباب شیر محمد خان او دریا خان دا غوره وُګڼله چې خپل وطن پېښور ته واپس راشي و دوی دَ رانګ نه پس $\frac{۱۸۸۳ء}{۱۲۹۸ھ}$ کښې اَرسلا خان و اکبر خان

پسرانِ عالیجاه فتح خان، قمرالدین بن محمد خان، نعیم خان ابنِ امان الله خان۔ بنور خان ابنِ عظیم الله خان وغیره هم هزارخانی ته دَ پینځه دیرش کاله دَ جلاوطنۍ نه پس راغلل۔ عالی جاه فتح خان دَ دوی دَ راتګ نه اګاهو کابل کښې وفات وو او هلته ښخ دی۔۔۔

دَ عالیجاه فتح خان زوی ارسلا خان انګریز سرکار ته دَ خپل پلار دَ جاګیر او خپل ذاتی پدری جائیداد دَ بیرته واپسۍ دَ پاره کښې شمیې ذرخواستونه ورکړل او هغې دغسې وُنه شوه نو ۱۸۸۷ء کښې یې دیوانی مقدمه شروع کړه. دوئ نه ورو ستو اکبر خان دغه سلسله ۱۹۲۷ء پورې جاری وُساتله. خو هغوئ په دغه درخواستونو، مقدمواو پیلونو هیڅ شنوائی وُنه شوه۔

دَ بهادر کلی دَ عبد الله خان، دَ تهکال دَ امیر باب شیر محمد خان او دَ ادېزۍ دَ دریا خان دَ مفرورتیا دوران دَ دوئ نه مکې هم به حقِ سرکارِ انګلیسیه ضبط وې او نورو خلقو ته حواله شوې وې۔

دَ اکبر خان دَ وفات نه پس دَ هغهٔ زوی میر عالم خان هم کافی عرضداشتونه انګریز حاکمانو ته ورکړل۔ هغه دَ خپل مقصد حاصلولو دَ پاره په ۸-۹-۱۹۰۸ء کښې لری ایف ایف کور بنګال رجمنټ کښې نوکر شو او په ۳۱ دسمبر ۱۹۱۴ء کښې

دغه ځای ته د پښتنو افسرانو نه پس ۱۹۲۱ء کښې د پولیس آئی جی او پلیز په سفارش د ښتهي کمشنړ پېښور څخه د یو ځېړاسي په حیث په دې غرض نوکر شو چې خپل سابقه جاګیرا اوټه وړ حیثیت بحال کړي. خو جاګیر داری نظام خپل خاص تقاضات غوښتې او مقاصد لرل. او په دغه خصوصیات مکمل جاګیر دار د هر شاهي نظامت ترهغه وخته آله کار وو تر څو چې هغه د حکومت وخت د مخصوص مفادات پاسداري او تحفظ کړو. او جاګیر د دغه ملازمت او خدمات د شاهانو نظر، فیاضۍ او مهرباني صله او انعام وو.

د هند وپاک د تقسیم نه وروستو بهارت جاګیر داری نظام ختم کړو او ټول جاګیرونه یې د حکومت هند په حق کښې ضبط کړل. خو پاکستان کښې داسې ونه شول. بلکه جاګیر دار د هغه جاګیرونو وارث او خود مختار مالک شو چې کوم جائیداد ونه حکومت وخت د عام عوام لاسونو نه تو ړلې او په زور اخیستی وو.

د پاکستان د قیام نه پس حاجی میرعالم خان په یو نوي ولوله او جوش و جذبه د دغه جائیداد د حصول د پاره هله ځله او منډې ترړې جاری وساتلې. عدالتونو کښې کیسونه ګورنر جنرل ته درخواستونه، وزیراعلیٰ ته اپیلونه او هغې چې سکندر مرزا، ایوب خان او ذوالفقار علي بهټو ته خطونه

استول هغوئ خپل عام معمول کړو۔ نو سن رسیده حاجی میر عالم خان د خپل پلار د نیکه ذاتی جائیداد او جاگیرلسي په دې ملک خدا دکیږ نه رېه ستړے او ارمانی د کور تو رو خاورو ته کوزشو۔ ولي د سید احمد بریلوی په ملګرتیا او حمایت د فیض الله خان شهید او د ګانکرېږ په مخالفت د عالیجاه ارباب فتح خان ضبط جائیداد او جاګیریېې خپل نه کړو۔ او دنفسي د باړه مومند په سیمه دوه اهمې کوټنه او د بهادر خان او هوار خان اخلاف او عزیز خان، عبدالرحمان و فیض الله خان شهید او عبدالله خان و فتح خان اخلاف و اسلاف د مغل، سکه۔ بارک زی او ګانکرېږ په مخالفت د سید حامد بخاری د قتل۔ د جلال الدین روښانئ په حمایت۔ د مرزا کامران په ملګرتیا د هندال د قتل په سزا۔ د کمال خان داؤدزی په امداد او د سید احمد بریلوی په مرسته دا سې تباه و برباد او وزېږوے شول چې خپل وراثتي جائیداد ونو محروم شول۔ او که د موسئ سورېزئ، بډبېړ ماشو وغیره اقوام د ورسک او چهاونړی نهرونو نه مستفید کیدل او د برخه وارئ نخښک، بډبېړ شارې زمکي یې سرسبز و شاداب کیدلې۔ نو د دوېړو د برخه وارئ

میره جات او جائیداد آګاهونه دَ حکومت
وخت دَ نافرمانۍ په سبب ضبط وې. او دَ
جاګیرو په شکل دَ هغوی دَ فرمانبردارو او
وفادارو په لاس او قبضه وې .

دَ ګورنر جنرل سکندر مرزا دَ یؤ خط عکس

GOVERNOR-GENERAL'S HOUSE
KARACHI
Dated the 16th September 1955

My dear Khan Sahib,

I am enclosing herewith the papers of Haji Mir Alam Khan. In his application he says that his grandfather Mohammad Aslam Khan was honoured with the position of Arbabship and Revenue Collector of Tapa Mohmand, but later his Jagir was confiscated by Government. Haji Mir Alam Khan is now anxious that a share out of the confiscated Jagir may be allotted to him. He is a good old man who has been working with the Deputy Commissioner, of Peshawar for a long time and I will be grateful if you will look into his case.

Yours sincerely,

(Iskander Mirza)

The Hon'ble Dr.Khan Sahib,
Minister of States and Frontier Regions,
Government of Pakistan,
Karachi.

دَ افغانستان اَوَلنَی جنګ

۱۸۳۵ء وو چې برطانیه کښې دَ وِګ حکومت لارډ آک لینډ دَ برصغیر پاک وهند ګورنر جنرل نامزد کړو دَ هغهٔ په ذمه ضروري کار دا وو چې افغانستان څخه تعلق او دَ غلته دَ یو تجارتي مشن دَ قیام لار هواره اَو دَ هند دَ انګریز سرکار متعلق حالات سازګار کړي. او دَ غسې وسط ایشیا کښې دَ روس پیش قدمي. ایران کښې مداخلت او دَ افغانستان دَ انګریز سرکار خلاف لمسون ختم شي. آک لینډ خپل یو تجارتي وفد دَ الیګزانډر برنس تحت چې میجر لیچ ډاکټر لارډ او موهن لعل هُم پکښې شامل وو. دَ حیدرآباد بهاولپور، ډیره غازي خان او پېښور په لار راوُلیږلو. دَ غه زمانه علی مسجد پورې دَ امیر کابل سُلطنت وو. دَ غه وفد چې دَ خیبر غرونو دننه داخل شو نو دَ امیر افغانستان دوست محمد خان له اړخه یې شاه غاصي کُل مرزا آغا جان او سعادت خان برسوند استقبال وُکړو او دَ غسې دا وفد

په ۲۰ د سمبر ۱۸۳۷ء کابل ته ورسید و.

دَ امیر دوست محمد خان او برنس ترمنځ دَ دوه اړخیز تجارت دَ قیام کافی گفت و شنید وشول. خو دغه ټول مذاکرات دَ پېښور په مسئله ناکام شول. امیر دوست محمد خان رنجیت سنگهـ نه دَ انگرېز دَ موستې او امداد په وساطت پېښور بېرته خپل سلطنت کښې دَ شمولیت اسرار کؤ لو خو انگرېز سرکار دَ رنجیت سنگهـ دوستی او تعلق پرېښودو ته تیار نهٔ وو او محض تجارتی تعلقات قائمول یې غوښتل دَ دې لوئې وجوه په بِنا دَ انگرېز سرکار برنس مشن ناکام شو او په ۲۶ اپریل ۱۸۳۸ء هندوستان ته بېرته نامراده ستون شو.

دَ امیر دوست محمد خان ورور کُندل خان والئ تندهار چې دَ انگرېز سرکار دَ وفد کابل کښې موجودگۍ نه خبر شو نو دَ خپل ورور په مخالفت او ترینګنۍ جهت هُم ایران او روس سره دَ دوستۍ جوړولو خواهش ظاهر کړو. دَ ایران و روس سفیران تندهار ته راورسېدل. دَ روس سفیر ویکو ېچ دَ موقعې دَ نزاکت نه فائده پورته کړه او په ۲۹ دسمبر ۱۸۳۷ء کابل ته هُم راورسېد و. دَ انگرېز او روس دَ سفیرانو موجودگۍ دَ کابل سیاسی اَهمیت نورهم سېوا کړو. انګرېز دَ تجارتی مشن دَ قیام په ناکامۍ دَ امیر دوست محمد خان دَ باشاهت

په خاتمه تیار شو. شاه شجاع ته چې ۱۸۳۸ء کښې لدهیانه کښې یو درې اړخیزه معاهده لاس لیک کړه چې د انګریز سرکار سکه سرکار او شجاع ترمنځه دا معاهده د پښتنو د بقا او وجود ضمن کښې یو شرمناکه او ذلیله معاهده وه. د دې معاهدې په رو شاه شجاع تحریری طور پښتانه د دریائی سِند هـ د دواړو غاړو د قبضې د حقوق او د کشمیر، هزاره، دیره جات او د پېښور د علاقه جات نه د رنجیت سِنګه په حق کښې دستبردار او محروم کړل.

د شاه شجاع په حمایت دوه ډلې لښکر د افغانستان په لور دا روان شو.

i: یوه ډله د مېکناټن او شاه شجاع تحت د شکارپور سنده او قندهار په لار.

ii: دوئمه ډله د سرکلاډ ویډ او تیمور شاه پسر شاه شجاع تحت د سِکه فوج په حمایت او کومک د لاهور و پېښور په لار کابل طرف ته روان شو. ۱۸۳۹ء کښې دا لښکر پېښور ته راورسېده و.

او بقول کهنیه لعل:

"پہلے سکھ نجیبوں کے سپاہیوں نے خیبر میں جانے سے انکار کیا۔ اور آثارِ سرکشی کے نمودار ہوئے مگر کنور نونہال سنگھ اور جرنیل اویطویلہ کی حسن تدبیر سے وہ سرکشی

نرو ہو گئے اور ایک اور فساد شروع ہوا۔ کہ گورکھیوں
کی پلٹن نے خیبر میں جانے سے سخت انکار کیا اور زبانی
فہمائش اُن کو کارگر نہ ہوئی اور درہ خیبر سے وہ پلٹن بلا
اجازت اُٹھ کر پشاور میں چلی آئی۔ کنور نونہال سنگھ نے
اور فوج کو مامور کر کے اُن سے توپیں چھین لی ....
سردار سلطان محمد خان کہ روز فتح پشاور سے لاہور
میں رہتا تھا .... مہاراجہ نے پشاور کو روانہ کیا
کہ انگریزی فوج اور سکھ فوج کو اس مہم میں مدد دے "

د مکناټن او شجاع لښکو چې غزني ته راورسېدل. نو د
امیر کابل د غزني گورنر حیدر خان سره جولائی ۱۸۳۹ء کښې
زبردست مزاحمت وکړو. خو حیدر خان شکست وخوړو او
څه دوه سوه پښتانه د غزني د محاصرې دوران شهیدان شول
دوست محمد خان چې د غزني د شکست نه خبر شو نو اوتر او
پریشان شو. خپل زوئي اکبر خان ئې د جلال آباد نه خپل
ټول لښکر څخه کابل ته راوغوښتو. د جلال آباد د خالی
کېدو نه پس د علی مسجد په مقام پروت پښتون سپکی خبر
شو نو هغوی علی مسجد نه تتربتر او خوار شول او خیبر
وید بې د څه مزاحمت نه علی مسجد قبضه کړو.

شاه شجاع انگریز سرکار چې غزني فتح کړو نو د کابل
په لور را روان شول. امیر دوست محمد خان خپل ځان کښې د

کابل د حفاظت دَم وُنهٔ لیدو. حوصله یې بائیلو دہ۔ خیل تهول خان څخه بامیان پلو فرار شواو د غسې دَ انګریز و شجاع مشترک لښکر د غزنی د فتح په نهلهٔ ورځ ۷ اګست ۱۸۳۹ء کابل کښې داخل او قابض شو۔

۱۱ ستمبر ۱۸۴۰ء ووځې امیر دوست محمد خان د پښتنو یو لوئې لښکر تیار کړو او د انګریز او شجاع خلاف د پروان درّه په مقام وُجنګید و. پښتون کامیاب او انګریز ناکام شو لیفټننټ براډفټ، کرسپي او لارډ قتل شو. کپټن فراسر او کپټن پنسن بائی سخت ټپیان شول۔

د امیر دوست محمد خان دغه کامیابی محض انګریز ته دَ خپلې برترۍ احساس ورکول وو. هغهٔ دَ فتح باوجود یکتنها خان کابل ته راوُرسود. او انګریز ته یې ځان حواله کړو. انګریز په ۱۲ نومبر ۱۸۴۰ء دَ قیدي په حیثیت دَ هندوستان په لور روان کړو. لارډ آکلینډ ئې پوره دلجویی وُکړه او دوه لکه روپیه سالانه پنشن ئې مقرر شو۔

دَ انګریز د راتګ. دَ کابل و غزني فتوحات او دَ امیرانِ کابل بې بسی او بې غیرتی عام پښتانهٔ په بغاوت او شورش را ولاړ کړل. دَ خپلو سردارانو او مشرانو تحت متحد شول. او دَ کابل په لور را روان شول۔

۲ نومبر ۱۸۴۱ء ووچې الیګزانډر برنس خپل کورکښې قتل شو. او کړ ده قتل څخه سم پښتنو خپل لوی طاقت څخه کابل محاصره کړو. د امیر دوست محمد خان زوی اکبر خان چې د انګریز خلاف زبردستنه اجتماع او اتحاد ولید نو د موقع نه یې فائده پوره کړه او د مختلف قبائیل دغه منتشر قوت یې منظم کړو. د څلوښت ورځو متواتر جنګ کښې انګریز خوار و ذلیل شو.

د دوی نا متوکسان کپتان وېډم. کپتان سوټن کپتان رابن سن. کپتان کاډرنګټن. کپتان میکن توس کپتان تهراوپ. کپتان لېټن. کپتان پیټن. کپتان سکنر. ساندرز. وډبرن. کپتان راترے. ډبلیو براډفټ کپتان تیکل. کرنل سکریاں. کرنل اولیور. بریګیډئیر انکوټیل لیفټیننټ ماؤل. لیفټیننټ ګینګ. لیفټیننټ سټوارټ. لیفټیننټ جینکن. ای کنګ ګاردن. سالسبري. کاډت واکر ولسټ سکاټ. کاډرنګټن روز. کارنټ هارډی مین، ټېلر ولیم میکناټن وغیره قتل شول. د دوی ښځې، لونړه عنی چې لیډی سیل، لیډی میکناټن او نورې ډېرې ښځې د پښتنو د دستور مطابق د مکمل حفاظت تحت ورو سټو د انګریز سرکار په حواله شوې. میجر پوټېنګر. کپتان آیري کپتان کانولي. کپتان ډرومنډ. کپتان والش. کپتان وېب.

کپتان رچرډ واربرټن. لارنس. مېکنزي. او الفنسټن وغيره انګرېزان په ۲۸ دسمبر ۱۸۴۱ء ګرفتار او بونګا شول. لېډي مېکناټن. لېډي سېل. جنرل الفنسټن د محمد شاه خان حفاظت کښې ورسا تلے شول. او ګرفتار کسان او دغه قافله په ۶ جنوري ۱۸۴۲ء د ښارت په ورځ په ډېر شرمناک او ذليل ډول کابل نه پېښور پلو روان شول چې ورو ستو دوئ يوه لويه تعداد اېښتنو په لار کښې قتل کړل چې انګرېز سرکار امير دوست محمد خان سر دوباره امير افغانستان مقرر بحال، تسليم او آزاد کړو. نو دغه بونګا ګرفتار کسان په ۲۰ ستمبر ۱۸۴۲ء آزاد شول.

د افغانستان په دې اولنۍ جنګ کښې:

د انګرېز سرکار شپاړس زره لښکر بجي ختم او قتل شول. صرف يو ډاکټر براډن په سپين خوږ وړند بچ، دورسيد و. او انګرېز سرکار په دې د نه ير دست قتل عام نه شو په تفصيل خبر کړو.

لېډي سېل د Disaster in Afghanistan. په نوم کړ دغه تباهۍ يو او بېد روئيداد خود نوشت کړو.

" The messenger was Dr. Brydon, and he now reported his belief that he was the sole survivor of an army of some sixteen thousand men. Dr. Brydon's story has few parallels in history. A British Army of 4000 fighting men, with 12000 followers, had disappeared in the course of a few (65 days) days. Some had perished in the snow, other had fallen victims to a savage enemy, a few had been carried into captivity."

Frontier and OverSeas expedition from India Page-375.

(ترجمه) "قاصد ډاکټر براېډن وو او هغهٔ پوره یقین څرګنده وو، چې هغه د شپاړس زره لښکر واحد ژوندے تن دے. د ډاکټر براېډن مېړه دیه لے داستان د تاریخ په صفحات ثاني نهٔ لري د انګرېز څلور زره جنګجو فوځ او دولس زره نوکران پنځه شپېتهٔ ورځو کښې ختم شو څوک په واورو کښې او څوک د خطرناک دښمن د لاسه قتل شول او ځېنې ګرفتار شول.

Matters continued seemingly quiet at Kabul, and Shah Shuja firmly placed, untill September 1841, when disquieting rumours of plots and disaffection began to be circulated.

Muhammad Akbar Khan, Aminullah Khan, Abdullah Khan and other Afghan Chiefs were then infact preparing their countrymen for the outburst of that storm which in the end destroyed 4500 of our fighting men and 12000 followers between Kabul and Fatehabad, leaving only one solitary Englishman- Dr. Brydon-to escape to tell the story to the beleaguered garrison of Jalalabad."

Eighteen years in Khyber by
Robert Warburton-page-3

ترجمہ : په کابل کښې حالات ظاهرًا سم دَم او تسلی بخش ښکاریدل او شاه شجاع تر ستمبر ۱۸۴۱ء په تخت مضبوط ناست وو. چې بیو ناسا په کساز شونو ناقراره افواه کانې او بې اطمینانی شروع شوه. محمد اکبر خان، امین الله خان عبدالله خان او نور پښتانه مشران په اصل کښې لګیا وو چې ټول قوم پښتانهٔ راوُ پارَوی او داسې طوفان وُدری. کوم چې زمونږ ټلورښیم زره جنګجو ځوانان او دَ کابل او فتح آباد تر مینځ دولس زره نور ملګوی نیست ونابود کړل او صرف ایکی یوُ انګریز ډاکټر برائیډن پاتې شو چې دَ جلال آباد په قلعه کښې دَ محاصرهٔ فوځ داستان بیان کړی.

دَ انګریز سرکار دَ دې زبردست شکست ناکامی او غلطی پالیسی په نتیجه کښې تاج برطانیه لارډ آک لینډ وطن ته والپس وُغوښتو او دَ هغهٔ په ځائې ایلن بارو دَ هند ګورنر جنرل مقرر شو. دَ نوی ګورنر جنرل اول کار دا وو چې دَ انګریز سرکار ختم وقار او شان بیا بحال کړی. هغهٔ پښتنو دَ خپلې بې عزتی دَ بدل اخستو په غرض یوُ لوئې لښکر دَ پولاک دَ سپه سالاری تحت دَ پېښور په لور راوُلیږلو. دَ سکهو سرکار په امداد انګریز لښکر په ۵ اپریل ۱۸۴۲ء دَ خیبر غرونو کښې داخل شو. خو ډیر په مشکله علی مسجد ته وُرسیدو خوف و دهشت په دوئې سوروو. پولاک دَ خیبر غرونو

د ځنه جلال آباد ته د رسېدو په کشمکش وو چې د غلته د شاه شجاع د قتل (۵ اپرېل ۱۸۴۲ء) خبر هم ورسېد و. ډېر پرېشان شو. خو د وائسرائې د واضح احکامات په سبب مجبوري وه. آخر کار په ۱۷ ستمبر ۱۸۴۲ء کابل کښې داخل شو. جنرل سېل د استالف، چریکار، چهارچوک آبادۍ ختم او ویران کړې. او چې د پښتنو جرګې او مشورې د انګرېز خلاف کېدې نو جنرل پولاک، جنرل ناټ او جنرل رابرټ سېل په ۱۲ اکتوبر ۱۸۴۲ء کابل نه د واپسۍ په لار وو. د فېروز پور په مقام د دې نام نهاد فاتحانو زبردست استقبال وُشو او د سر جاسپر نکولس تحت د خلوېښت زره سپایانو په شمولیت د جشن مظاهره وُشوه د شاه شجاع دوه زامن شهزاده شاه پور او شهزاده نادر لدهیانه کښې د انګرېز سرکار د شپې سوه روپو.

وظیفه خواره شول. د هند ګورنر جنرل دغه تاؤ او غصه خوېږېدو چې هغه د جنرل پولاک، جنرل ناټ او جنرل رابرټ سېل تحت د پښتنو قتل عام جائز او روا وُګڼلو بلکه د یو اعلان مطابق د هند په سیمه سنګونه کاله آګاهو آباد روهیله پښتانه یې خپل ملک ته په واپس تګ مجبور کړل. (افغانستان از مېکمن ص ۱۵۵) د امیر دوست محمد خان

دَ افغانستان په تخت سر دوباره بحالی دَ انګریز سرکار مجبوری
وَه. او بقولِ آرتهر سوینسن:

In January 1843, a horseman rode out of the gates of Lahore and headed North for the Indus. This was Dost Muhammad, who with the blessings of the British, was now on his way to Kabul to ascend the throne of Afghanistan for the second time. His mood was determined rather than triumphant; his country was torn and disaffected, and the situation on the North-West Frontier was still dark and uncertain.

N.W. Frontier Page-84

ترجمه: په جنوری ۱۸۴۳ کښې دَ لاهور دروازو نه په
آس سور یو کَس شمال طرف دَ دریاب سنده په لور روان شو
دغه سړے دوست محمّد خان وو چې دَ انګریزانو دَ مهربانۍ
په برکت اوس کابل ته په لار وو ...... چې دَ افغانستان
په تخت دوباره کښېنې. دَ هغهٔ طبیعت او مزاج فاتحانه وو
ځکه چې دَ هغهٔ وطن اوس ټوټې او نه خوندي وو. او دَ شمال
مغربي سرحد حالات تور تیپ او غیر یقیني وو"

یو سرسری جائزه

مونږ چې د پاک و هند د تواریخ په صفحاتو نظر واچوو نو معلومیږي چې څند رګیت اولنی بادشاه دے. چاچې په ۳۰۲ ق.م کښې د سکندر اعظم د وفات نه پس د هغه یو جرنیل سلیوکس نکیتارته د دریاب جهلم نه ښکته د هند په ځمکه شکست ورکړو او چندر ګپت د پښتونخوا[1] په سیمه د بلخ د هندوکش تر غرونو د هندوستان بادشاه تسلیم شو او دغسې د پښتونخوا سیمه د موریا خاندان د آخری حکمران اشوک اعظم تو مرګ (۲۳۲ ق.م) تقریبًا اویا کاله هند څخه شامل علاقه وه. موریا اولنی حکمرانان ښکاري چې د پښتنو په علاقه یې د مشرق یعنی هند له اړخه بادشاهی قایم کړه. د پښتونخوا سیمه عمومًا د پورته بهرنی قوتونو د حملو د تاداو تورې لاندې وه. او د علاقه

---

[1] خوا په معنی د ناره.

دَ مغرب لـه لوریه دَ جملـه کوُنکو په هندوستان دَحملي اولنۍ پړاؤ او منزل وو.

داځاۍ کله دَ سیتهین، ساکا، ایښـومن او یونانیانو ماتحت وَه. کله آزاده وه اوکله دَ یوچي کُشن، کیدارکشن، هُن او ساساني بادشاهانو ماتحت عـلاقه وَه. دَ اِسلام دَ راتګ نه آګاهو دَ پښتونخوا سیمه دَ جهلم دریاب پوري اول دَ بدهٔ مت دَکتورمن خاندان اوبیا دَ برهمن دَ هندوشاهیه ماتحت علاقه وَه. دَکتـورمن خاندان بادشاهت دَ غور، تخارستان راوسه قندوز، بُست، غزني، کابل. لغمان، کافرستان، (وه)، آټک او جهلم په علاقو قائم وو. دَ بدهٔ مت دَ کتورمن خاندان اخـیري بادشاه کانک وو. دَ کانک دَ زوال اَصلي مُحرّک دَ هغهٔ یو وزیر وو چي نوم یې کلر وو. دَ کلر په نوم اوس هُم دَ پنجاب په سیمه کلرکهار. یعنی دَکلر ښار) دَ سنسکرت کهـ دَ عربي فارسي (ښار) شهرت لري. دغه وزیر دومره بااثره اومضبوط وو چي کانک نه یې دوه ټول سُلطنت قبضه کړو. خو دې جنګ وجدل نتیجه دَ کتورمن بدهٔ شهنشاهیت دومره کمزور شو چي اَخیرکار بادشاهت دَ هندوشاهیه برهمن لا لیه قبضه کړو.

لاليه ۸۷۰ء تا ۸۹۲ء پوري دَ پښتونخوا بادشاه وو. حکومت یې کابل نه تر جهلم وو. او پایه تخت یې دریایې سِندهٔ

نه راپورته کړ، هند په مقام وو. د لالیه د مړګ نه وروستو سمنته ۸۹۲ ته تر ۹۰۲ ع، کمالو ۹۰۲ ع نه تر ۹۲۶ ع، بهیم پال اول ۹۲۶ ع نه تر ۹۶۴ ع، جے پال ۹۶۴ ع نه تر ۱۰۰۲ ع، انند پال ۱۰۰۲ ع نه تر ۱۰۱۳ ع- تریلوچن پال ۱۰۱۳ ع تا ۱۰۲۲ ع او بهیم پال II ۱۰۲۲ ع نه تر ۱۰۲۷ ع بادشاهان وو- د تریلوچن (ترو جنه) د مړګ نه پس محمودِ غزنوی د هند وشاهیه بلکل اره حکمرانی ختم کړه- بهیم پال دویم بې سُلطنته بادشاه وو- د ده د مړګ نه پس هند وشاهیه شهزادګان کشمیر ته وُ تښتېدل او هغوئ باقی ژوند د کشمیر د حاکم په رحم وکرم او وظیفه تېر کړو.

دې کښې شک نشته چې چند رکیت په اول ځل د هندوستان د پاټلی پُترا (پټنه) نه لوریه د پښتونخوا په سیمه قابض شو- او د صُلحنامې مطابق یې د دې علاقې په عوض سلیوکس ته پینځه سوه هاتیان ورکړل خو داهم ممکن ده چې د پښتونخوا په سیمه د قبضې تلوسه د چند رکیت موریا په حکومت کښې د ګند هارا وُ سېد ونکی او د موریا سُلطنت وزیر اعظم، سپه سالار او مشیرِ خاص چانکیه (کوټلیه) مصلحت وی.- د اشوک اعظم د مړګ نه پس په دې سیمه د مشرق بالادستې ختم شوه- او حسبِ سابق د مغرب له لوریه حاکمیت او تسلط جاری وی. د بُده مت کتورمن او برهمن هندوشاهیه د دې ځایې او خاوُرې وُسېدونکی بادشاهان وو- او د مشرق

مغروب لته ارښه راغلي نهٔ وو.

دَ چندر ګپت نه تقريبًا دوه زره کاله پس رنجيت سنګه دويم فاتح دے چې دَ مشرق له اړخه يې دَ پښتنو په سيمه سکه سلطنت قائم کړو. دَ موريا او سکه دَ پښتنو په سيمه دَ سلطنت په قيام کښې غټ بنيادي فرق دا دے چې موريا سلطنت کښې دَ پښتونخوا ټوله علاقه شامل وو. سکه سلطنت کښې دَ پښتنو نيمه برخه علاقه شامل وَه. نتيجه دا شوه چې پښتانهٔ په رومبي ځل دَ تاريخ په تسلسل کښې په دوو برخو کښې وېشلې شول. ځکه چې سکه لښکر دَ خيبر په ټوله غرونو کښې دَ پېښقدمۍ نه خائف وو او کابل کښې امير دوست محمد خان مضبوط حکمران وو. دَ سکه سلطنت ۱۸۴۹ء کښې زوال نه پس دا سيمه دَ انګريز سرکار په وراثت شوه او ۱۹۴۷ء نه پس په دې سيمه کښې پاکستان حکومت قايم شو او دغسې دَ پوکلچر، تهذيب، ژبې، بودو باش، رسم ورواج او جغرافيائي تړون استوګن دَ دوه مختلف حکومتونو ماتحت شول. خو دَ دواړو غاړو پښتنو دَ هند يا روسي تهذيبي اثرات باوجود خپل روايات، پښتونولي، ننګ وغېرت مېلمه نوازي او نور ډېر پښتني اقدار امانت او محفوظ ساتلي دي.

چندر ګپت دَ سليوکس په وړلو يې يوناني لښکرته

شکست ورکړو. خو رنجیت سنګه د سدوزي او بارکزي سردارانو ترمنځ جنګ جګړو نه فائده پوره کړه. او د کوزي پښتونخوا په سیمه یې ډېره په آسانه قبضه وکړه. د پښتون قوم بدقسمتي وه چې یو اړخ د هند په سیمه مرهټه او سکه منظم کېدل. او بل اړخ د سدوزو ورونو ترمنځ د اقتدار جنګ. د سدوزي او بارکزي تربګنۍ او دښمنۍ او وروسته د بارکزي ورونو ترمنځ کښې د اقتدار جنګ دا ټول زړه سواندې واقعات او حالات وو چې د پښتونخوا په سیمه د سکه سلطنت د قیام ضامن شول. د پښتنو ملي وحدت درې وړې شو. او پښتون په درېو برخو کښې وېش شو. د افغانستان پښتانه، د بلوچستان او کوزي پښتونخوا پښتانه. د سکه سلطنت په دې سیمه تقریباً یو دېرش کاله بالادستۍ، حکمرانۍ او ظلم و بربریت نه پس انګریز مسلط شو. هغوی د پښتنو مزید وېش کښې خپل خیر لیده. د قبایلي علاقې تصور پېدا شو. د سوات، دیر، چترال او امب وغیره ریاستونه جوړ شول.

د تیمور شاه د وفات نه پس د پښتنو په سیمه د فردِ واحد بادشاه تصور ختم شو. سدوزي ورونه په مختلفو علاقو بادشاهان شول. پېښور عباس مرزا، کابل زمان شاه، قندهار همایون او هرات کښې شاه محمود بادشاهان شول. او ډېر زر

ډیوبل وینو ته تړ ی کښېناستل. خو هرکله چې شاه محمود او د هغهٔ زوئې کامران تېښتی شو. مشهور روزیر فتح خان بارکزی قتل کړو نو د هغهٔ سکه او مېړنی ورونه د سدوزی حاکمانو خلاف راپاسېدل او مختلف علاقو کښې یې ځان حاکمان اعلان کړل. قندهار، پُردل خان، شېردل خان او کُهندل خان وغیره ورونو واخیستو. سُلطان محمد خان کوهاټ سید محمد خان هشت نګر، پیر محمد خان دوآبه او یار محمد خان پېښور واخیستو. کابل، محمد عظیم خان، غزنی، دوست محمد خان او کشمیر عبدالجبار خان قبضه کړو. او دغسې د احمد شاه ابدالی مضبوط حکومت ټوټې ټوټې تقسیم شو. رنجیت سِنګه د دې ورکوټی کمزور راجه هانو او د بارکزی ورونو ترمېنځ دُشمنئ او تربګنئ نه فائده پورته کړه او ډېر په آسانه د کوزې پښتونخوا په علاقه او اټک و کشمیر قابض شو.

د افغانستان د سیمې د پښتو په لب ولهجه د فارسۍ او روسی ژبو اثرات او د دې اصوبې په پښتو د اُردو او انګرېزۍ اثرات هم شو. د سیاسی مصلحت او خود غرضه مقاصدو په بناء نفرتونو، کرکې او تعصبات ته هوا ورکړې شوه. او د یو نیکهٔ اولاد او یو نسل خلق یو بل نه داسې جُدا، وېرارګه او بېګانه شول چې شاید History Repeats itself

په مصداق د تاریخ د چورلنده چکر پایه داسې نه دی بېرته

خپل ځائې ته واپس راشي. او د دواړو پېښتنو پښتانه به بېرته يو ځان ځيکرشي. د سوچ و فکر هم اهنګي. د نورو د اثرات نه د ژبې او کلچر ازادي. خپل روايات او پښتونونې زمونږ د وحدت بنيادي ضروريات او لوازمات دي. او هغه کمزوري، خودغرضي نفاق او جهالت ځان نه لرې کول دي چې خوشحال خان خټک په خپله شاعري کښې ټکو کرته په ګوتو کړي دي.

ه

پښتانه په نوره نشه دي ترمغلو کۀ په پوهه پښتانه وے څۀ هوښيار
هر څار د پښتانه ترمغل نشه دۀ اتفاق ورسره نشته دې ارمان
نن به در د هندوستان دولت د دوو پښتانه کۀ کم همت نۀ وے جهال
خدائے دې ورک د پښتنو کا دا دريو که
يو بد جهل، بل بد نيت، دريم نفاق

کتابیات

انگریزی

1- A Book on the History of the Punjab 1799-1947
BY
Ikram Ali Malik
Research Society of Pakistan University of Punjab Lahore.

2- Ahmad Shah Durrani BY Sardar Ganda Sing.

3- Eighteen Years in Khyber By Robert Warburton.

4- Evolution of Heroic Traditions in Ancient Punjab

BY Buddha Parkash

4- Frontier and OverSeas expeditions from India
P-375 by NISA Traders.

5- Imperial Rule in Punjab 1818-1881
BY J.Royal Roseberry.

6- Later Mughal History of Punjab BY Hari Ram Gupta.

7- Punjab Castes BY Sir Denzil Ibbetson.

8- Punjab Edited BY Zulfiqar Ahmad,

Sang-e-Meel Publication Lahore.

9- Punjab under the Later Mughals BY Dr. B.S. Nijjar.

10- The Punjab A Hundred years ago BY H.L.O. Garrett.

11- The Punjab as A Sovereign State 1799-1839
BY Gulshan Lal Chopra

12- The Evolution of N.W.F.P.
BY Rai Bahadur Diwan Chand Obrai.

اُردو

۱: بہادر شاہ ظفر — رئیس احمد جعفری

۲: تاریخ پنجاب — کھنیہ لعل (مطبوعہ ۱۸۷۵ء)

۳: " " — سید محمد لطیف

۴: " " — اقبال صلاح الدین

۵: " ضلع پشاور — گوپال داس

۶: " یوسف زئی — روشن خان

۷: حیاتِ افغانی — محمد حیات خان

پښتو

۱: دَ پښتو تاریخ — قاضی عطاء اللہ

۲: ھار و بہار (پښتو ترجمہ) — ډار مستہ بہتر

PUNJAB

&

PUKHTUNS

(Sikhs Period)

BY

KHAWAJA MUHAMMAD SAYEL